

METSZETEK

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

CROSS-SECTIONS

SOCIAL SCIENCE JOURNAL

VOL. 8 (2019) No. 4

METSZETEK
Társadalomtudományi folyóirat
Vol. 8 (2019) No. 4

Főszerkesztő:

Dr. Czibere Ibolya

Szerkesztők:

Dr. Balogh László Levente, Dr. Csoba Judit, Dr. Fényes Hajnalka,
Dr. Mohácsi Márta, Dr. Rácz Andrea, Sipos Flórián

Szerkesztőbizottság:

KOLOZSVÁRI, Orsolya – College of Coastal Georgia
NISTOR, Laura – Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár
PICCIONE, Vincenzo – Roma Tre University, Italy
URIZ, Maria Jesús – Public University of Navarre, Pamplona
VIRTO, Lucia Martínez – Public University of Navarre, Pamplona
KATZ, Katalin – The Hebrew University of Jerusalem
WOODS, Ronald – University of Technology Sydney, Australia

Tanácsadó testület:

BOBKOV, Vyacheslav – Russian Science Academy, Moscow, Russia
FOX, Chris – Manchester Metropolitan University, United Kingdom
GEELHOED, Sandra – University of Applied Sciences Utrecht, Netherlands
HERRMANN, Peter – University of Eastern Finland, Kuopio, Finland; Corvinus University, Budapest, Hungary
HORAKOVA HIRSCHLER, Nicole – University of Ostrava, Czech Republic
JANKY, Béla – Budapest University of Technology, Hungary
KERÜLŐ, Judit – University of Nyíregyháza, Hungary
RAZUMOVA, Tatiana – Moscow State Lomonosov University, Russia
SIK, Endre – Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary; TÁRKI Social Research Institute, Budapest, Hungary
SZABÓ, Márton – University of Miskolc, Hungary
SZÁNTÓ, Zoltán – Corvinus University of Budapest, Hungary
TIMÁR, Judit – Hungarian Academy of Sciences Centre for Economic and Regional Studies Research Center; Eötvös Loránd University, Hungary
WIKTORSKA-ŚWIEĆKA, Aldona – University of Wrocław, Poland

Olvasószerkesztő:

Dr. Szekeres Melinda

Tördelőszerkesztő:

Juhászné Marosi Edit

Webdisegn:

Fábián Márton

Szerkesztői munkatársak:

Béres Zsuzsa
Molnár Éva

ISSN 2063-6415

Kiadja: a Debreceni Egyetem Politikatudományi és Szociológiai Intézet

Felelős kiadó: a DE BTK PSZI igazgatója

Webcím: metszetek.unideb.hu

E-mail: metszetek@arts.unideb.hu

Tartalomjegyzék

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Vendégszerkesztő: NAGY LEVENTE

Szerkesztői előszó (<i>Nagy Levente</i>)	3
STUMPF PÉTER BENCE: Mozgósítási inkongruencia a magyar önkormányzati választásokon	5
SZABÓ PALÓCZ ORSOLYA: A Magyarország területén élő nemzetiségek politikai képviselete a nemzeti önkormányzati választásokon és az országgyűlési választásokon való részvétel tükrében.....	25
PETROVSZKI LÁSZLÓ: Polgármesterek inkumbencia előnye a megyei jogú városokban Magyarországon.....	40
FÁBIÁN GYÖRGY: Önkormányzati választás Szegeden, 2019	52
NAGY LEVENTE: Nyíregyháza képviselőtestületi választása. Az önkormányzati választási reform rawlsi olvasata	67

KÖZELKÉP – In memoriam Csatári Bálint

CSATÁRI BÁLINT: A tanyák.....	93
-------------------------------	----

KÖZELKÉP – Tanulmányok

CSIZMADIA ERVIN: Mit kezdjünk Európával? A hazai politikai elitek mintakövetési és mintaformálási stratégiája	110
FÉNYES HAJNALKA – MOHÁCSI MÁRTA: A felsőoktatási továbbtanulás mint humántőke-befektetés	134

RECENZÍÓ

SZEKERES MELINDA: Recenzió. Egy gimnáziumi osztály: Sárospatak, 1956–1960: a találkozők etnográfiaja	145
BÉRES ZSUZSA – LADANCSIK TIBOR – MASZLAG FANNI – NEMES-ZÁMBÓ GABRIELLA: Változások a családban	147

OLVASS FELESLEGESET!

SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA

JÁNOSY ORSOLYA: Ki nyeri el az aranyszörű bárányt? – avagy nyugat-afrikai migrációs életutak egy folyamatosan változó Európában	153
Abstracts	161

Contents

PÉTER BENCE STUMPF: Mobilization incongruence in the Hungarian local elections.....	5
ORSOLYA SZABÓ PALÓCZ: The political representation of Hungary's ethnic minorities in the context of voter turnouts in the local self-governmental elections and in the parliamentary elections.....	25
LÁSZLÓ PETROVSZKI: Incumbency advantage of mayors in cities with county rights in Hungary	40
GYÖRGY FÁBIÁN: The 2019 local elections in Szeged.....	52
LEVENTE NAGY: 2019 Nyíregyháza City Council election. The Rawlsian interpretation of the local electoral reform.....	67
ERVIN CSIZMADIA: How should we think about Europe? The model adaptation and model formation strategy of the Hungarian political elite	110
HAJNALKA FÉNYES – MÁRTA MOHÁCSI: Studying further in higher education as a human capital investment.....	134

Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Szerkesztői előszó

NAGY LEVENTE¹

A demokratizálódás folyamatában a választójog kiszélesítésével és általánossá tételével párhuzamosan a *választás* fogalma egyre központibb szerepkörbe került a politika számára. A választási eljárások pluralizálódása viszont egyre komplexebb tudományággá formálta a választástudományt és a választáselméletet. Nem meglepő tehát, hogy mára a politikai vezetők kiválasztási folyamatának elmélete, és e folyamatot vizsgáló és kutató tudományok megkülönböztetett helyet vívtak ki maguknak a politikatudományok keretein belül. A demokratikus választások számos szempont mentén történő, sokrétű tanulmányozása indokoltan tartozik tehát a politikatudomány központi kérdései közé nemcsak azért, mert a választás a hatalmi kérdést dönti el, azt, hogy ki irányítson és vezessen egy adott közösséget, hanem azért is, mert a választás egyben egy sajátos szimbólum: a rendszer legitimitásának, a rendszerbe vetett bizalomnak a megjelenítése.

A választásokkal kapcsolatos tematikus blokk öt tanulmányt tartalmaz, amelyek egységes egészként, de a választásokkal kapcsolatos kérdések széles skáláját tárják elénk, rávilágítva a témakör sokoldalúságára, komplexitására.

Az első tanulmányban *Stump Péter Bence* az országos (elsőrendű) és a helyi szintű (másodrendű) választások eredményei közötti inkongruenciára keresi a magyarázatot. A szerző szerint az eredmények jelentős eltéréseket mutatnak a választói aktivitás, a pártok erőviszonyai, illetve a mandátumarányok tekintetében, rámutatva arra is, hogy „a pártok eltérő mértékben és különböző hatékonysággal képesek mobilizálni a támogatói bázisukat a másodrendű választásokon”.

A második tanulmány szerzője, *Szabó Palócz Orsolya* arra vállalkozik, hogy felhívja a figyelmet: a nemzetiségek politikai képviseletének megvalósítására vonatkozó korábbi törekvések a nemzetiségi önkormányzatok rendszerére fókuszáltak, 2011 óta azonban a választási rendszer lehetőséget biztosít a nemzetiségek parlamenti képviseletére. Kihívó kérdésként fogalmazódik meg, hogy a nemzetiségi képviselet tekintetében és a részvételi adatok figyelembevétele alapján vajon milyen mértékű

¹ Tanszékvezető, Debreceni Egyetem BTK, Politikatudományi Tanszék, nagy.levente@arts.unideb.hu

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

változásról lehet beszámolni a nemzetiségi önkormányzatoktól az Országgyűlés irányába történő eltolódás eredményeként.

A következő tanulmányban *Petrovszki László* az épp politikai tisztséget betöltő (inkumbens) polgármesterek választási előnyeiről számol be. Tovább pontosítva következtetését, azt is állítja, hogy az elsőrendű (parlamentari) választásokon győztes pártok jelöltjei jobban szerepelnek a polgármester-választáson, mint vetélytársaik. Következtetéseit a szerző a hazai huszonegy megyei jogú város kvantitatív összehasonlító elemzés révén kapott eredményeivel támasztja alá.

Tanulmányában *Fábián György* arra a kérdésre keresi a választ, hogy a 2019-es önkormányzati választásokon vajon mivel magyarázható, hogy Szeged esete valószínűleg kiemelkedik a szokásos másodrendű választások sorából. Elemzése során Fábián azt a következtetést vonja le, hogy az ellenzék azért tudja birtokolni hosszú idő óta a helyi hatalmat, mert a város vezetése – a karizmatikus polgármesterrel az élen – kivonta a helyi politikát az országos pártharcokból, sikeresen és hitelesen képviselte a város érdekeit, illetve érvényesíteni tudta az egész ellenzéket magába foglaló együttműködést megvalósító pártpolitikát.

Az ötödik tanulmányban *Nagy Levente* arra a kihívó kérdésre kísérel meg a válaszadást, hogy vajon a 2010-es önkormányzati választási reform megközelíthető-e Rawls igazságosságelméletének néhány gondolatával, és ha igen, akkor vajon méltányosnak vagy méltánytalannak minősül-e a változtatás. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a szóban forgó reform politikai értelemben teljes mértékben érthető, a rawlsi méltányosság szempontjából nézve azonban elfogadhatatlan.

Mozgósítási inkongruencia a magyar önkormányzati választásokon

STUMPF PÉTER BENCE¹

ABSZTRAKT

Az önkormányzati választások sosem csak az országos szavazás helyi szintű ismétlését jelentik, az eredmények jelentős eltéréseket mutatnak a választói aktivitás, a pártok erőviszonyai és a mandátumarányok tekintetében is. A sokrétű különbségeket a politikatudomány számos különböző elmélet segítségével igyekszik megmagyarázni, amelyek jellemzően a választói magatartás szemszögéből közelítik meg a két típusú választás eredményei közötti inkongruenciát. Ez a tanulmány a konvencionális magyarázó modelleket nem helyettesíteni, hanem kiegészíteni szeretné a szavazótáborok mozgósításának részletes vizsgálatával, kitérve néhány koncepcionális hézagot az önkormányzati választási eredmények kutatásában. Kiindulópontom, hogy a pártok eltérő mértékben és különböző hatékonysággal képesek mobilizálni a támogatói bázisukat a másodrendű választásokon, aminek következménye több, a részvételi adatokban és a mandátumarányokban tapasztalható eltérés. A fővárosban és a nagyobb vidéki településeken felismerhető ugyanis egy olyan, elsősorban a baloldali ellenzék számára hátrányos mozgósítási hézag, ami a településtípus alacsonyabb aktivitásáért és a pártok gyengébb szerepléséért felel, és valószínűleg egyszerre indokolható több társadalmi és intézményi tényezővel.

KULCSSZAVAK: önkormányzati választások, másodrendű választások, mozgósítás, részvétel, választói viselkedés

ABSTRACT

Mobilization incongruence in the Hungarian local elections

In local elections, national voting patterns are often not repeated as results show significant incongruence in terms of turnout, party performance and seat shares. Political science explains these various differences with several distinct theoretical frameworks that approach this incongruence from the aspect of voter behavior. The aim of this study is not to provide an alternative for these conventional explanations but to complement them with the detailed analysis of mobilization in an attempt to clear up certain gaps in the models. My main proposition is that parties can mobilize their supporters for the local elections with differing effectiveness producing incongruence in voter turnout and seat shares. In the capital and in the larger cities there is a mobilization gap mainly affecting left-wing voters that causes lower turnout and

¹ Szegedi Tudományegyetem, Állam és Jogtudományi Kar, Politológia Tanszék, tudományos segédmunkatárs, stumpfbp@gmail.com

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

weaker electoral performance by these parties. This gap can most probably be explained by a combination of social and institutional factors and has a profound effect on election outcomes.

KEYWORDS: *local elections, second order elections, mobilization, turnout, voting behavior*

Bevezetés

A politikatudomány számos magyarázattal szolgál arra a világ számos országában tapasztalható jelenségre, hogy a politikai pártok önkormányzati választásokon elért eredményei gyakran jelentősen eltérnek a parlamenti választásokon nyújtott teljesítményüktől. Talán éppen az volna meglepő, ha más időben, más jelöltek és szervezetek indulása mellett, más politikai pozíciókért zajló választásokon azonos eredmények születnének. Annak megértése azonban, hogy ezek a különbségek miért, milyen tényezők hatására alakulnak ki, hasznos információkkal szolgálhat a választók helyi képvisellel kapcsolatos attitűdjeiről és a pártok által alkalmazott különböző stratégiák hatékonyságáról.

E tanulmány célja, hogy kormány-ellenzék relációban, a szavazótáborok mozgósításának elemzésével bővítse az önkormányzati eredmények tudományos megismerésével foglalkozó szakmai irodalmat. A kutatás kulcskérdése tehát a mozgósítás és a részvétel. Egy választás ugyanis sosem csak egy népszerűségi verseny, a győzelemhez nem elég a lehetőbb legtöbb polgár számára vonzónak, támogathatónak tűnni. A mandátum megszerzésének elengedhetetlen feltétele, hogy a pártok és jelöltek táborai aktivizálódjanak, ténylegesen részt vegyenek a szavazásban, hogy a támogatásuk manifesztálódjon is a választás napján. Mivel azonban a magyarországi választási részvétel meg sem közelíti a 100%-ot, ezért lényeges kérdés, kinek a szavazói járulnak az urnákhoz, kinek a preferenciái érvényesülnek végül a mandátum kiosztás során, és kik maradnak inkább otthon. Így válik kampányidőszakban a mozgósítás a politikai szereplők egyik legfontosabb tevékenységévé, ami egyszerre igényel megfelelő kommunikációs stratégiát és hatékony operatív működést.

A pártok által kifejtett mobilizáció hatékonyságának vizsgálata több szempontból is hasznos lehet. Ha a különböző politikai táborok között a részvételi hajlandóság tekintetében jelentős eltérések tapasztalhatók, ha egyes pártpreferenciák alapján is lehatárolható csoportok átlagon aluli aktivitást mutatnak, felmerül a kérdés, hogy a szavazólapon szereplő alternatívákkal, vagy a képvisleti rendszer egészével elégedetlenek? Utóbbi magyarázat ugyanis meglehetősen kedvezőtlen képet fest a demokratikus politikai berendezkedésről. Ha látványos deficit tapasztalható adott politikai, vagy társadalmi csoportok részvételében, az intézményi akadályokra utalhat, arra, hogy valamilyen oknál fogva a politikai szereplők nem képesek elérni a támogatóikat. Az információkhoz való hozzáférés korlátozottsága, vagy a pártok számára rendelkezésre álló erőforrások szűkössége eredményezheti ugyanis a táboruk otthon maradását. Ez a tanulmány kifejezetten a magyar önkormányzati választá-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

sokon megfigyelt szavazási minták segítségével próbálja megfejteni, milyen szerepet játszott a mobilizáció eddig a helyi választások eredményének kialakításában, mekkora befolyása volt a részvételre és milyen tényezők mentén voltak egyes pártok sikeresek, vagy épp vallottak kudarcot.

Elméleti keretek

A tanulmányban bemutatott kutatás több különálló elméleti keretrendszerre épül. A szubnacionális választásokon megfigyelhető választói viselkedést leíró, elsősorban teoretikus szakirodalomra, a szavazási hajlandóság motivációját kereső munkákra, illetve kisebb részben a mobilizációs technikákat vizsgáló, inkább empirikus, pragmatikus kutatásokra. A cél, hogy ezeknek a területeknek az ismeretei alapján átfogó képet alkothassunk arról, mennyire tudják a magyarországi politikai pártok érvényesíteni a támogatottságukat a hazai önkormányzati választásokon. A helyi és regionális választások megismeréséhez a politikatudomány három különböző megközelítést alkalmaz leggyakrabban: A másodrendű választások modelljét, a területi különbségen és törésvonalakon alapuló, elsősorban szociológiai jellegű megközelítést, illetve a helyi intézmények hatáskörén alapuló elméletet (Schakel 2011). Ezek a párhuzamos megközelítések természetesen nem zárják ki egymást, teljesen elképzelhető, hogy eltérő mértékben, de mindhárom érvényesül egy-egy választás során. Sőt egyénenként is felismerhetők bizonyos jegyek mindhárom elméletből. Az, hogy adott esetben melyik bír a legnagyobb magyarázó erővel, nagyban függ a szavazás intézményi és politikai kontextusától, aminek bemutatására az elméleti keretek ismertetése után kerül majd sor.

A másodrendű választások modellje talán a leggyakrabban használt megközelítés, amely azt feltételezi, hogy nem minden választás egyenlő. A nemzeti választások (parlamenti- és/vagy elnökválasztások az adott politikai berendezkedés függvényében) elsőrendűek, ezeknek tulajdonítanak a legnagyobb jelentőséget a választók (Reif – Schmitt 1980). A többi szub- és szupranacionális választásra, mint az önkormányzati, regionális és az európai parlamenti szavazás másodrendűként tekintenek. Ilyenkor ugyanis kisebb a választás (vélt vagy valós) tétje, emiatt kevesebben vesznek részt a szavazásban és ők is elsősorban a nemzeti szintű politikával kapcsolatos véleményüket fejezik ki ilyenkor. A modell szerint az önkormányzati választások tehát elsősorban az országos politika másodlagos színtereként funkcionálnak. A szavazók ilyenkor hajlamosabbak a protesztaszavazatok leadására, a kormánypártok büntetésére, vagy egész egyszerűen távolmaradással fejezik ki az elégedetlenségüket (Hix – Marsh 2007). A másodrendű választások modelljét Reif és Schmitt elsősorban az európai parlamenti szavazások tapasztalatai alapján alkotta meg, későbbi kutatások azt mutatják, hogy aktivitás szempontjából a helyi választások feljebb helyezkednek el a hierarchiában, egyesek „egy és háromnegyed rendűnek” is nevezik őket (Heath

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

et al. 1999). Két fontos befolyásoló tényezőt ismer a szakirodalom a másodrendű választások hatása kapcsán. Egyrészt a választás időzítése nagy jelentőséggel bír, a nemzeti választásokat közvetlenül követő, úgynevezett mézeshetek időszakban tartott szavazásokon a kormánypártok sikeresebben szerepelnek, mint a ciklus későbbi szakaszában. Magyarázata, hogy a regnáló politikai szereplők támogatottsága általában erodálódik a kormányzás alatt (Müller – Louwerse 2018). Másrészt, a másodrendű hatások ott érvényesülnek erőteljesebben, ahol kétosztatú, bipoláris a politikai tér, a kormány-ellenzék viszonylat szereplői rendszeresen váltják egymást. Ellenben ott, ahol a koalíciós kormányzás miatt a szereplők pozíciója ebben a relációban viszonylag stabil, kisebb eltérések tapasztalhatók az első- és másodrendű eredményekben (Marsh 1998). Ennek magyarázata, hogy ahol viszonylag keveset változik a kormányok összetétele választásról választásra, ott a szavazatnak kisebb jelentőséget tulajdonítanak a választók. Ha a másodrendű választások modelljét a magyar viszonyokra alkalmazzuk, részleges egyezéseket figyelhetünk meg. Mind az európai parlamenti, mind az önkormányzati választásokon szignifikánsan alacsonyabb a részvétel az országgyűlési választásokhoz képest. A helyi szavazás egészen 2014-ig a mézeshetek időszakra esett, 2019-ben azonban már eltolással, közel másfél év különbséggel került megrendezésre. A politikai tér 2010 óta nem nevezhető bipolárisnak, de az utolsó szavazás ilyen szempontból is hozott újdonságokat.

A területi különbségeken alapuló megközelítés szerint a választók döntése, ha részlegesen is, de területileg determinált bizonyos szociológiai és demográfiai tényezők által (Lijphart 1977). Ilyenkor a helyi képviselettel kapcsolatos szavazói döntést elsősorban nem a nemzeti szintű politikai kontextus, hanem regionális nyelvi, etnikai, történelmi és gazdasági tényezők határozzák meg. Ez a klasszikus törésvonal elmélet lokalizált verziója (Lipset – Rokkan 1967). Abban az esetben, ha jelentős területi heterogenitás tapasztalható ezeknek a dimenzióknak a mentén, akkor azt a szavazatok területi megoszlásának is tükröznie kell. Ennek azonban előfeltétele, hogy a különbségek politizálva legyenek, azok mentén az egyes politikai szereplők megkülönböztessék magukat. Magyarországon nehezen meghúzhatók egyértelmű és markáns etnikai törésvonalak, a nyelvi különbségek pedig elenyészőek. Heterogenitás elsősorban a jövedelmi-gazdasági dimenzióban figyelhető meg, azonban a politikai térben nem jelentek meg olyan regionális szereplők, amelyek ezek mentén, területileg lehatárolhatóan működnének. Sokkal inkább megfigyelhető az a trend, hogy a jobboldali pártok, elsősorban a Fidesz-KDNP, jelentősen túlteljesítik a baloldali szereplőket a kisebb, vidéki településeken, míg a baloldal inkább az urbánus környezetben erős. Az erőviszonyok ilyen irányú eltolódása azonban nem metszi keresztül az országos politikában felismerhető politikai törésvonalakat, így nem nyújt kielégítő magyarázatot az önkormányzati választások eredményeinek inkongruenciájára.

A harmadik elmélet értelmében az önkormányzatok hatalmi helyzete, mozgásteré, az intézményekhez delegált hatáskörök nagyban befolyásolják a szavazók aktívi-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

tását és szavazatait (Deschouwer 2003). Az államhatalom decentralizálásával párhuzamosan a pártrendszer is decentralizálódik, regionalizálódik, ugyanis a nagyobb szakpolitikai mozgástér miatt a pártok a helyi viszonyokhoz kezdenek igazodni az országos programok helyett (Thorlakson 2007, Jeffrey – Hough 2009). A választói döntéseket ilyenkor nagyban meghatározzák a helyi ügyekkel kapcsolatos igények és preferenciák, amelyek adott esetben jelentősen eltérhetnek az országos politikával kapcsolatos attitűdöktől. Magyarországon az elmúlt évek során egyértelműen inkább a centralizáció jelent meg tendenciaként, a helyi önkormányzatok mozgástere nem bővült, hanem korlátozottabbá vált (Pálné Kovács 2016). A pártrendszer decentralizációjára kevés bizonyítékot találhatunk, ami nem meglepő, hiszen az intézményi kontextus ezt nem is indokolja. Az elmélet hazai alkalmazhatóságát az igazolhatná, ha a nagyobb mozgástérrel és költségvetéssel rendelkező megyei jogú városokban élénkebb lenne az aktivitás, mint a kevesebb intézményt működtető kisebb településeken.

A kutatás során alkalmazott másik elméleti keretrendszer arra próbál magyarázatot adni, egyáltalán miért mennek el szavazni az állampolgárok. Az erre vonatkozó elméletek alapvetően két megközelítést alkalmaznak, az instrumentális és az expresszív szavazatok modelljeit (Tóka 2009). Az instrumentális modell szerint az állampolgár azért vesz részt a szavazásban, mert érdekelt a valamilyen politikai végkimenetelben, például számára kedvező szakpolitikai döntések meghozatalában. Ezek megvalósulásáért hajlandó vállalni a szavazással járó erőfeszítéseket (Calcagno – Westley 2008). Az expresszív szavazó elsődleges célja ezzel szemben a politikai preferenciájának kinyilvánítása, a demokrácia, a politikai rendszer, vagy kifejezetten valamelyik politikai szereplő támogatása (Brennan – Hamlin 1998). Ebben az esetben is igaz, hogy a két modell nem zárja ki egymást, sőt könnyen elképzelhető, hogy mindkettőnek jelentős szerepe van a választási eredmények kialakulásában. A szavazás nincs ingyen, erőfeszítést és időráfordítást igényel, nem feltétlenül kockázatmentes és egy napsütéses vasárnapi napon akár jelentős alternatív költséggel járhat. Ahol pedig több millió választójogosult megy el szavazni, ott nagyon kicsi az esélye annak, hogy egyetlen voks érdemben befolyásolni tudja az eredményt. Szigorú költség-haszon elemzéssel tehát a racionális állampolgár arra kell jusson, hogy nem éri meg részt vennie a választáson (Downs 1957, Aidt 2000). A szavazás paradoxona, hogy ennek ellenére mégis tömegek hajlandóak rendszeresen az urnákhoz járulni. Ezt az ellentmondást a politikatudomány azzal próbálja feloldani, hogy a szavazási hajlandóságot elsősorban expresszív jegyekkel magyarázza, ugyanis a választók értékesnek, állampolgári kötelességüknek tartják a részvételt. A pártok és jelöltek közötti választást azonban már instrumentális tényezők befolyásolják inkább, ahol a szavazó mérlegeli a meghirdetett közpolitikai programokat is. Természetesen megjelenhetnek instrumentális tényezők már a részvételről meghozott döntésben is, és lehet egy pártra leadott szavazat is elsősorban expresszív jellegű, költség-haszon elemzést nélkülöző választás.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Az eddig ismertetett elméleti modellek alapvetően a választói viselkedést igyekeznek a lehető legpontosabban leírni. Azt vizsgálják, hogyan viszonyulnak az állampolgárok úgy általában a politikai részvételhez és a különböző típusú választásokhoz. A képletben, amelynek eredményeként létrejönnek a végleges eredmények, van egy másik fontos változó, a politikai párt, vagy jelölt viselkedése (Enos et al. 2014). A politikai szereplők által kifejtett mozgósításjelentőségéről a szakirodalomban megoszlanak a vélemények (Cardy 2005), a tudományos megismerés több szempontból is komoly akadályokba ütközik. Először is, a mobilizációs erőfeszítés több, egymástól nagyon különböző tevékenységet foglal magába. Egyrészt annak a folyamatos kommunikálását, hogy miért érdemes és miért szükséges részt vennie a támogatóknak a szavazásban, illetve olyan marketing feladatokat, amelyek ezeket az üzeneteket hatékonyan célba juttatják. Ezeknek a hatását mérni utólag nehéz és költséges. Másrészt konkrét operatív tevékenységeket is igényel, melyek jellegükből fakadóan szintén nehezen mérhetők, és gyakran „üzleti titoknak” számítanak, mint például a pártok által kezelt adatbázisok mérete, mélysége, területi kiterjedése. A politikai szereplőknek elemi érdeke fűződik ahhoz, hogy ezek az információk ne legyenek nyilvánosak. Az úgynevezett „Get out the vote” (GOTV) tevékenységek valós hatását vizsgáló tanulmányok és kísérletek gyakran nagyon különböző következtetésekre jutnak, ami azzal is magyarázható, hogy nem csak az egyes országokban, de a különböző régiókban és településeken is más-más specifikus tényezők befolyásolják a sikerüket.

Módszertan

A választási részvétel vizsgálata során a kutatók általában annak térbeli megoszlását, választásról választásra történő időbeli változását figyelik, magyarázataként pedig mérhető és statisztikai modellekkel jól vizsgálható szociodemográfiai változókat alkalmaznak, mint a jövedelem, iskolázottság stb. (lásd pl. Angelusz – Tardos 2009). Ennek a tanulmánynak a célja, hogy egy másik dimenzió, a pártpreferenciák mentén is elemezze a szavazási hajlandóságot az önkormányzati választásokon. Annak meghatározására, hogy mekkora a pártok szavazótábora, amelyet potenciálisan mozgósíthatnak, az országgyűlési választások eredménye szolgál. Az alkalmazott vizsgálati módszer tehát az, hogy a pártok helyi eredményeit nem egymáshoz, hanem a parlamenti választásokon szerzett szavazatszámukhoz hasonlítom. A két választás eredményének összevetését Magyarországon több tényező is megnehezíti. Az alkalmazott szisztéma jelentősen eltér, ami ráadásul a helyi szavazások esetében a településmérettől is függ. A 10 ezer fő alatti településeken gyakran csak a listás szavazólapon találkoznak a választók pártlogókkal, ugyanis a „kislistás” rendszerben, illetve a polgármesteri székért folytatott küzdelemben független színekben indulnak a jelöltek. Ráadásul az is előfordulhat, hogy nem tud minden egyes szervezet polgármester-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

jelöltet indítani, így a pártpreferencia kinyilvánítását maga a kínálati oldal is jelentősen korlátozza. Ezeknek az akadályoknak az áthidalására jelent megoldást az a Republikon Intézet által javasolt módszer (Republikon 2014), amely az országos pártlistás voksokat az önkormányzati választáson a megyei listákra, illetve az egyéni kerületi jelöltekre leadott szavazatokkal veti össze. A kutatás során ezért a 2002 és 2019 között lezajló öt önkormányzat választás megyei listás és területi egyéni választókerületi eredményei lettek összegezve és összehasonlítva, minden esetben az azt közvetlenül megelőző országgyűlési (2010-ig területi, utána országos) listás eredményekkel.

A tanulmány a mozgósítást és a részvételt elsősorban kormány-ellenzék relációban vizsgálja, ahol az ellenzék a parlamentben képviselettel rendelkező pártokat, illetve különleges esetekben a parlamenten kívüli, jelentős ellenzéki erőket foglalja magába². A kívülről támogatott civil jelölőszervezetek magas száma miatt komoly módszertani kihívást jelent annak azonosítása, hogy az önkormányzati választásokon mely jelöltek indultak valamelyik párt támogatásával. Ahol erre lehetőség volt, ott a pártok által támogatott civil jelöltek is be lettek sorolva az egyik, vagy a másik oldalra, de az adatbázis terjedelme miatt az így kapott adatok csak megközelítőleg lehetnek pontosak. A kormány-ellenzék dimenzió azért kézenfekvő a vizsgálat lefolytatásához, mert az önkormányzati választásoknak az országgyűlésihez képest jelentősen nagyobb káderigénye van (ne felejtjük, több mint 3000 települési képviselőtestület mellett a megyei közgyűlések, a polgármesterek is megválasztásra kerülnek ilyenkor), ennek köszönhetően a pártok számtalan különböző konfigurációban indítanak közös jelölteket, az ő szavazatszámukat pedig utólag már nehéz lenne hitelt érdemlő módon szétosztani a jelölőszervezetek között. Fokozottan igaz volt ez 2019-ben, amikor nem csak a nagyobb településeken valósult meg széles ellenzéki összefogás, de több helyen közös megyei listákat is állítottak a pártok. A kormány-ellenzék szembenállást azonban a szövetségi politika nem tudja meghaladni.

Az alkalmazott módszer, hogy a pártok szavazatszámait nem egymáshoz, hanem önmagukhoz, az országgyűlési választásokon elért eredményükhöz viszonyítom, a mozgósítás hatékonyságának és a táborok részvételi hajlandóságának jobb megismerését segíti elő, eredménye a mozgósítási arány. Az eredmények értékelésekor el kell vonatkoztatnunk a választáson kialakult mandátumarányoktól – nyerhet egy párt pozíciókat viszonylag gyenge mozgósítási arányok mellett, de egy kisméretű párt akkor sem tarolhat országosan, ha minden egyes szavazóját újra elviszi az urnákhoz. Utólag csak következtetni lehet arra, hogy a mozgósítási arányt milyen tényezők befolyásolták leginkább – a tényleges GOTV tevékenység, a sikeres kom-

² Ennek elsősorban 2019-ben volt jelentősége, amikor Momentum kulcsszereplőként jelent meg az önkormányzati választásokon úgy, hogy közben nem rendelkezett parlamenti képviselettel.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

munikáció, vagy olyan általános demográfiai változók, amelyekkel a politikatudomány gyakran magyarázza a politikai részvétel területi eltéréseit. Ez a tanulmány így csak az első lépése lehet annak a kutatásnak, amely megpróbálja feltérképezni, miért aktivizálódnak különböző mértékben az egyes pártok táborai az önkormányzati választásokon.

Intézményi keretek és politikai kontextus

A magyarországi politikai tér bizonyos szempontból 2010 óta keveset változott. A 2019-ben már kilencedik éve kormányzó Fidesz-KDNP koalíció egy relative homogén politikai tömörület, amely a választók nagy (relatív) többségének támogatását nyeri el választásról választásra, vele szemben pedig egy megosztott, töredezett ellenzék áll, amely hat-hét pártot foglal magába. A pártrendszernek ez a fajta konfigurációja, a magyar (parlamentari) választási rendszer vegyes jellegéből fakadóan hátrányt jelent az ellenzék számára, hiszen a voksok szétszóródása súlyosan korlátozza a pártok mandátumszerző képességét az egyéni választókerületekben. A 199 országgyűlési mandátumból 106 ilyen, egymandátumos kerületben kerül kiosztásra, ezért az itt kialakuló eredmény meghatározó a parlament végső összetételére nézve. Tovább nehezíti az ellenzéki erők helyzetét, hogy támogatottságuk területi-demográfiai szempontból erősen determinált: Jelentősen több támogatójuk él a nagyvárosokban és az urbanizált régiókban, a kisebb vidéki településeken pedig rendszerint alacsonyabb a szavazatarányuk (Vida 2016, Vida – Kovács 2017). A 106 egyéni választókerület többsége ilyen szempontból vegyes, a nagyobb városokhoz és megyeszékhelyekhez gyakran kisebb településeket csatolt a jogalkotó a kerülethatárok kialakításakor. Emiatt gyakran még az egyébként ellenzéki többségű városokat magukba foglaló kerületek is a kormányoldal felé billennek a választásokon.

Az önkormányzati választási szisztéma elméletileg kedvezőbb lehet az ellenzék számára. A polgármester választás szempontjából minden város egyetlen kerületet alkot mérettől függetlenül. A 10 ezer fő feletti városokban vegyes rendszerben nyernek mandátumot a képviselőtestület tagjai, az egymandátumos kerületek azonban minden esetben a város határain belül maradnak. A 10 ezer fő alatti településeken a képviselőtestületet egy blokszavazásos módszerrel választják, de mindegyik nem megyei jogú városban van lehetőség egy listás szavazat leadására is, amelynek segítségével a megyei közgyűlés összetételéről döntenek az állampolgárok. Az önkormányzati választásokon kisebb szerepet játszanak a töredékszavazatok, ugyanis csak a képviselőtestületek összetételére vannak hatással, a megyei közgyűlések és a polgármesterek választására nem. A helyi választási kampányra nem biztosít az állam költségvetési támogatást, így nem élvezhet anyagi előnyt egy-egy külön induló szervezet. Ez a két elem, amely az országgyűlési választásokon jelentősen korlátozza a szövetségi politika lehetőségeit, helyi szinten nem akadályozza az együttműködést,

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

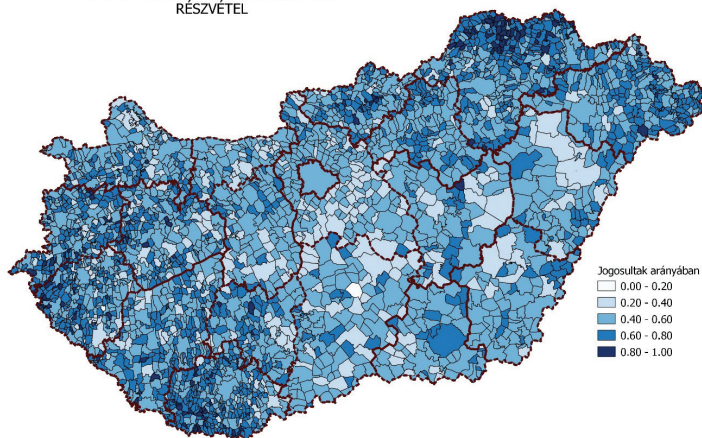
így a szétforgácsolódott politikai táborok egységének megteremtését. Az önkormányzati választásokon tehát nem játszanak szerepet azok a szisztémából fakadó tényezők, amelyek az országgyűlési esetében hátrányosan érintik az ellenzéket. Így, ha a parlamenti eredményeiket képesek ezek a pártok megismételni helyi szinten, akkor legalábbis a számukra kedvezőbb, urbanizált területeken jobb eredményt kell elérniük. Annak, hogy ez még sem így történik, egyik magyarázataként szolgálhatnak a mozgósítás terén tapasztalt hiányosságok.

Részvételi mintázatok a magyar önkormányzati választásokon

Magyarországon az önkormányzati választási részvétel területi megoszlására jellemző, hogy az ország északkeleti és délnyugati szegletében, illetve a nyugati határ mentén található aprófalvas területek lakossága aktívabb, helyenként a részvétel megközelíti a 100%-ot is. Így történt 2019-ben a Zala megyei Iborfián és Pusztapátiban, illetve a Borsod-Abaúj-Zemplénben található Tornabarakonyban. Ezek a kiugró adatok olyan falvakban születtek, ahol a választásra jogosultak száma 10-20 fő volt, így legfeljebb érdekes adalékként szolgálhatnak a részvétel tanulmányozásához. Azonban, ha megnézzük a 90% feletti aktivitást mutató településeket, a választópolgárok száma sehol sem volt magasabb 250 főnél. Az említett országrészekhez képest az Alföldön élők egyértelműen passzívak, illetve a főváros, annak agglomerációja és Pest megye, mint gazdaságilag egyik legfejlettebb hazai régió, szintén az inaktívabb területek közé tartozik (lásd 1. ábra).

1. ábra. A részvétel területi megoszlása a 2019-es önkormányzati választásokon

ÖNKORMÁNYZATI VÁLASZTÁSOK 2019
RÉSZVÉTEL

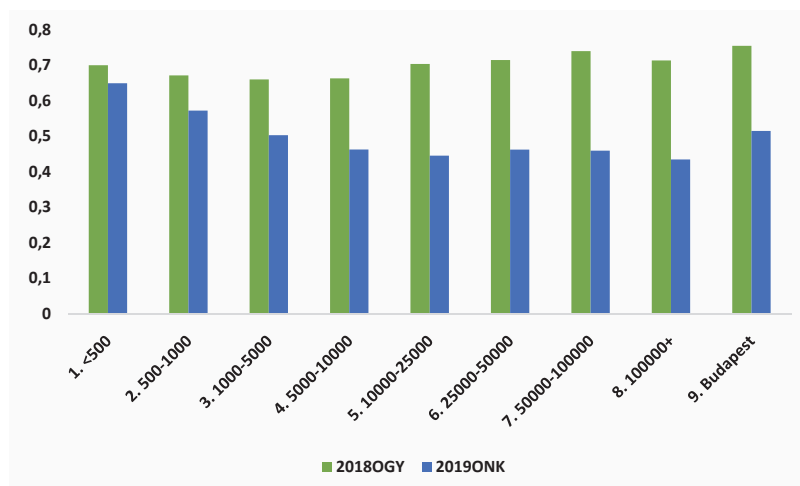
Forrás: saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

A 2018 óta megtartott három választás (országgyűlési, európai parlamenti és önkormányzati) viszonylag magas részvétel mellett zajlott, azonban az aktivitás mintázatában jelentős eltérések voltak tapasztalhatók. A parlamenti választásokon megfigyelhető, hogy a legkisebb, 500 fő alatti településeken a részvétel magasabb, onnan a nagyobb települések haladva folyamatosan csökken, majd a 10 ezer fő feletti településektől kezdve emelkedni kezd és a legmagasabb arányban a fővárosiak mennek el szavazni. Az önkormányzati választásokon ehhez képest teljesen más trend figyelhető meg: A részvétel a legkisebb településeken a legmagasabb, és folyamatosan csökken, Budapesten is csak korlátozottan emelkedik az átlag fölél (lásd 2. ábra). A kisebb településeken tapasztalható magasabb aktivitásra adott talán legmeggyőzőbb magyarázatot Angelusz és Tardos (2009) *network* kutatása adja, amely szerint a kisebb közösségekben kialakuló szoros kapcsolati háló kedvez a politikai mobilizációnak. A városokkal kapcsolatban pedig elterjedt nézet, hogy a magasabb jövedelmű, iskolázottabb, a hírforrások szélesebb köréhez hozzáféréssel rendelkező lakosság politikailag aktívabb. A két különböző típusú választás részvételi mintázatai közötti inkongruenciát, egészen pontosan az urbanizált területeken a helyi szavazástól való távolmaradást azonban ez nem magyarázza meg. Van viszont egy már említett jelenség, ami épp egybevág ezzel a megfigyeléssel: Az önkormányzati részvétel ott alacsonyabb, ahol a jelenlegi ellenzék, illetve általában véve a baloldali pártok erősebbek. Itt érünk el ahhoz, a tyúk vagy tojás jellegű kérdéshez, hogy akkor az urbanizált lakosság távolmaradása az ellenzéki pártok hibája-e vagy egy eleve adott, de számukra kedvezőtlen helyzet?

2. ábra. Választási részvétel településméret szerint a 2018-as országgyűlési és a 2019-es önkormányzati választásokon

Forrás: saját szerkesztés

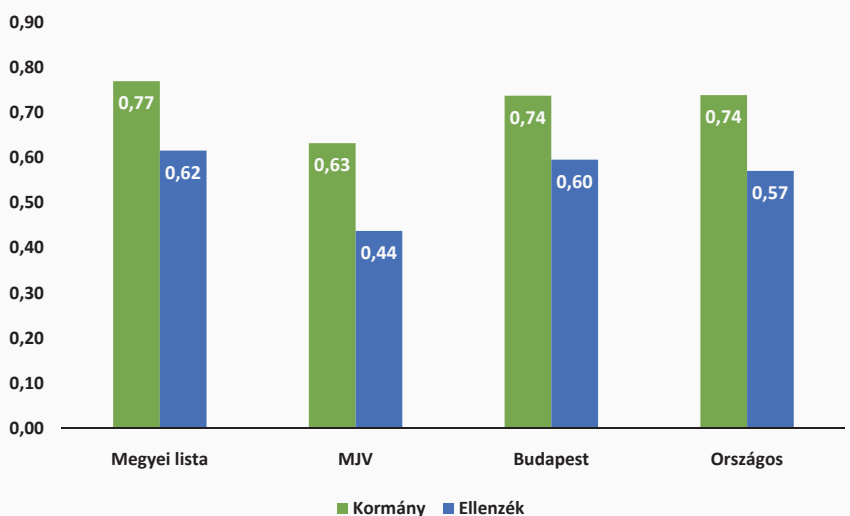

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Mozgósítás az önkormányzati választásokon

Ha a módszertani részben ismertetett módon összevetjük a 2019-es önkormányzati eredményeket a 2018-as országgyűlési szavazatszámokkal, azt kapjuk, hogy a helyi választásokon a Fidesz-KDNP 1 925 596 szavazatot, az ellenzéki formációk együttesen 1 592 848 voksot szereztek. A kormányoldal ezzel a parlamenti választáson kimutatható táborának 74%-át, az ellenzék csak 57%-át vitte el az urnákhoz. A Fidesz-KDNP jelentős (mobilizációs) előnye figyelhető meg minden településtípusban, de érdekes módon épp ott a legnagyobb, ahol az ellenzéki pártok egyébként erősebbek. Az összefogás azokban a megyei jogú városokban is jelentősen alul maradt mozgósítás terén, ahol egyébként darabra több szavazatot szerzett, mint a Fidesz-KDNP. Az előző részben bemutatott részvételi mintázat felismerhető a mozgósítási adatokban is (lásd 3. ábra). A legkisebb településeken nem csak az egyébként is komolyabb bázissal rendelkező kormánypártok tudnak jobban mozgósítani, de a számszerűleg kisebbségben lévő ellenzéki tábor is ott aktivizálódik leginkább. Erősen megkérdőjelezhető, hogy ez a pártok tudatos stratégiája következtében alakul így, akkor ugyanis minden szereplő ott lenne a leghatékonyabb, ahol egyébként is a legtöbb támogatóval rendelkezik. Az adatok arra utalnak, hogy a kistelepüléseken a mozgósítási tevékenységtől függetlenül is adottság a magas aktivitás, ebből pedig elsősorban a jobboldal tud profitálni.

3. ábra. Mozgósítási arányok a 2019-es önkormányzati választásokon

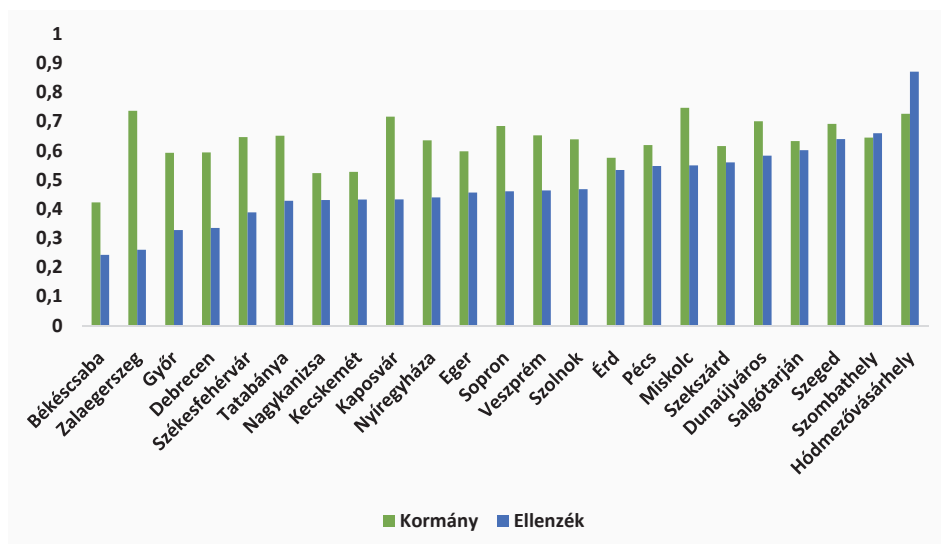
Forrás: saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Jelentős hatást gyakorol a végeredményre, hogy az ellenzék pártjai 2019-ben éppen ott tudtak a leggyengébben mozgósítani, ahol egyébként – saját magukhoz mérten – a legerősebbek. Látszik, hogy a megyei jogú településeken a Fidesz is alulterjesztett, de nem olyan drasztikusan, mint az ellenzék. Nem csak a mozgósítási arányokból olvasható ki ez az eredmény, de a szavazat- és mandátumarányokból is. A 2018-as országgyűlési választásokon az ellenzéki listák együttesen mindenhol több szavazatot szereztek, mint a kormánypárt, az egyetlen kivétel Sopron volt, ahol a Fidesz-KDNP 851 voksal kapott csak többet. Ehhez képest 2019-ben 10 olyan megyei jogú város volt, ahol a kormány egyéni jelöltjei több szavazatot szereztek, mint az ellenzék együttesen. Az ellenzék ennek ellenére is megnyerte ezeknek településeknek több mint felét, vagyis az előnye még a mobilizációs deficit ellenére is igen jelentős. Az országgyűlési választásokon a megyei jogú városokban a Fidesz bő 500 000, az ellenzék együttesen több mint 640 000 szavazatot szerzett.

4. ábra. Mozgósítási arányok a megyei jogú városokban
a 2019-es önkormányzati választásokon

Forrás: saját szerkesztés

Városokra bontva az adatsort, a 4. ábrán jól láthatóvá válik, hogy Hódmezővásárhely és Szombathely kivételével mindenhol nagyobb arányban vitte el a választóit szavazni a Fidesz, mint az ellenzék. Azt a 10 várost, ahol a legerősebb volt az ellenzéki mobilizáció, egytől egyig megnyerték az összefogás pártjai, a maradék 13-ból azonban 10-ben több szavazatot kapott a kormányoldal. Az eredmények végül azért

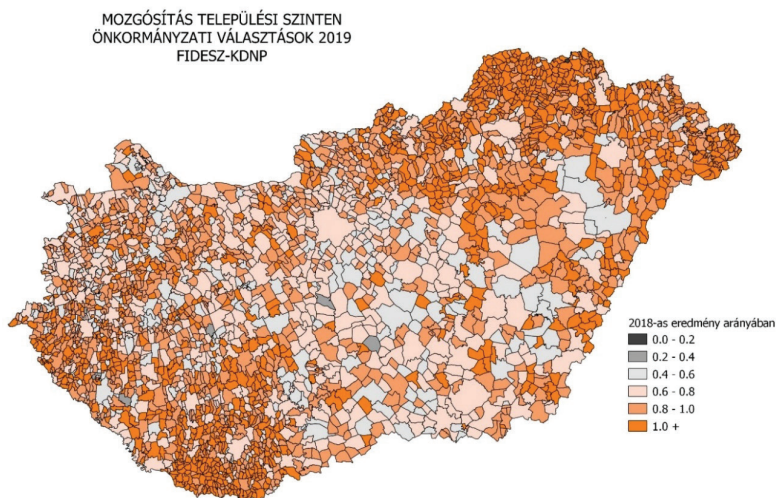

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

alakulhattak a Fidesz-KDNP számára viszonylag kedvezőtlenül, mert ez az ellenzéki szavazattömeg sok helyen egyetlen közös jelöltre koncentráldott. Úgy tűnik a kormánypártok előnye legalábbis részben abból származik, hogy a táboruk aktivitása nem csak magas, de területileg homogén – a legmagasabb és a legalacsonyabb értékek is az ellenzékhez köthetők, a kilengések ott nagyobbak. Egyes településeken, mint Salgótarján és Szeged, az ellenzéki mozgósítás elérte a kormányoldal szintjét és így nyerni tudtak. Ahol azonban ez nem sikerült, ott a parlamenti választáson még kisebbségben lévő Fidesz jobban tudott érvényesülni.

Ha eltérő mértékben is, de mindkét oldal az ország északkeleti és délnyugati szegletében tudott jelentősen mozgósítani. Ezekben a jellemzően aprófalvas régiókban, ahol a helyi választásokon egyébként is nagyobb a részvételi arány, a pártok gyakran képesek voltak az országgyűlési választást is meghaladó mértékben elvinni a szavazókat a fülkébe. Elsősorban az ellenzéki adatokat érdemes azonban óvatosan kezelni ezeken a településeken. A Borsod megyei Fájon például az ellenzék megtízszerezte a támogatottságát, 2 szavazat helyett 20-at gyűjtött be, a kormányoldal mindeközben 96-ról 161-re erősödött. A két kartogramon látható területi mintázat kísértetiesen emlékeztethet a részvételi arányok területi megoszlására, elsősorban ott, ahol elaprózódott a településszerkezet. A trend azonban markánsabban van jelen a Fidesz-KDNP mozgósítását bemutató ábrán, mint az ellenzékin, vagyis a kimagasló kistépülési aktivitásból mindkét politikai oldal részesül, de eltérő mértékben (lásd 5. és 6. ábra).

5. ábra. A Fidesz-KDNP települési mozgósítási arányai
a 2019-es önkormányzati választásokon

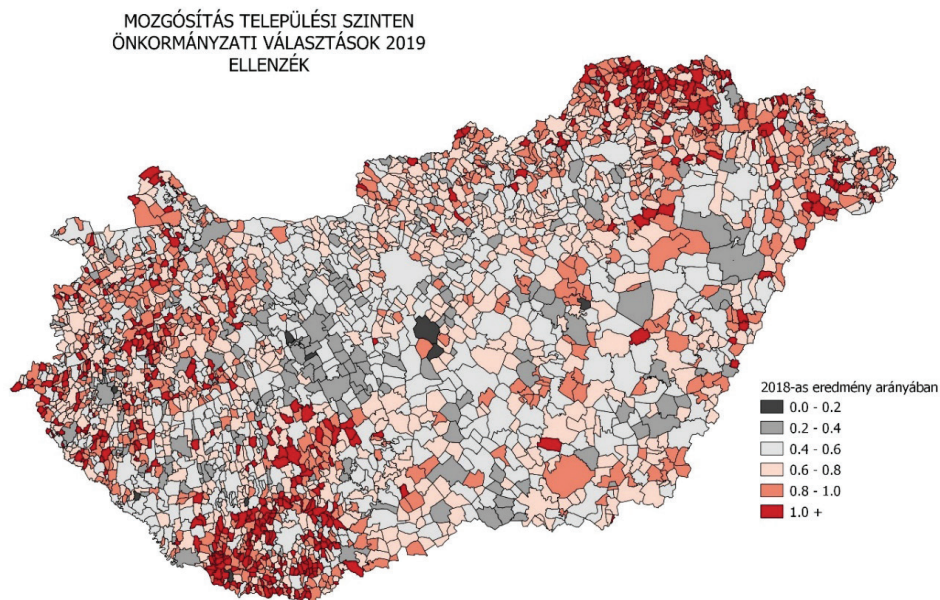

Forrás: saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

6. ábra. Az ellenzéki pártok települési mozgósítási arányai
a 2019-es önkormányzati választásokon

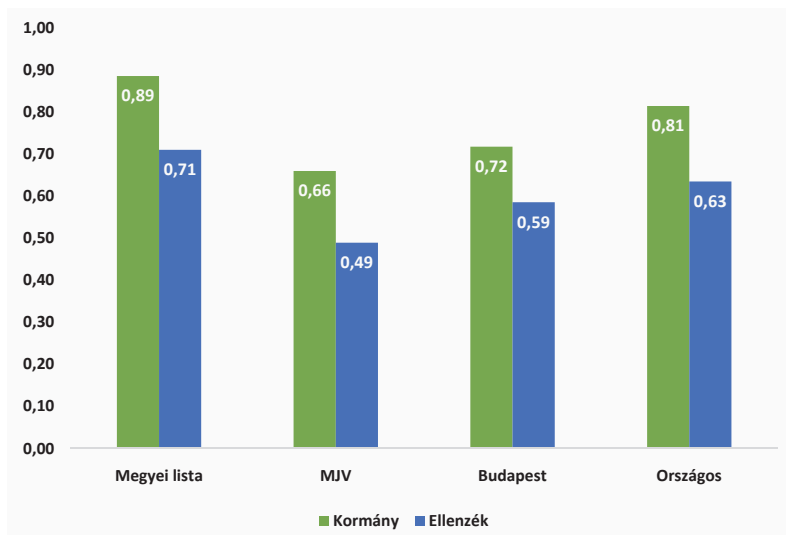
Forrás: saját szerkesztés

Felmerül a kérdés, egyediek-e ezek a mintázatok, és ha igen, úgy mennyiben tért el a 2019-es eredmény a korábbi önkormányzati választások tapasztalataitól. A 2014-es választás aránylag hasonló erőviszonyok mellett zajlott, legalábbis a kormánypártok támogatottságát nézve, azonban alacsonyabb részvétel mellett. Darab-
ra, 2019-ben a Fidesz és az ellenzék is mindenhol több szavazatot kapott, mint 5 év-
vel korábban, de 2014-ben, Budapestet leszámítva, önmagához mérten mindkét ol-
dal erősebben mozgósított (7. ábra). A fő trendek mindenesetre hasonlóak, mindenki
a vidéki településeken tudott legerősebben mobilizálni és a megyei jogú városokban
a legkevésbé. A kormányoldal mindenhol hatékonyabb volt, ott is, ahol egyébként az
ellenzéknek volt több szavazója az országgyűlési választásokon.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

7. ábra. Mozgósítási arányok a 2014-es önkormányzati választásokon

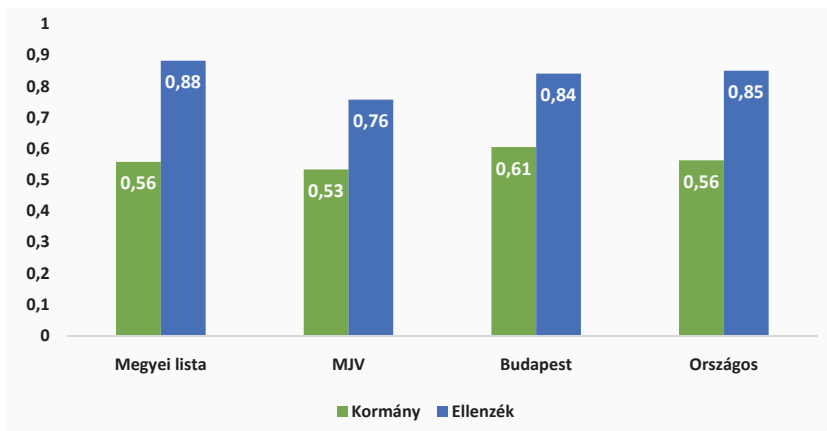
Forrás: saját szerkesztés

Ha távolabbra tekintünk vissza az időben, a 2002-es és 2006-os választások voltak azok, amelyek egy merőben más, még valóban bipoláris politikai térben zajlottak le. A 2006-os mozgósítási adatok többé-kevésbé a 2019-ben tapasztaltak inverzei (8. ábra), az akkori ellenzék (a Fidesz és az MDF) jelentősen sikeresebben mozgósított mindenhol, a kormánypártok (az MSZP és az SZDSZ) gyengébben. Érdeemes figyelembe venni, hogy ez a szavazás röviddel az őszi beszéd nyilvánosságra kerülése utánra esett, ami a baloldali kormány népszerűségét igen érzékenyen érintette. A 2002-es választás ezzel szemben ugyanazt a mintázatot mutatja, mint a 2010 utáni szavazások, csak éppen ott még a baloldali kormányzat javára (9. ábra). Érdeemi különbség Budapest esetében látható, a fővárosban mind az országgyűlési, mint az önkormányzati választásokon jelentősen több szavazatot kaptak a baloldali kormánypártok, azonban az utóbbi esetben a Fidesz és az MDF táborja fegyelmezettebb volt és önmagához mérten nagyobb arányban vett részt a szavazáson.

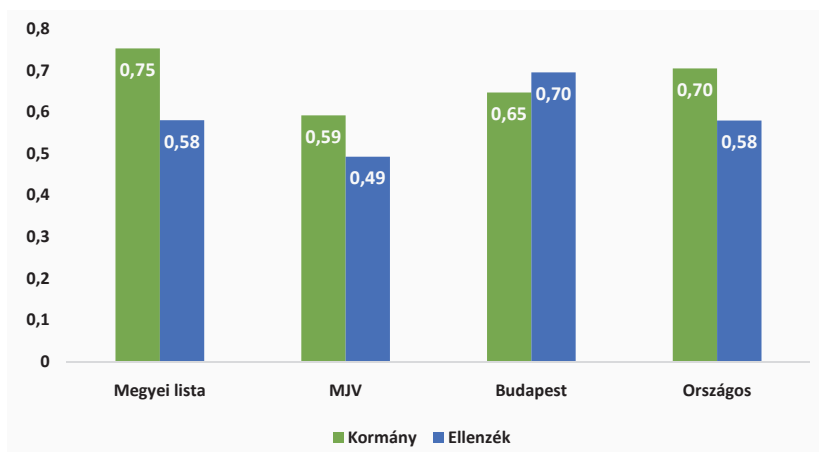
TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

8. ábra. Mozgósítási arányok a 2006-os önkormányzati választásokon

Forrás: saját szerkesztés

9. ábra. Mozgósítási arányok a 2002-es önkormányzati választásokon

Forrás: saját szerkesztés

Az önkormányzati választásokat értelmező elméletek közül Magyarországon elsősorban a másodrendű választások modellje látszik alkalmazhatónak, bizonyos fenntartásokkal. A választói részvétel valóban alacsonyabb, mint a nemzeti szavazásokon, azonban úgy tűnik, hogy az egyes választói csoportok eltérően kezelik az önkormányzati választásokat. A kistélepléseken élőknek egyértelműen fontosabb

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

a helyi szavazás, mint városi társaiknak, ami részben azzal magyarázható, hogy a lokális képviselet intézményei számukra sokkal kisebb távolságra vannak, sokkal kézzelfoghatóbbak. Egy néhány száz-, vagy ezer fős faluban a többség személyes ismeretséget ápolhat a polgármesterrel és a képviselőkkel, ami egy nagyobb városban meglehetősen valószínűtlen. A részvételt magyarázó instrumentális tényezők szerepe ellen szól, hogy épp a jelentősen nagyobb költségvetésből gazdálkodó, több intézményt működtető és így nagyobb befolyással bíró megyei jogú önkormányzatok esetében alacsonyabb a választók aktivitása. Az ismertetett eredmények alapján ennek a jelenségnek a magyarázata összetett. Egyrészt a megyeszékhelyeken már valószínűtlen, hogy a helyi politikusokat eléri a választók többségének személyes kapcsolati hálójá, ami csökkenti az involváltságukat. Másrészt, az elmúlt öt választásból négyben pontosan azok a pártok maradtak alul a mozgósítási versenyben, akiknek nagyobb táborá van ezekben a városokban. Hogy ezt operatív hiányosságok, sikertelen kommunikáció, vagy a kettő kombinációja okozza, jelen tanulmányban nem azonosítható. Az azonban kétségtől kijelenthető, hogy 2006 óta jelentős méretű (baloldali-ellenzéki) szavazói csoportok egész egyszerűen otthon maradnak az önkormányzati választások napján. Ez szintén hozzájárul a településtípus alacsonyabb aktivitási rátájához.

Összegzés

Összevetve az eredményeket az elméleti részben felvázolt modellekkel, azt láthatjuk, hogy az önkormányzati választások intézményi megközelítése, amely szerint a lokális hatalom hatáskörei határozzák meg a választók viselkedését, Magyarországon kevésbé alkalmazható. Ezek a hatáskörök a megyei jogú városokban sokkal markánsabban jelennek meg, a választói döntés politikai következményei könnyebben értelmezhetők, mint azokon a településeken, ahol egyszerre három képviseleti szerv összetételéről döntenek a szavazók. Ennek ellenére ezeken a településeken nagyobb a választói aktivitás. A másodrendű választások modelljének a részvételre vonatkozó tétele egyértelműen érvényesül, illetve a 2006-os esetet kivéve a kormánypártok mindig jól szerepeltek, a helyi szavazás az országos eredményeket tükrözte, igaz, a vizsgált esetek egy kivételével mind a mézeshetek időszakra estek. A területi eltéréseken alapuló megközelítést látszik igazolni a kistélepek egyenletesen magas aktivitása, biztosan állíthatjuk, hogy az önkormányzati választás kimenetele nem független a szavazók közvetlen környezetétől. A megyei jogú városok esetében azonban ez a modell azért nem nyújt kielégítő magyarázatot, mert a pártok táborai nagyon eltérő mértékben aktivizálódnak. Ezeken a területeken a baloldali pártok gyenge mozgósítási képessége 2010 óta jelentősen hozzájárul az alacsony részvételhez. A tanulmány legfontosabb eredménye annak a mozgósítási hézagnak a bemutatása, amely jelentősen korlátozza a baloldali pártok helyi választásokon nyújtott teljesít-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

ményét. Ennek a deficitnek a ledolgozása nélkül még akkor sem tudnak sikeresen szerepelni lokálisan, ha az országos pártpreferenciákban kimutatható hátrányukat képesek lennének kiegyenlíteni.

Az eredmények azonban nem csak az ellenzék, hanem az összes politikai szereplő számára hasznos információkkal szolgálnak. Az adatok alapján az önkormányzati választásokon a sikerhez nem a szavazók lehető legszélesebb körének megszólítására van szükség, hanem a saját támogatói tábor lehető leghatékonyabb mozgósítására. Kommunikációs szempontból ez olyan üzeneteket igényel, amelyek elsősorban a saját támogatóknak szólnak, és óhatatlanul oda vezet, hogy a helyi ügyek képviselése szükséges, de nem elégséges feltétele a választási sikernek. Az ismertetett tendenciák ugyanis néhány város kivételével mindenhol megfigyelhetők, így átfogó választ igényelnek. A Fidesz-KDNP területileg homogén mobilizációs teljesítménye is ezt látszik igazolni. Viszonylagos előnye ellenére azonban a kormányoldal is rendelkezik olyan kiaknázatlan tartalékokkal a mozgósítási hézagban, amelyek segítségével jelentősen javíthatja az eredményeit. Operatív szempontból érdekes következtetésekre ad okot az, hogy a vizsgált választások közül csak a 2006-os volt az, ahol a mindenkori ellenzék volt hatékonyabb. Ez arra utal, nem elhanyagolható szempont, hogy a mindenkori kormánypártok a mindenkori ellenzékkel szemben jelentősen több anyagi és humán erőforrás fölött diszponálnak, ami a mozgósítás gyakorlati kivitelezését megkönnyíti. Ennek a különbségnek a kiegyenlítésére kézenfekvő megoldásnak tűnhet egy az országgyűlési kampányéhoz hasonló, bár szerényebb, költségvetési támogatási rendszer bevezetése. A hazai tapasztalatok alapján azonban ez súlyos visszaélések kockázatát hordozza, ha a nincsenek megállapítva szigorú elszámolási szabályok, visszafizetési kötelezettségek és megfelelő szankcionálási lehetőségek. A kampányfinanszírozás hazai, negatív tapasztalatai miatt egy ilyen rendszer kialakítása nem tűnik reálisnak, így mindkét oldalszáma az lehet a probléma megoldása, ha a saját erőből próbálják meg áthidalni a mozgósítási hézagokat. Az pedig egyértelműen a teljes politikai közösség javára válna, ha nem vonnák ki magukat jelentős tömegek a helyi politikai képviselő megválasztásából.

Irodalom

- Aidt, T. S. (2000): Economic voting and information. *Electoral Studies*, 19(2–3), 349–362. [https://doi.org/10.1016/S0261-3794\(99\)00056-6](https://doi.org/10.1016/S0261-3794(99)00056-6)
- Angelusz, R. – Tardos, R. (2009): A kapcsolathálózati szemlélet a társadalom- és politikatudományban. *Politikatudományi Szemle*, 17(2), 9–57.
- Brennan, G. – Hamlin, A. (1998): Expressive voting and electoral equilibrium. *Public Choice*, 95(1/2), 149–175. <https://doi.org/10.1023/A:1004936203144>
- Calcagno, P. T. – Westley, C. (2008): An institutional analysis of voter turnout: The role of primary type and the expressive and instrumental voting hypotheses.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

- Constitutional Political Economy, 19(2), 94–110. <https://doi.org/10.1007/s10602-007-9034-0>
- Cardy, E. A. (2005): An Experimental Field Study of the GOTV and Persuasion Effects of Partisan Direct Mail and Phone Calls. The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 601(1), 28–40. <https://doi.org/10.1177/0002716205278051>
- Deschouwer, K. (2003): Political Parties in Multi-Layered Systems. European Urban and Regional Studies, 10(3), 213–226. <https://doi.org/10.1177/09697764030103003>
- Downs, A. (1957): An economic theory of democracy. Harper. New York
- Enos, R. D. – Fowler, A. – Vavreck, L. (2014): Increasing Inequality: The Effect of GOTV Mobilization on the Composition of the Electorate. The Journal of Politics, 76(1), 273–288. <https://doi.org/10.1017/S0022381613001308>
- Heath, A. – McLean, I. – Taylor, B. – Curtice, J. (1999): Between first and second order: A comparison of voting behaviour in European and local elections in Britain. European Journal of Political Research, 35(3), 389–414. <https://doi.org/10.1023/A:1006924510899>
- Hix, S. – Marsh, M. (2007): Punishment or Protest? Understanding European Parliament Elections. The Journal of Politics, 69(2), 495–510. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2508.2007.00546.x>
- Jeffery, C. – Hough, D. (2009): Understanding Post-Devolution Elections in Scotland and Wales in Comparative Perspective. Party Politics, 15(2), 219–240. <https://doi.org/10.1177/1354068808099982>
- Lijphart, A. (1980): Democracy in plural societies: A comparative exploration. Yale University Press, New Haven
- Lipset, S. M. – Rokkan, S. (1967): Cleavage structures, party systems and voter alignments: An introduction. In: Lipset, S. M. – Rokkan, S. (eds.): Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives. Free Press, New York, 1–64.
- Marsh, M. (1998): Testing the Second-Order Election Model after Four European Elections. British Journal of Political Science, 28(4), 591–607. <https://doi.org/10.1017/S000712349800026X>
- Müller, S. – Louwerse, T. (2018): The electoral cycle effect in parliamentary democracies. Political Science Research and Methods, 1–8. <https://doi.org/10.1017/psrm.2018.47>
- Pálné Kovács I. (2016): Modellváltás a magyar önkormányzati rendszerben. In: Badó A. – Gajdushek G. – Jakab A. (szerk.): A magyar jogrendszer állapota. MTA TK JTI, Budapest, 583–599.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

- Reif, K. – Schmitt, H. (1980): Nine second-order national elections – A conceptual framework for the analysis of European election results. *European Journal of Political Research*, 8(1), 3–44. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1980.tb00737.x>
- Republikon (2014): Hogyan lehet országosan összegezni az önkormányzati eredményeket? http://republikon.hu/media/18009/onkval_meres_modszertan_3.pdf (letöltés: 2019. 10. 20.)
- Schakel, A. H. (2013): Congruence Between Regional and National Elections. *Comparative Political Studies*, 46(5), 631–662. <https://doi.org/10.1177/0010414011424112>
- Thorlakson, L. (2007): An institutional explanation of party system congruence: Evidence from six federations. *European Journal of Political Research*, 46(1), 69–95. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2006.00647.x>
- Tóka, G. (2009): Expressive vs. Instrumental Motivation of Turnout, Partisanship and Political Learning. In: Klingemann H.-D. (ed.): *The Comparative Study of Electoral Systems*. Oxford University Press, Oxford 269–288.
- Vida, G. (2016): Possibilities for measuring electoral geographical factors, that create unequal political representation. *Területi Statisztika*, 56(6), 643–659. <https://doi.org/10.15196/TS560603>
- Vida, G. – Kovács, Z. (2017): Magyarország átalakuló választási földrajza a 2010-es és a 2014-es parlamenti választások tükrében. *Földrajzi Közlemények*, 141(2), 125–138.

A Magyarország területén élő nemzetiségek politikai képviselete a nemzeti önkormányzati választásokon és az országgyűlési választásokon való részvétel tükrében

SZABÓ PALÓCZ ORSOLYA¹

ABSZTRAKT

Az egy országon belüli nemzetiségek politikai képviseletének becsatornázása, illetve a megfelelő szabályozás kidolgozása jellegéből adódóan állítja kihívás elé az érintett nemzetállamokat, hiszen mind a megfelelő jogszabályi környezet kialakításának nehézsége, mind a téma érzékenysége komoly feladat elé állítja a mindenkori jogalkotót. Magyarország rendszerváltás utáni történetét folyamatosan végigkísérték a 13 honos nemzetiség hatékony képviseletének megvalósítására vonatkozó törekvések, amelyre hosszú időn át a nemzetiségi önkormányzatok rendszere tűnt a legadekvátabb megoldásnak. 2011 óta a választási rendszer lehetőséget biztosít a nemzetiségek parlamenti képviseletére is, amely felveti annak kérdését, ezzel vajon eltolódik-e a hangsúly a nemzetiségi érdekek képviseletének tekintetében a nemzetiségi önkormányzatok felől az Országgyűlés irányába. Jelen tanulmányban a jogszabályi környezet változásának, és azzal szoros összefüggésben a nemzetiségi képviselettel kapcsolatos problémáknak az áttekintését követően kísérletet teszek e felmerülő kérdésnek a választási részvételi adatokon keresztül történő megválaszolására a 2014-es és a 2019-es választások tanulságai alapján.

KULCSSZAVAK: nemzetiségi önkormányzat, etnikai és nemzeti kisebbségek, nemzetiségi képviselet, országgyűlési választások, választói részvétel

ABSTRACT

The political representation of Hungary's ethnic minorities in the context of voter turnouts in the local self-governmental elections and in the parliamentary elections

The political representation of minorities within a nation-state is a task that has always posed a great challenge to countries with substantial ethnic minorities, since both the hardships of establishing an adequate legislative environment, both the sensitivity of the subject make it exceedingly difficult for the legislator to develop a sufficient system. The issue of the proper representation of those 13 recognised minorities that are considered constituent components of the state were part of Hungary's political history since the regime change, and for a rather

¹ SZTE ÁJKT Politológiai Tanszék, doktorandusz; e-mail: szabopalocz@polit.u-szeged.hu

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

long period of time it seemed that the adequate solution for their political representation was the local governmental system of ethnic minorities. Since 2011 however, the electoral system makes it possible for ethnic minorities to be represented within the Hungarian Parliament as well, which raises the question of whether this will shift the attention of the affected minority groups from the local self-governments towards the parliamentary representation. In this paper, after reviewing the changes within the legislative environment and – in close connection with that – the problems surrounding the issue of political representation of ethnic minorities, I will attempt to answer this emerging question through a brief analyses based on the turnout-data regarding the 2014 and the 2019 elections local governmental elections.

KEYWORDS: local self-governments, ethnic minorities, minority-representation, parliamentary elections, voter turnout

Bevezető

Magyarország történetét tekintve mindig is soknemzetiségű állam volt, a területén élő nemzeti kisebbségek száma pedig koronként, folyamatosan változott. A hatályos magyar jog 13 honos nemzetiséget ismer el, ezek a bolgár, a roma, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán közösségek, amelyek összlétszámát a 2011-es, és a legtöbb választás alapjául szolgáló népszámlálási adatok mintegy félmillióra teszik (Latorcai 2014). Magyarország mindezek tükrében olyan nemzetállamnak tekinthető, amelyben a nemzeti kisebbségek létszáma nem éri ugyan el a 10 százalékot, adott térségekben ezek a nemzetiségek jelentős közösségeket alkothatnak. A népszámlálási adatok ugyanakkor, a téma érzékenységből adódóan, önbevalláson alapulnak, a többes identitás kérdését pedig nem tudják megfelelően kezelni, így a magukat valamely nemzetiséghez tartó magyar állampolgárok tényleges számára vonatkozólag csak becsléseink lehetnek.

Mindezekből következik azonban, hogy a nemzeti kisebbségek politikai képviseletének lehetőségének megteremtése olyan állami feladat, amelyhez megfelelő szabályozási keret kidolgozása szükséges. A továbbiakban, az erre alkalmazott nemzetközi példák rövid áttekintése után az erre tett magyar jogalkotói kísérletek és bevezetett megoldások ismertetésére, a velük kapcsolatban felmerülő problémák körüljárására teszek kísérletet különös tekintettel nemzetiségek képviseletének alapjait jelentő nemzetiségi önkormányzatokra.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Nemzetközi példák a nemzeti kisebbségek törvényhozási képviseletére

Noha a nemzetiségek politikai képviseletének fontosságát több nemzetközi dokumentum is hangsúlyozza², ezek egyike sem fogalmaz meg konkrét előírást a nemzeti-etnikai kisebbségek parlamenti képviseletére vonatkozóan. Így azokban az államokban, amelyekben az mégis törvényi szinten garantált, merőben eltérő jogalkotói megoldásokat találhatunk annak megvalósítására vonatkozóan. Ezek közül alapvetően három, leggyakrabban alkalmazott típust különböztethetünk meg: (1) a választási küszöb feltételének elhagyását a nemzetiségek esetében, (2) speciális mandátum fenntartása a nemzetiségek számára, illetve (3) kedvezményes kvóta alkalmazása a nemzetiségi listák esetében.

A választási küszöb elhagyásának módszerét alkalmazzák például a lengyel Szejm, illetve a szerb Skupština megválasztásának esetében – amely előbbi esetben a német, utóbbiban pedig a magyar (és a bosnyák) kisebbség szempontjából releváns. Utóbbi példánál maradva, a magyar kisebbség folyamatos képviseletét a szerb törvényhozásban az teszi lehetővé, hogy az alkalmazott kötött (de a választás után a pártok által még módosítható) listás rendszerben, amennyiben az adott kisebbség össze tudja gyűjteni az induláshoz szükséges 10.000 ajánlást, és képes a listaállításra, nem kell elérnie az 5 százalékos küszöböt ahhoz, hogy részesüljön az arányos mandátumkiosztásból (Balogh 2012).

A speciális, fenntartott mandátumok alkalmazásának megoldását alkalmazza például a szlovén alsóház és a horvát Sabor: mindkét állam esetében biztos bejutást szavatolnak az érintett nemzetiségek előre meghatározott számú képviselőjének. Ezúttal a horvát példát közelebről vizsgálva láthatjuk, hogy az összesen kiosztható 151 mandátumból mindössze 140 szerezhető meg az országon belüli 10 választókerületből, míg további 3 szerezhető a külhoni horvátoknak fenntartott „tizenegyedik”, és további 8 a kisebbségeknek fenntartott „tizenkettedik” választókerületből – amelyen belül az is előre meghatározott, hogy konkrét nemzetiségenként hány mandátum osztható ki. Ennek alapján a legnagyobb, a szerb kisebbség 3, a magyar és roma pedig 1-1 mandátumot szerezhet, míg a cseh és a szlovák, valamint a bosnyák és szlovén kisebbségek közösen szerezhet további 1-1 mandátumot (Németh 2016).

A harmadik megoldást, a kedvezményes kvóta meghatározását alkalmazza például Románia és Olaszország alsóháza. A magyar kisebbség szempontjából újfent releváns román választási rendszer esetében azonban jellemzően nincs szükség a kedvezményes kvóta alkalmazására, tekintettel arra, hogy az 5 százalékos bejutási küszöböt – elsősorban a kisebbség szervezetségének és relatíve magas létszámá-

² Ld. ENSZ Közgyűlés 47/135. sz. nyilatkozatát a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól (1992); a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát (1966); az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményét (1995) és az EBESZ Lundi Ajánlásait (1999).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

nak köszönhetően – a nemzetiségi párt(ok) jellemzően eléri(k), ebben az esetben pedig nem érvényesíthető a kedvezményes kvóta (Balogh 2012). 2011. óta ismeri az intézményt a magyar választási rendszer is – amelynek konkrét szabályozásával a későbbiekben jelen tanulmány részletesebben is foglalkozik.

Azokban az államokban, amelyekben törvényi szinten nem garantált a nemzetiségek választásokon való pozitív diszkriminációja, s így össznemzeti szintű versenyben kell részt venniük, csak kivételes esetekben valósul meg a parlamenti képviselet. Erre is találhatunk azonban példát, amennyiben az adott kisebbség megfelelően nagy létszámú, jól szervezett és területileg egy tömbben, nem szétszórta helyezkedik el az adott államon belül (ilyen például Bulgáriában a török, vagy Albániában a görög kisebbség), de sokat számít a törvényhozási képviselet megvalósulásának szempontjából az adott kisebbség tudatossága, illetve az anyaországi támogatás mértéke is.

Jogszabályi környezet változása a nemzetiségi önkormányzati választások vonatkozásában

Magyarországon a nemzeti és etnikai kisebbségek jogait első ízben szabályozó törvény 1993-ban született meg, az 1993. évi LXXVII. tv. (továbbiakban: Nek. tv.), miután az Alkotmánybíróság mulasztásos alkotmányvétséget állapított meg (35/1992. ABH) tekintettel arra, hogy noha az Alkotmány (1949. évi XX. tv.) 68 §-a kimondta, hogy a Magyarországon élő nemzetiségek államalkotó tényezők, akiket védelem és kollektív részvétel biztosítása illet meg saját ügyeik vitelében, az ennek gyakorlati megvalósulását tisztázó törvény megalkotásával az Országgyűlés – a Nek. tv. megszületéséig – adós maradt. E törvény alapján megvalósuló kisebbségi képviselet még nem jelentett parlamenti képviseletet, mivel a jogalkotó a kisebbségi ügyek vitelére, a nemzetiségi identitás megélésére adekvátabb formának látta a kisebbségi önkormányzatok rendszerét. A Nek. tv. által meghatározottak alapján először 1994-ben tartottak kisebbségi önkormányzati választásokat, amelyek eredményeképpen 679 helyi kisebbségi önkormányzat alakult (majd egy 1995-ös pótválasztást követően további 138), míg az azt követő választásokon, 1998-ban már 1360 helyi és 9 fővárosi kisebbségi önkormányzat jött létre (Latorcai 2014). Mindez azonban, kiegészülve a 2002-es önkormányzati választás eredményeinek hasonló képet festő tendenciáival, felvetette annak kérdéskörét, hogy vajon a kisebbségi önkormányzatok egyre növekvő száma valós nemzetiségi igény megvalósulását, vagy a jogintézménnyel való visszaélések elszaporodását tükrözi-e, tekintettel arra, hogy a Nek. tv. meglehetősen könnyen teljesíthető követelményekhez kötötte a szóban forgó önkormányzatok létrejöttét, s nem írta elő például, hogy azokat az adott kisebbségek tagjai hozzák létre. Mindezek következtében értelemszerűen merült fel az igény arra vonatkozóan, hogy a kisebbségi önkormányzati választásokon csupán az adott kisebbség tagjai

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

rendelkezzenek aktív és passzív választójoggal. Kisebb mértékben ugyan, de további problematikus pontját jelentette a kisebbségi önkormányzati választási rendszer egyéni listás válfajával kapcsolatban, amikor adott esetben az egyik testületből kiválva jött létre kisebbségi önkormányzat, gyakorlatilag duplikálva ezzel a választójogot (Unger 2018).

A jogintézménnyel kapcsolatos visszaélések számának csökkenését volt hivatott elősegíteni a 2005. évi CXIV. törvény a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról, amely a nemzetiségi névjegyzékben való szerepléshez köti az aktív és a passzív választójogot egyaránt. Noha sokkal inkább morális nyomásként, mintsem tényleges jogi konzekvenciákat hordozó követelményként,³ a 2005. évi CXIV. törvény ugyancsak előírja egy, a települési jegyzőnél igényelhető formanyomtatvány kitöltését, amelyben a jelölt-aspiráns nyilatkozni köteles az adott kisebbség nyelvén, a közösség kultúrájának és hagyományainak ismeretéről, az adott kisebbség képviselőtének vállalásáról, valamint arról, hogy korábban volt-e már más kisebbségi önkormányzatnak tagja, illetve képviselője. A 2006-os kisebbségi önkormányzati választásokra vonatkozóan már alkalmazták mindezeket a szigorításokat, és még ebben a rendszerben zajlottak le a 2010-es választások is. A változtatások következtében a választásokon megemelkedett a kisebbségi választói részvétel és jelentősen lecsökkent az érvénytelen szavazatok aránya is, amely a kisebbségi választók tudatosabbá válására is következtetni enged.

Mindezzel kapcsolatban fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy noha a kisebbségi jogok speciális, alapvetően többletjogosítványokat biztosító jogok,⁴ amelyek érvényesüléséhez az állam aktív szerepvállalása szükséges – s ugyanakkor az államnak kötelessége is azok biztosítása –, nem magától értetődő, hogy a passzív választójognak a nemzetiségi hovatartozáshoz való kötése is ebbe a kategóriába esik-e, tekintettel arra, hogy alapvetően az adott kisebbség jogai közé tartozhat annak eldöntése is, hogy saját tagjai közül kíván-e képviselőt választani. E kérdéskörhöz kapcsolódóan felmerül továbbá a kisebbségi névjegyzékek létrehozásának problémája is, amely már csak a hozzá kapcsolódó negatív történelmi tapasztalatok révén is aggályos lehet, noha a kisebbségi önkormányzati választásokon egyre nagyobb számban tapasztalható visszaélések visszaszorítására adekvát eszköznek bizonyulhatott. Mindezeknek az aggályoknak a tükrében szigorúan megfogalmazott követelmény a kisebbségi választói névjegyzékkel kapcsolatban, hogy csak önkéntes alapon állítható össze. Ahogy azt Dr. Kovács Péter alkotmánybírónak a 45/2005-ös hatá-

³ A törvény nem fogalmaz meg szankciót csalás esetére, mivel annak megsabása könnyebb összeütközésbe kerülhetne a magántitok védelméhez fűződő joggal, vagy akár az önrendelkezési joggal is, amely esetben az elért eredmény nem állna összhangban a kitűzött céllal, azaz nem felelne meg a szükségességi-arányossági tesztnek.

⁴ Magyarország garantálja például a nemzetiségek valós közösségeinek önigazgatáshoz, önkormányzatisághoz való jogát, kulturális autonómiáját stb. (lásd még: Latorcai 2014)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

rozathoz fűzött párhuzamos indokolása is idézi, „hatósági igazolás nemzetiségi és etnikai származásról nem szólhat, ugyanis ilyen tényről semmiféle állami szervnek nem lehet hivatalos tudomása, nyilvántartása.”⁵ (45/2005. [XII. 14.] ABH)

A kisebbségi névjegyzék összeállításának problematikájához szorosan kapcsolódó, a kisebbségekre vonatkozó aktív regisztrációs kötelezettséggel kapcsolatban az Alkotmánybíróság az 168/B/2006-os határozatában kimondta, az 1/2013-as határozatában pedig megerősítette, hogy mivel „kisebbséghez tartozó személy önálló, saját egyéni döntése az az elhatározása, hogy részt kíván-e venni az adott kisebbségi [...] képviselői választáson, elhatározása esetén viszont – hiteles nyilvántartás hiányában – nyilatkoznia kell az adott kisebbséghez tartozásáról, enélkül ugyanis nem kerülhet fel a kisebbségi választói jegyzékbe.” (1/2013. [I. 7.] ABH) Mindezzel az Alkotmánybíróság elismerte, hogy a választási regisztráció többlet terhet ró ugyan a választókra, ez a fokozott állampolgári aktivitás azonban nem alapjog, hanem egy többletjog érvényesítésekor jelentkezik, amelynek gyakorlása más módon nem valószínűsíthető meg. Mint azt Bodnár írja, a 13 honos nemzetiséghez tartozó választópolgárok esetében az aktív választási regisztráció „nemhogy nem korlátozza a választójog gyakorlását, hanem annak elengedhetetlen feltétele.” (Bodnár 2013: 267)

Jelenlegi szabályozási rendszer

A nemzetiségi önkormányzati választásokra vonatkozó hatályos szabályozást a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX törvény (a továbbiakban Njtv.) tartalmazza, amely amellett, hogy számos változást hozott a nemzetiségi önkormányzatok rendszerébe, és szabályozta azok intézményeit, újítást vezetett be a fogalomhasználat terén is, amelynek értelmében a *nemzeti és etnikai kisebbség* szóhasználatot következetesen felváltotta az egyenrangúságot hangsúlyozni hivatott *nemzetiség* kifejezés használata.

A választások szabályozását tekintve az Njtv. három szinten teszi lehetővé nemzetiségi önkormányzatok létrehozását: települési, területi és országos szinten. A szabályozás értelmében települési szinten ki kell írni a nemzetiségi önkormányzati választást, amennyiben az adott településen legalább 30 fő regisztrált nemzetiségi lakos, területi szinten ki kell írni a választást, amennyiben az adott megyében vagy a fővárosban legalább 10 települési választás került kitűzésre, és az előbbiek számától függetlenül, minden esetben ki kell írni az országos nemzetiségi önkormányzati választást.

⁵ Dr. Kovács Péter a vonatkozó alkotmánybírósági határozathoz fűzött párhuzamos indokolásának idézett szövegrészben az alkotmánybíró az adatvédelmi és a kisebbségi ombudsmannak egy közös, 1998-ban kiadott állásfoglalására (317/K/1998) hivatkozik (ld. 45/2005. [XII. 14.] ABH).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Az aktív és a passzív választójog feltételül az Njtv. továbbra is a nemzetiségi választói névjegyzékbe történő regisztrációt, és nemzetiség nyelvének és kultúrájának ismeretére vonatkozó nyilatkozat megtételét szabja, bizonyos feltételek teljesülése esetén pedig meghagyja annak lehetőségét, hogy a megválasztott települési önkormányzat alakuló ülésén úgy döntsön, hogy nemzetiségi önkormányzattá alakul. A helyi polgármesterek és képviselők választásáról szóló 2010. évi L. törvény lehetőséget teremt továbbá kedvezményes mandátum megszerzésére is a helyi önkormányzati képviselő-testületekben, abban az esetben, ha egyéni listás választáson a kisebbségi jelölt, a vegyes választási rendszerben a kisebbségi kompenzációs lista nem szerzett mandátumot.

A kedvezményes mandátumra vonatkozó szabályok annyiban módosultak a korábbi (2005-ben megszüntetett, és e törvény által visszahozott) szabályozáshoz képest, hogy míg annak értelmében az egyéni listán a legkevesebb szavazattal mandátumhoz jutó jelöltre leadott érvényes szavazatok felével a kompenzációs lista esetében a szükséges szavazatszám egynegyedével megszerezhető volt a mandátum (Latorcai 2014), a jelenlegi szabályozás az egyéni listás választás esetén a kedvezményes mandátum megszerzésének feltételül szabja, hogy a választás kitűzésekor a névjegyzékben szereplő választópolgárok legalább fele, kompenzációs lista esetén pedig 25 százaléka az adott nemzetiség névjegyzékében is szerepeljen.

Az Njtv. által meghatározott szabályok szerint először 2014-ben tartottak nemzetiségi önkormányzati választásokat az akkori legfrissebb rendelkezésre álló, önkéntes bevalláson alapuló, 2011-es népszámlálási adatok alapján, amelynek eredményeképpen 1745 településen, összesen 2146 választást bonyolítottak le (az összesen kiírt 2715-höz képest). Alapvetően a nemzetiségek Magyarország területén belüli elszórtságának következtében, a megyék többségében nem minden nemzetiségnek alakult területi önkormányzata. Ez alól egyedül Budapest képezett kivételt, ahol mind a 13 honos nemzetiség felállította területi önkormányzatát. Országos nemzetiségi önkormányzattal szintén mind a 13 nemzetiség rendelkezett, ezek tekintetében a bolgár, a német, a szerb, a szlovén és az ukrán önkormányzatok egységes, azaz egy szervezet alkotta testületet hoztak létre.⁶ Kedvezményes mandátumot 2014-ben egyetlen nemzetiségnek sem sikerült szereznie (erre egyedül a 10000 fő alatti lélekszámmal rendelkező településeken lett volna elvi lehetőség egy-egy nemzetiségnek, de közülük sem mindegyiknek), a törvényben rögzített nemzetiségi névjegyzéki küszöb ugyanis mindkét választási típus esetében túl magasnak bizonyult. Mindez arra enged következtetni, hogy az Njtv. eredeti szabályozási céljaival ellentétben nem segítette elő a nemzetiségek hatékonyabb bevonását a helyi önkormányzati munkába (Kis 2016).

⁶ 2019-ben egységes testületet a bolgárok, a németek, a szlovének és a szlovákok tudtak létrehozni.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

A 2011-es szabályozással bevezetett parlamenti képviselő

2011-ben a választásokra vonatkozó joganyag módosításával egyidejűleg újítást vezetett be a jogalkotó a nemzetiségek képviselőiténél vonatkozásában is. Az új választási törvény ugyanis, elmozdulva a nemzetiségi önkormányzatok révén történő képviselőtől, lehetőséget biztosít a nemzetiségek parlamenti képviselőiténél is,⁷ az országgyűlési képviselők választásáról szóló 2011. évi CCIII. törvény kimondja ugyanis, hogy magyarországi lakóhellyel rendelkező, a névjegyzékben nemzetiségi állampolgárként szereplő választópolgár dönthet úgy, hogy a nemzetiségi önkormányzat által állított nemzetiségi listára szavaz, amelyről kedvezményes mandátumot szerezhet. Problémát jelent ennek szabályozási keretével kapcsolatban ugyanakkor, hogy a jogalkotó a parlamenti képviselő bevezetésével egyidejűleg meghatározta azt is, hogy nemzetiségi listát egyedül a nemzetiségi önkormányzatok jogosultak állítani, amelynek következtében a kisebbségek gyakorlatilag elestek a kompetíció lehetőségétől, holott a politikai részvételi jogokkal foglalkozó szakirodalom szerint „a választások valódiságára vonatkozó alapelv nyilvánvaló sérelmét jelenti”, amennyiben a jelöltállításra egyetlen politikai erő jogosult (Papp 2003: 757). Aggályos továbbá, ahogy arra az EBESZ megfigyelő missziója is felhívta a figyelmet, hogy noha a nemzetiségi listákat a nemzetiségi önkormányzatok állítják össze, azok megválasztásakor még nem lehetett tudni, hogy ezzel a kompetenciával is bírni fognak, tekintettel arra, hogy a nemzetiségi önkormányzati választások időben megelőzték a szabálymódosítást (EBESZ 2014). Mindez sérti a választások titkosságának elvét is, hiszen amennyiben adott településen kevesen szerepelnek a nemzetiségi névjegyzékben, ők pedig csak egy listára szavazhatnak, könnyen belátható, hogy szavazatuk beazonosítható, gyakorlatilag nyílt. Mint azt Unger írja, a valódi problémát ebben az esetben az jelenti, hogy „ha egy választási rendszerben a jogalkotó már a törvényben is kizárólag egyetlen jelölő szervezet indulását teszi lehetővé, akkor a választást egyszerűszavazással degradálja, megfosztva az érintett választókat a tényleges és érdemi döntéshozataltól.” (Unger 2014: 11)

A szabályozásnak ez a visszassága kérdéseket vethet fel a nemzetiségi listákra vonatkozó kedvezményes mandátum⁸ intézményével kapcsolatban is, hiszen a feltetelek teljesülése esetén azt ugyancsak a kizárólagos jelölőszervezet, a nemzetiségi önkormányzat által összeállított nemzetiségi lista első helyén szereplő jelölt kapja meg. Mindezek után pedig a kisebbségi listákra is az 5%-os bejutási küszöb érvényesül, a d'Hondt formula alkalmazása mellett, amely gyakorlatilag szinte lehetetlenné teszi egynél több mandátum megszerzését a nemzetiségi jelöltek számára.

⁷ Noha ezzel kapcsolatban az Alkotmánybíróság korábban két határozatban is jelezte az ezügyben megmutatózó mulasztást, jogalkotó mindeddig a helyi ügyek vitelére, a helyi autonómia megvalósítására a nemzetiségi önkormányzatok rendszerét látta adekvátnak.

⁸ Kedvezményes mandátum megszerzéséhez a választási kvóta negyedét kell megszereznie az adott nemzetiségi listának.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Mindezek tükrében nem meglepő az sem, hogy jellemzően egyik nemzetiség sem folytat politikai kampányt saját listája mellett, hiszen a szabályozás gyakorlatilag egy „küzdőtérre” helyezi a nemzetiségeket a politikai pártokkal, ők maguk alapvetően nem részesei a pártpolitikai vitáknak, diskurzusoknak, ennél fogva nem is tudnak pártpolitikai üzeneteket megfogalmazni. Ugyancsak problémás ezzel kapcsolatban, hogy noha a kompetíció lehetősége törvényi szinten van kiiktatva a nemzetiségek parlamenti képviseletének tekintetében, bejutásuk esetén a nemzetiségi képviselőknek ugyanabban a politikai térben kell mozogniuk, mint a politikai pártoknak, ugyanazokkal a szakpolitikai kérdésekkel, felmerülő problémákkal, konfliktusokkal kell szembenézniük, mint a pártpolitikai vonalról bejutott képviselőtársaiknak, kiüresítve ezzel a pozíció nemzetiségi jellegét. E probléma orvoslására alapvetően megoldást jelenthetne a nemzetiségi szószólók ugyancsak 2010-ben bevezetett rendszere, amely lehetővé teszi a kedvezményes kvótát érvényesíteni nem tudó nemzetiségek számára egy szavazati joggal nem rendelkező parlamenti szóvivő delegálását. Ez a rendszer azonban sokkal inkább konzultációs fórumot, mintsem valós képviselet megvalósulását jelenti a nemzetiségek számára, amely adott esetben, speciális parlamenti mandátum bevezetésével például akár hatékonyabban is megvalósítható lenne.

A parlamenti képviselettel kapcsolatban is felmerül továbbá a nemzetiségi névjegyzékbe történő regisztráció problematikája, amely ebben az esetben az országos listára leadható szavazatról való lemondással jár, így arra kényszeríti a nemzeti identitásukat regisztráció útján is kifejező választópolgárokat, hogy egy esélytelen szereplőkre leadott szavazatért cserébe részlegesen lemondjanak a magyar politikai erőviszonyok befolyásolásának lehetőségéről (Kállai 2014). Másfelől – ahogy arra az EBESZ már a 2014-es jelentésében is felhívta a figyelmet – „amennyiben a regisztrációjukat kérő nemzetiségi választópolgárok nem kérik, hogy nevüket töröljék a névjegyzékből, az etnikai hovatartozásukra vonatkozó információ továbbra is szerepelni fog a központi névjegyzékben” (EBESZ 2014: 25), noha elvileg nem létezhet alkotmányosan olyan általános nyilvántartás, amelyből a nemzetiségi hovatartozás megállapítható lenne. E tekintetben viszont azóta sem történt változás, s mint arra a Társaság a Szabadságjogokért is rámutatott az EBESZ 2014-es országgyűlési választásokról szóló Zárójelentésében foglalt ajánlások⁹ végrehajtását vizsgáló összeállításaiban „jóllehet technikai értelemben a nemzetiségi választópolgárok is leadhatnak érvénytelen szavazatot, a jelenlegi rendszer a nemzetiségi országgyűlési választást a nemzetiségi választópolgárként történő regisztrálást gyakorlatilag nyílt szavazással alakítja” (TASZ 2018: 19).

⁹ Ebben a konkrét esetben: „A nemzetiségek képviseletét célzó bármely speciális rendelkezésnek arányban kell állnia a kitűzött céllal, és biztosítania kell az adatvédelem és az önkéntes önazonosítás normáinak teljesülését” (EBESZ 2014: 25).

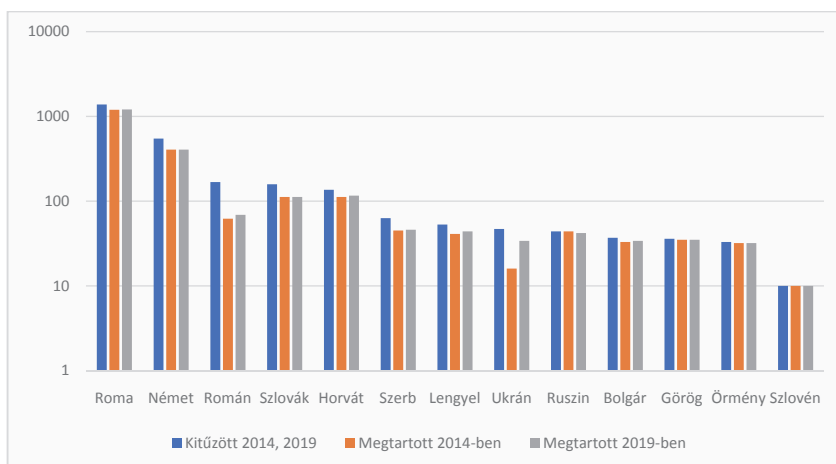

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Választói aktivitás a nemzetiségi önkormányzati (2014, 2019) és az országgyűlési választások (2014, 2018) tekintetében

Ahogy arról korábban a fentiekben is szó esett, a Nemzeti Választási Iroda adatai szerint, 2014-ben 2715 települési nemzetiségi önkormányzati választást tűztek ki, amelyből 2146 választást bonyolítottak le. A megtartott választások száma 2019-re minimálisan, 2188-ra emelkedett. A legtöbb választást mindkét esetben a roma közösségek tartották, 2014-ben 1198-at, 2019-ben 1208-at, a szlovének pedig a legkevesebbet 10 megtartott választással – ugyanakkor szlovén az egyetlen nemzetiség, amely mindkét esetben le is bonyolította a számaránya alapján kitűzött összes nemzetiségi önkormányzati választást. A legnagyobb növekedés az ukránok körében tapasztalható, esetükben a 2014-es 16 megtartott választás 2019-re 34-re emelkedett a kitűzött 47-hez képest (1. ábra).

1. ábra. Kitűzött és megtartott települési nemzetiségi önkormányzati választások számának alakulása

Forrás: Saját szerkesztés (az NVI adatai alapján)

Területi nemzetiségi önkormányzati választást 2019-ben a romák (20), a németek (15), a szlovákok (7) és a horvátok (7) kivételével jellemzően csak 1-2 megyében, illetve a fővárosban tudtak lebonyolítani, a szlovének pedig egyetlen területi nemzetiségi önkormányzati választást sem tartottak (NVI 2019). A szabályozás értelmében országos nemzetiségi önkormányzattal mindezekről függetlenül mind a 13 honos nemzetiség rendelkezik.

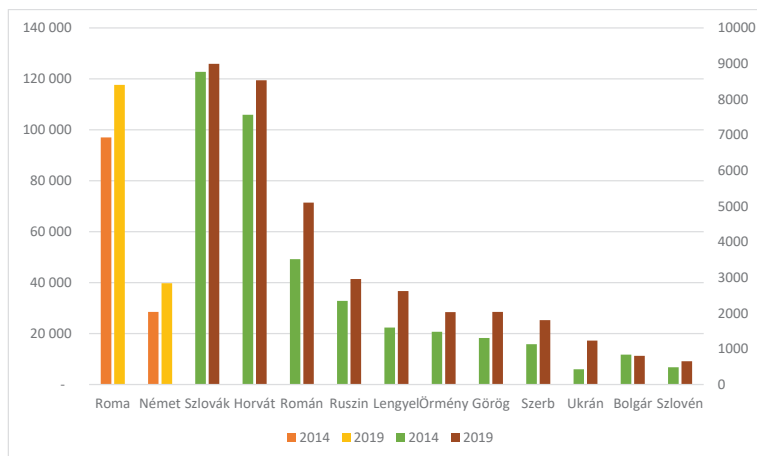
A választásokon való részvétel tekintetében összességében is elmondható a két vizsgált választás vonatkozásában, hogy noha számszerűleg 2019-ben többen vettek

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

részt a nemzetiségi önkormányzati választásokon, a részvétel százalékos aránya alapvetően visszaesést mutat a nemzetiségi névjegyzékben szereplő választópolgárok (egyébként szintén megnövekedett) számához képest. A legnagyobb visszaesés a romák körében volt tapasztalható, ahol számszerűleg ugyan növekedés mutatkozott a szavazóként megjelent választópolgárok számát tekintve, de százalékos arányuk a 2014-es 61,42%-ról 55,73%-ra esett vissza. Hasonló tendencia mutatkozott továbbá a ruszin és a görög nemzetiségek tekintetében, előbbieket esetében azonban megjegyzendő, hogy 2014-ben ők produkálták a legmagasabb részvételi arányt a 13 nemzetiség közül 75,57%-kal (ez esett vissza 2019-ben 68,84%-ra). A bolgár közösség volt továbbá az egyetlen, amelynek tagjai számszerűen és százalékos arányukat tekintve is kevesebben vettek részt a 2019-es választásokon, mint 2014-ben. A felsoroltakon kívül az összes többi nemzetiség számszerűen és százalékos arányát tekintve nagyobb aktivitást mutatott 2019-ben, mint 2014-ben, közülük a megtartott választások megnövekedett számával összhangban az ukránok mutatták a legnagyobb növekedést a részvételi adatok tükrében, amely 42,39%-ról 64,27%-ra nőtt. A legmagasabb részvételi adatot ugyanakkor a szlovének produkálták 76,14%-kal (NVI 2014, 2019). Mindezzel összhangban az országos nemzetiségi önkormányzatok tagjainak összlétszáma 267-ről 291-re emelkedett. Tekintettel arra, hogy a német és a roma nemzetiségeknek létszáma mind a nemzetiségiként regisztrált választók számát, mind a választásokon való aktivitást tekintve jóval meghaladja a másik 11 honos nemzetiség körében mért, ugyanezen tevékenységekre vonatkozó adatokat, a pontosabb összehasonlítás kedvéért e nemzetiségek aktivitását a 2. ábra más nagyságrendekhez viszonyítva, két külön tengelyen szemlélteti.

2. ábra. Szavazóként megjelent választópolgárok számának alakulása a nemzetiségi önkormányzati választásokon

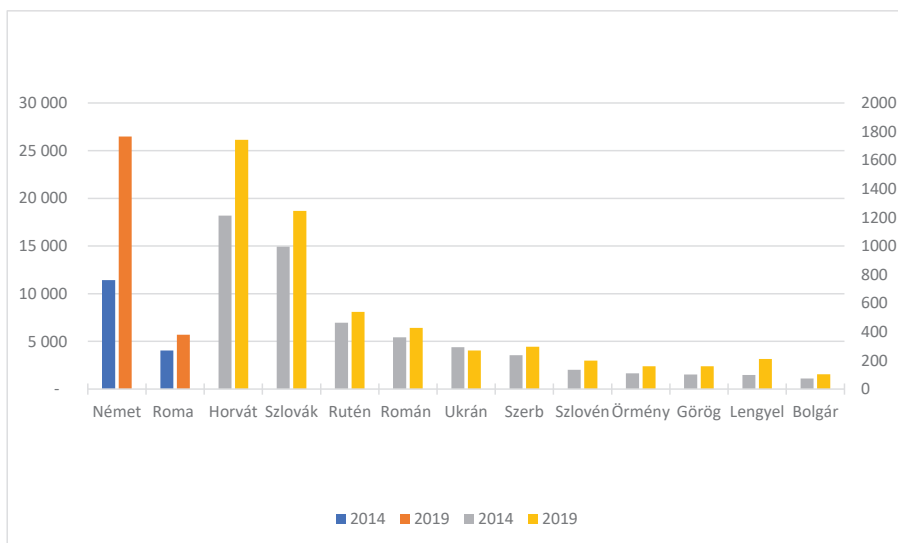
Forrás: Saját szerkesztés (az NVI adatai alapján)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Hasonló tendencia volt tapasztalható az országgyűlési választásokon nemzetiségi listára szavazó választópolgárok számának alakulását tekintve is. Míg számszerűleg komoly növekedés volt tapasztalható a leadott szavazatokat illetően (2014-ben 19543 szavazat érkezett kisebbségi listára, a 2018-as országgyűlési választásokon 37532), a legnagyobb növekedés azonban mégis a nemzetiségi névjegyzékbe történő regisztráció esetében volt tapasztalható: míg 2014-ben csak 35 289 választópolgár szerepelt a vonatkozó névjegyzékben, 2018-ban ez a szám már meghaladta a 60000-et (NVI 2014, 2018). A regisztrált nemzetiségi választók számához viszonyított részvétel százalékos arányát tekintve mindezek tükrében visszaesést mutat ugyan (55,38%-ról 48,48%-ra), mégis kijelenthetjük, hogy alapvetően ugrásszerű növekedést mutat a sikeresen mozgósított nemzetiségi választópolgárok száma. 2018-as jelentésében az EBESZ misszió is külön kiemeli, hogy mind a 13 elismert nemzeti kisebbség nyilvántartásba vette országos listáját, a jelentés kiemeli ugyanakkor azt is, hogy a nemzetiségi listára kerülő jelöltek kiválasztása továbbra sem volt átlátható (EBESZ 2018). Újfent figyelembe véve a német és a roma közösségek magasabb létszámát és fokozottabb aktivitását nemzetiségi listákra leadott szavazatok számának alakulását szemléltető 3. ábra ugyancsak más nagyságrendekhez viszonyítva, két külön tengelyen szemlélteti a nevezett két kisebbség és a másik 11 honos nemzetiség aktivitását.

3. ábra. Nemzetiségi listákra leadott szavazatok számának alakulása az országgyűlési választásokon

Forrás: Saját szerkesztés (az NVI adatai alapján)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

A nemzetiségi listákra leadott szavazatok számának tanulsága szerint az érintett nemzetiségek közül mind a két vizsgált választáson a németek mutatták a legnagyobb aktivitást: 2014-ben egyedül a német nemzetiségi listára leadott szavazatok száma haladta meg a 10 000-et, 2018-ban pedig a 20 000-et. Aktivitás tekintetében a német közösséget a romák követték 2014-ben 4048, 2018-ban 5703 nemzetiségi listára leadott szavazattal, a horvátok és a szlovákok kivételével azonban egyik másik nemzetiségi listára leadott szavazatok száma sem érte el az ezret. A német közösség kiemelkedő aktivitása abban is megmutatkozik, hogy a 2018-as választásokon sikerült megszerezniük a törvény által biztosított kedvezményes mandátumot (amelynek a megszerzéséhez szükséges 23 829 szavazathoz képest 26 477 érkezett a listára).

Összegzés

Összességében elmondhatjuk tehát, hogy noha a nemzetiségek számára biztosított parlamenti képviselet lehetőségét az érintett nemzetiségek egyre nagyobb arányban igyekeznek kihasználni, a nemzetiségi önkormányzati választásokon való részvétel tekintetében nem tapasztalható jelentősebb visszaesés. A Nemzeti Választási Iroda adataiból kitűnik továbbá, hogy egy adott nemzetiség aktivitása általában ugyanazt a tendenciát követi mindkét választástípus tekintetében, így a részvételi adatok alapján az a következtetés vonható le, hogy a vizsgált képviseleti lehetőségek kihasználása inkább az adott nemzetiség általános aktivitásával, mintsem a képviselet típusával állnak összefüggésben. Megállapítható továbbá, hogy noha megfigyelhető egy növekvő tendencia a választói aktivitás vonatkozásában, ez sem a nemzetiségi önkormányzati választások, sem pedig az országgyűlési választások esetében nem jelentkezik a politikai kommunikáció szintjén, nem jelenik meg a politikai diskurzusok és kampányok tekintetében. Mindezek tükrében levonható a következtetés miszerint, noha a nemzetiségek részéről igény mutatkozik a fent tárgyalt képviseleti formákra, azok törvényi szabályozása, mind az átláthatóság, mind a tényleges kompetíció lehetőségének megléte, mind pedig a személyes adatok védelmének tekintetében továbbra is felvet olyan aggályokat, amelyek visszatartó erővel hathatnak az érintett nemzetiségi választópolgárok részvételére.

Annak érdekében tehát, hogy a vizsgált képviseleti formák, azon belül is elsősorban az országgyűlési képviselet megvalósulása tényleges részvételi lehetőséget, s ne csupán konzultációs fórumot jelentsen, alapvető elvárás volna olyan törvényi garanciák beépítése a meglévő rendszerbe, amely biztosítja a kompetíció lehetőségét, és a kedvezményes kvóta elérésének lehetőségét az összes érintett nemzetiség számára. Alternatív megoldás lehet adott esetben például a speciális nemzetiségi mandátum intézményének bevezetése, amely - alacsonyabb effektív küszöbhez kötve a mandátum megszerzését - tényleges szavazati jogot biztosítana az ilyen típusú mandátumok birtokosainak nemzetiségi ügyeket érintő kérdésekben, de nem helyezné őket

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

azonos (párt)politikai térbe a politikai pártok színeiben bejutott képviselőtársaikkal, megőrizve ezzel a pozíció nemzetiségi jellegét.

Irodalom

- 1/2013. (I. 7.) AB határozat:
<http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/9C05BC19C310A316C1257ADA0052476B?OpenDocument> (utolsó letöltés: 2019. 11. 08.)
- 45/2005. (XII. 14.) AB határozat:
<http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/753814BC398F86DCC1257ADA00528D07?OpenDocument> (utolsó letöltés: 2019. 11. 08.)
- 41/2012 (XII. 6.) AB határozat:
<http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/2EA8A1E5D6372FAFC1257ADA00524C26?OpenDocument> (utolsó letöltés: 2019. 11. 08.)
- Balogh L. (2012): Kormányformák, választási rendszerek, választások Kelet- és Kelet-Közép-Európában. ELTE Eötvös Kiadó Kft.
- Bodnár, E. (2014): A választójog alapjogi tartalma és korlátai. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest
- EBESZ/ODIHR Korlátozott Választási Megfigyelő Misszió – Zárójelentés; 2014.
- EBESZ/ODIHR Korlátozott Választási Megfigyelő Misszió – Zárójelentés; 2018.
- Kállai, E. (2014): A nemzetiségi joganyag 2011-es újrakodifikálása. MTA Law Working, 53: 1–7.
- Kis K. B. (2016): Önkormányzati választások nemzetiségi szemszögből. Jura, 1.67–84.
- Latorcai Cs. (2014): A nemzetiséghez tartozók önkormányzáshoz fűződő jogai az Alaptörvény és a nemzetiségi törvény tükrében. Rövid történeti áttekintés 1993-tól. Kisebbségkutatás 1: 30–51.
- Németh L. (szerk.): Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban, Wolters Kluwer, Budapest, 2016.
- Nemzeti Választási Iroda: Nemzetiségi önkormányzati választások eredményei, 2014: <https://static.valasztas.hu/dyn/onk14/szavossz/hu/eredind.html> (utolsó letöltés: 2019. 10. 24.) Unger A. (2014): A demokratikus választások alkotmányos és politikai ismérvei és a magyar választási rendszer. Fundamentum, 4: 9–11.
- Nemzeti Választási Iroda: Nemzetiségi önkormányzati választások eredményei, 2019: <https://www.valasztas.hu/nemzetisegi-onkormanyzati-valasztasok-2019> (utolsó letöltés: 2019. 10. 21.)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Nemzeti Választási Iroda: A nemzetiségi névjegyzékben szereplő választópolgárok száma. <https://www.valasztas.hu/nemzetisegi-nevjegyzeki-nyilvantartas> (utolsó letöltés: 2019. 11. 08.)

Papp I. (2008): A politikai részvételi jogok. In: Halmai G. – Tóth G. A. (szerk.): Emberi jogok. Osiris Kiadó, Budapest

Unger A. (2018): A választás mint rendszerkarakterisztikus intézmény. Fundamentum, 2–3: 5–16.

Polgármesterek inkumbencia előnye a megyei jogú városokban Magyarországon

PETROVSZKI LÁSZLÓ¹

ABSZTRAKT

Huszonhárom megyei jogú város van Magyarországon. Ezek a városok az országban különösen fontos szerepet töltenek be, mind központi elhelyezkedésük, mind népességszámuk alapján, valamint kiemelt adminisztratív feladataik okán. Emiatt a választások idején értékes zsákmányai a politikai aktoroknak és pártoknak. Tanulmányomban ezeket a településeket vizsgálom az inkumbens polgármesterek szempontjából. Az inkumbencia, vagyis az inkumbenspolitikus azt jelöli, aki éppen politikai tisztséget tölt be. Kvantitatív összehasonlítással megvizsgálom, hogy az úgynevezett inkumbens előny megjelenik-e ezekben a városokban. Elemzem, hogy az első rendű választásokon (általános választások) győztes pártok jelöltjei jobban szerepelnek-e a polgármester-választáson.

KULCSSZAVAK: inkumbencia, önkormányzati választások, polgármesterek, választáspolitikológia, másodrendű választás, megyei jogú városok

ABSTRACT

Incumbency advantage of mayors in cities with county rights in Hungary

There are twenty-three cities with county rights in Hungary. These cities are playing extremely important role because of their location, population and their administrative duties. For these reasons they can fall prey to national parties and political actors even during local elections. The aim of this study is to analyze these settlements in regard to the incumbency of mayors. Incumbency means the holding of an office, and the incumbent politician is the current holder of a political office. My goal is to show – by quantitative comparison – that the so-called incumbent advantage is prevalent in these cities. I also examine whether the candidates of the winning parties at the first order general elections are faring better than their competitors.

KEYWORDS: incumbency, local elections, mayors, electoral studies, second order elections, cities with county rights

¹ Doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem, Politológiai Tanszék, petrovszki@polit.u-szeged.hu

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Bevezetés

Inkumbensnek nevezi a politikatudomány azt a politikust, aki éppen betölt valamilyen választás útján elnyerhető politikai tisztséget. A választáspolitikológia számára különösen érdekes az inkumbencia vizsgálata: az ebben az állapotban lévő jelöltek a legtöbb kutatás szerint előnyt élveznek, azaz gyakran kerülnek újra megválasztásra (Kozma – Kumin 2011). Ezt a jelenséget hívja a szakma inkumbencia előnynek.

Az inkumbencia előny vizsgálatában élen járnak az Amerika Egyesült Államok kutatói (Erikson 1971, Levitt 1997). Többször kimutatásra került, hogy a Kongresszus képviselői közül az inkumbens jelölteknek jelentős előnyük van, és legtöbbször újra megválasztásra kerülnek.

Az inkumbencia előny többségi rendszerekben tud kialakulni, ahol a személynek szóló szavazat (*personal vote*) (Papp 2016) erőteljesebben befolyásolja az állampolgárokat. Az arányos rendszerekben, ahol nem feltétlenül a területi képviseleti elv a döntő, a választópolgárok inkább pártszimpátia szerint döntenek. Az inkumbencia előny gyakorlatiasabb magyarázata, hogy a hivatalban lévő politikus könnyebben hozzáférhet a választáson előnyt biztosító eszközökhöz és forráshoz, ezzel vetélytársaihoz képest előnyhöz jutva. Papp Zsófia tanulmánya viszont rámutat arra, hogy az inkumbens jelöltek hátrányt is szenvedhetnek, tanulmányának esetében például az országgyűlési egyéni választókerületekben indulók (Papp 2016). Ezt a jelenséget az inkumbens-hátrány fogalma írja le.

Az inkumbencia előny Magyarországon kevésbé kutatott terület. Ezen a területen úttörő jelentőségű Kozma Viktória és Kumin Ferenc tanulmánya a magyar polgármesterek inkumbenciájáról. Kijelölik a jelenség kutathatóságának potenciális útvonalait, melyek a magyar választási rendszerből, illetve rendszerekből fakadnak (Kozma – Kumin 2011). Az országgyűlési képviselők esetében bár mind a 2014 előtt, mind a 2014-től a képviselők körülbelül felét egyéni kerületi rendszerben választják, ezekben a kerületekben mégis sokkal inkább a pártok aktuális sikerei befolyásolják az eredményeket és nem a jelölt személyes karizmája. További fontos tényező, hogy 2010-ig kétfordulós volt a választás az egyéni kerületekben, így a kihívónak és az mögé beálló ellenzéki pártoknak lehetősége volt az inkumbens jelölt feletti győzelem a második fordulóban.

Ezzel szemben a polgármesterek választása 1994 óta minden magyarországi településen közvetlen, egyfordulós *first-past-the-post* rendszerben zajlik. A polgármesterek vizsgálata ezért a legkézenfekvőbb a magyarországi politikai versenyteret és rendszert tekintetbe véve.

Hipotézis és módszertan

Elfogadva Kozma és Kumin kvantitatív vizsgálatát a 2002-2010 közötti időszakra, kijelenthető, hogy a magyar polgármester-választásokon magas arányban szerepet

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

játszik az inkumbencia előny (Kozma – Kumin 2011). További fontos megállapításuk, hogy a lakosságszám csökkenésével fordítottan arányos az inkumbens polgármesterek újraválasztási mutatója.

Jelen tanulmányomban Magyarország legfontosabb városait, a megyei jogú városokat vizsgálom a polgármester-választásokon megjelenő inkumbencia előny szempontjából. A döntésem önkényesnek tűnhet, de a politikai szereplők és a közélet számára is kiemelt jelentőséggel bírnak ezek a települések, ahogy a 2019. évi önkormányzati választások utáni ellenzéki értékelések is mutatják. Az egyik kiemelt sikerkommunikációjuk, hogy huszonháromból tíz városban az ellenzéki összefogás jelöltje győzött.

További indok a megyei jogú városok vizsgálata mellett, hogy a huszonhárom település közül húsz Budapest után a legnagyobb lakosságszámmal rendelkezik, míg a maradék három közül kettő megyeszékhely (Salgótarján és Szekszárd). A megyei jogú városok jogállását a 2011. évi CLXXXIX. törvény (Mötv.) szabályozza. Ez alapján megyei jogú városok a megyeszékhelyek és a törvény hatálybalépéséig megyei jogú várossá nyilvánított települések, így a számuk valószínűleg nem fog bővülni a közeljövőben. Lényeges gyakorlati különbség más településekhez képest, hogy bizonyos feladatköröket az adott megyei közgyűléssel közösen kell ellátniuk, valamint a megyei jogú városok lakosai nem szavazhatnak a megyei közgyűlés megválasztásánál a jelölőszervezetek listáira.

A Nemzeti Választási Iroda nyilvánosan elérhető adatbázisa csak 1994-től biztosít megfelelő adatokat az önkormányzati választásokra, így ez a vizsgálatom kiindulópontja. A saját számításaimhoz a www.valasztas.hu oldalon található választási eredmények adatait használom. Az utolsó vizsgált választás a 2019-es. Érd csak 2006 óta rendelkezik megyei jogú városi ranggal, de jelen tanulmányban a 2006 előtti érdei eredményeket is figyelembe veszem.

Csak a teljes ciklus utáni választásokat veszem figyelembe, az időközi választásokkal nem foglalkozom. Inkumbencia vizsgálat szempontjából e választások elhanyagolhatóak, mivel akkor következnek be, ha a hivatalban lévő polgármester pozícióját valamilyen rendkívüli oknál fogva nem tudja betölteni, így az újraindulása nem valószínű.

Nem vizsgálom Budapestet, mely speciális jogállással bír Magyarországon, illetve teljes körű áttekintése külön tanulmányt érdemelne.

Hipotézisem, hogy az inkumbencia előny ezekben a városokban is meghatározó elem. További feltevés, hogy az aktuális kormánytöbbséget bíró pártoknak több polgármester-jelöltje tudja megtartani vagy megszerezni a tisztséget, mint a nem kormánypárti jelöltek. Az ellenzéki kifejezését azért nem használom tanulmányomban ezekre a jelöltekre és polgármesterekre, mert sok esetben ennek megállapítása nem egyértelmű. Független vagy nem pártszervezet támogatásával is indulhattak, ezért politikai hovatartozásuk részletes megállapítása nem lehetséges.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Egyszerű kvantitatív módszereket használva elemzem, hogy mi az újráválasztási ráta a megyei jogú városokban választásról választásra és anomáliákat, összefüggéseket keresek a megyei jogú városok polgármester-választásain.

Újraválasztások száma

Az újráválasztások számának megállapításánál azt vettem figyelembe, hogy az előző polgármesteri-választásokon győztes jelölt a következő választások alkalmával is sikeresen megszerezte-e a pozíciót. Ennek vizsgálatával megállapítható, hogy milyen mértékben van jelen az inkumbencia előny ezekben a városokban. Tovább segít megkülönböztetni az extrém eseteket.

1. táblázat. Újraválasztások számának megoszlása a megyei jogú városokban

Újraválasztások száma	Újraválasztások megoszlása
6 újráválasztás	1
5 újráválasztás	2
4 újráválasztás	8
3 újráválasztás	8
2 újráválasztás	3
1 újráválasztás	0
0 újráválasztás	1

Forrás: saját szerkesztés

1994 és 2019 között hét önkormányzati választás került megrendezésre. A táblázatból kivehető, hogy a legtöbb városban a választások körülbelül felénél, azaz három vagy négy alkalommal újrázni tud a polgármester.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

2. táblázat. Újraválasztások száma településenként

Település	Újraválasztások száma
Szekszárd	4
Salgótarján	3
Hódmezővásárhely	3
Dunaújváros	2
Nagykanizsa	0
Eger	3
Zalaegerszeg	4
Békéscsaba	4
Veszprém	4
Sopron	3
Kaposvár	6
Érd	3
Tatabánya	4
Szolnok	3
Szombathely	2
Székesfehérvár	4
Kecskemét	3
Nyíregyháza	5
Győr	5
Pécs	2
Miskolc	3
Szeged	4
Debrecen	4

Forrás: saját szerkesztés

Városi bontásban kitűnnek azok, ahol feltűnően magas vagy alacsony az újraválasztások száma. Alacsonynak a kettő vagy annál kevesebbet, míg magasnak a négy vagy annál több újraválasztást tekintem. A fenti kategóriákba eső városokat egyesével vizsgálom.

Nagykanizsán egyszer sem tudott győzedelmeskedni az inkubens polgármester. Ennek legfőbb oka, hogy mindössze kétszer indult el tisztséget betöltő polgármester újra a választásokon, így ennél többször esély sem volt újrázni. Az első kísérlet a pozíció megtartására 1998-ban volt. Suhai Sándor, aki 1994-ben még az MSZP színeiben szerzett pozíciót, 1998-ban már függetlenként indult. A Magyar Szocialista Párt Tüttő Istvánt támogatta. Suhai mindössze a szavazatok 5,57%-át szerezte meg, pedig 1994-ben a szavazatok 43,98%-a jutott neki. A kézenfekvő magyarázat

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

bukására a párttámogatás elvesztése, melyet alátámaszt, hogy az MSZP jelöltje szerezte meg a tisztséget.

A következő eset, amikor indult Nagykanizsán inkumbens jelölt 2006-ban volt. 2002-ben Litter Nándor győzedelmeskedett az MSZP-vel, de 2006-ra az előző esethez hasonlóan függetlenként indult. Hatalmas szavazatvesztés érte őt is: 2002-ben 60,29% jutott neki, 2006-ban már csak 33,4%. Mindeközben 2006-ban az MSZP jelöltje, Gáspár András 22,15%-ot kapott! A párttámogatás hiánya az első esetben 38,41%-os veszteséget, míg a másodiknál 26,89%-os hiányt okozott.

Dunaújvárosban négyszer próbálkozott újra az aktuális polgármester a pozíciója megtartásával, de csak kétféle alkalommal volt sikeres. Almási Zsolt 1994-ben a Szabad Demokraták Szövetségének színeiben szerzett mandátumot, a szavazatok 40,62%-kal, de 1998-ra már csak a szavazatok 18,38%-át tudhatta magáénak és nem tudta megtartani tisztségét. A 2002-ben polgármesterré választott MSZP-s Kovács Pál 2006-ban újraválasztásra került, de 2010-ben már nem indult. 2010-ben a Fidesz támogatású Cserna Gábor került pozícióba, aki 2014-ben is megtartotta azt. 2019-ben azonban a Rajta Újváros! Egyesület támogatásával induló Pintér Tamás legyőzte. Cserna Gábor három eredménye időrendben a következő: 2010-ben 47,14%, 2014-ben 45,34% és 2019-ben 41,04%. Az inkumbencia előny ebben az esetben nem biztosított többszavazatot, csak a stagnáláshoz volt elegendő, ezért 2019-ben nem tudta már megtartani a pozícióját Cserna Gábor.

Szombathelyen a hét választásból ötször indult újra a polgármester, mégis csak kétszer tudott újra győzni. Szombathely erősen követi az országos politikai változásokat, hiszen minden kormányváltási évben új polgármestert választott magának (1998, 2002, 2010). 2019-ben visszavonult az inkumbens Puskás Tivadar, így új kihívó tudott pozíciót szerezni.

Pécsen kétszer indult újra pozícióban lévő polgármester, s mind a kétszer győzedelmeskedni is tudott. A város polgármester-választásainak egyediségét adja, hogy 1994-1998 közötti városvezető, 1998-ban és 2002-ben nem indult újra, de 2006-tól már ismét megmérettette magát. Ennek ellenére csak 2010-ben szerezte vissza a polgármesteri címet és 2014-ben meg is védte azt. Az inkumbencia előny kvantitatív vizsgálatánál az ilyen visszatérést nem lehet figyelembe venni, mindazonáltal valószínűsíthető, hogy helyi ismertsége hozzásegítette az újbóli győzelemhez.

A spektrum másik oldaláról, a magas újraválasztási rátával rendelkező tizenegy várost emelem ki. Szekszárdon három polgármester töltött be tisztséget. Kocsis Imre az SZDSZ színeiben 1994 és 2002 között vezette a várost, de a 2006-os választásokon nem tudott győzelmet elérni. Horváth István a Fidesz-KDNP színeiben vette át a vezetést, de 2014-ben nem indult újra, ezért a szintén Fidesz-KDNP támogatásával rajthoz álló Ács Rezső győzedelmeskedett. A hat választásból tehát ötször indult inkumbens jelölt, ebből négyszer győzni is tudott.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Zalaegerszeget 1994 óta a Fidesz és az azzal éppen szövetséges jobboldali pártok jelöltjei vezetik. 2010-ig Gyimesi Endre irányította a várost, 2010-ben nem indult újra és utódja, Gyutai Csaba 2014-ben nem indult. 2014-től Balaicz Zoltán a polgármester. Négy esetben indult újra inkumbens jelölt és mind a négyszer pozíciót is szerzett.

Békéscsabán 2006-ig az SZDSZ-es Pap János volt a polgármester. 2006-ban elvesztette a választásokat a Fidesz-KDNP jelöltjével, Vantara Gyulával szemben. 2014-ben Vanatara Gyula nem indult újra és a független színekben politizáló Szarvas Péter vette át a vezetést. Ötször indult újra inkumbens pozícióból a polgármester és négyszer győzedelmeskedni tudott.

Veszprém Békéscsabához szinte teljesen megegyező utat járt be: 2006-ig Dióssy László, az SZDSZ és MSZP színekben induló politikus vezette a várost, de 2006-ban kikapott a fideszes Debreczenyi Jánostól. Debreczenyi 2010-ben nem indult újra, helyét Porga Gyula vette át. Öt esetből szintén négyszer került megválasztásra az inkumbens városvezető.

Tatabányán Bencsik János vezette a várost 2010-ig. 1994-ben még SZDSZ színekben, utána két választáson keresztül függetlenként, majd 2006-ban a Fidesz támogatásával indult. 2010-ben nem indult, helyette a szintén Fidesz támogattóságú Schmidt Csaba vette át a várost. 2019-ben elvesztette a tisztségét az ellenzéki pártok által támogatott Szücsné Posztovics Ilonával szemben. Ennél a városnál is öt újraindulásból négyszer az inkumbens volt sikeres.

Székesfehérváron egy cikluson át, 1994-ben Nagy István került megválasztásra, majd 1998-tól az MSZP és SZDSZ támogatását is maga mögött tudó Warvasovszky Tihamér vezette a várost 2010-es visszavonulásáig. Nagy István 1998-ben megmérgette magát, de nem került újra megválasztásra. 2010 után Cser-Palkovics András vezeti a várost a Fidesz párttámogatással. Öt újraindulás kísérletből szintén négy volt sikeres.

Szegeden 1994-ben Szalay István volt a nyertes MSZP-SZDSZ háttérrel. 1998-ban legyőzte ellenfele, a jobboldali támogattóságú Bartha László, aki viszont 2002-ben nem indult újra. Azóta a várost Botka László vezeti, 2019-ig az MSZP színeiben, 2019-ben pedig az Összefogás Szegedért Egyesület támogatásával. Az előzőeknek megfelelően öt próbálkozásból négyszer volt sikeres az inkumbens politikus.

Debrecenben 1994-ben az SZDSZ-es Hevessy József került ki győztesen, de a következő választáson elbukott a fideszes Kósa Lajossal szemben, aki 2014-ig volt a város polgármestere. Kósa Lajos szavazatszámai kiugróan magasak, minden esetben 50 % fölötti volt. 2014-ben nem indult a polgármesteri székért, hogy megtarthassa országgyűlési képviselői helyét. Utódja a szintén Fidesz-KDNP-vel induló Papp László. Debrecenben is ötből négyszer nyerni tudott az inkumbens jelölt.

Nyíregyházán ötször szavazták vissza a polgármestert pozíciójában. 1994 és 2010 között a szocialista Csabai Lászlóné, majd az ő visszavonulása óta a fideszes

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Kovács Ferenc vezeti a várost 2010 után. Mivel 2010-ben Csabai Lászlóné nem indult, így ennél magasabb újraválasztási rátára lehetőség sem adódott.

Győrről hasonló szituáció alakult ki: 1994 és 2006 között a szocialista Balogh József irányította a települést, míg 2006 után a fideszes Borkai Zsolt. 2006-ban Balogh József nem indult újra. Érdekes kiemelni Borkai Zsolt 2019-es eredményét. Első győzelmén a szavazatok 49,53 %-át szerezte, amit utána 2010-ben (69,67 %) és 2014-ben (61,02 %) jelentősen növelni tudott. A 2019-es helyhatósági választások előtt kirobbant botránya utána mindössze a szavazók 44,32 %-át tudta maga mellé állítani, de így is ő lett a választás nyertese. Az eset jól tükrözi, hogy egy inkumbens politikus számára hátrányt is jelenthet pozíciója, hiszen a negatívan megítélt lépéseire sokkal nagyobb figyelem irányul, mint egy kihívó helyzetben lévő aspiránsra.

Kaposvár az újraválasztások száma és az inkumbens előny tekintetében is kiemelkedik. Szita Károly 1994 óta vezeti a várost, és 2019-ig hatszor választották újra. A Fidesz és aktuális választási évtől függően más jobboldali pártok által támogatott polgármester azóta folyamatosan a szavazatok több, mint felével tudott győzedelmeskedni. A rekord 1998-ban volt, amikor a kaposváriak 80,01 %-a voksolt rá első újraindulásakor.

A példából levonható a következtetés, hogy a magyarországi megyei jogú városokban az inkumbencia előny megjelenik, de erős befolyásolási tényező az azonos évben tartott országgyűlési választások eredménye, illetve a rendkívüli politikabefolyásoló események.

Inkumbens indulók választásonként

A huszonhárom megyei jogú városban választásonként változó számú az inkumbens indulók létszáma. Annak kifejezésére, hogy mennyire jelenik meg az inkumbencia előny ezeken a településeken, megvizsgálom, hogy az összes inkumbens induló közül hányan tudtak sikeresen szerepelni a választásokon. További szempontom, hogy a kormányzati pozícióban lévő pártok jelöltjei jobban teljesítenek-e az önkormányzati választásokon. Magyarországon 2014-ig minden önkormányzati és országgyűlési voksolás azonos évben zajlott le. Mindig az országgyűlési választások estek az év első felére és a helyhatósági választások őszre. Ez lehetőséget ad az úgynevezett mézeshetek hatás kialakulásának. A mézeshetek hatás (*honeymoon effect*) lényege, egy első rendű (*first order*) választás után rövid idővel bekövetkező másodrangú (*second order*) választásokon az első rendű megmérettetés győztesei jobban szerepelnek (Karlheinz – Hermann 1980). A következőkben választásról választásra elemzem az alábbi táblázatok adatait.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

3. táblázat. Inkumbens jelöltek újraválasztási aránya

Választás éve	Inkumbens indulók száma	Inkumbens nyertesek száma	Százalékos arányban (összes induló)	Százalékos arányban (inkumbensek indulók)
1998	21	13	57%	62%
2002	18	15	65%	83%
2006	20	10	43%	50%
2010	14	13	57%	93%
2014	16	15	65%	94%
2019	16	12	52%	75%

Forrás: saját szerkesztés

4. táblázat. Inkumbens jelöltek újraválasztási aránya kormánypárti és nem kormánypárti megoszlásban

Választás éve	Kormánypárti nyertes	Kormánypárti inkumbens nyertes	Nem kormánypárti nyertes	Nem kormánypárti inkumbens nyertes
1998	9	4	14	9
2002	16	10	7	4
2006	6	5	17	6
2010	22	12	1	1
2014	20	14	3	1
2019	12	10	11	2

Forrás: saját szerkesztés

A táblázatokból kiderül, hogy az inkumbens polgármesterek jelentős része indul a következő választásokon. 1998-ban indult újra a legtöbb polgármester, de csak 62%-uk szerzett pozíciót. Másik fontos összefüggés, hogy hipotézisemmel ellentétesen a nem kormánypárti polgármesterek jobban szerepeltek a jobboldali kormánypárti jelölteknél (Fidesz, Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt és Magyar Demokrata Fórum).

2002-ben már sokkal sikereesebbek az inkumbens jelöltek, 83%-uk tudta megtartani pozícióját. 2002-ben szintén kormányváltás következett be, az MSZP és SZDSZ vezetésével. E két párt több polgármestere is 1998-ban szerzett tisztséget, ami inkumbencia előnyt szerzett nekik. Ehhez hozzájárult még a mézeshetek hatása, ami a kormánypárti városvezetők dominanciájához vezetett.

2006 különleges év a magyar választástörténetben. Az általános választásokon nyert a kormányzó MSZP-SZDSZ koalíció, de az önkormányzati választások előtt kiszivárgott az Gyurcsány Ferenc miniszterelnök őszödi beszéd néven elhíresült

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

hangfelvétele. Ennek hatására a választók „megbüntették” a kormánypártokat az önkormányzati választásokon. Bár húsz inkumbens polgármester indult el, de csak tíz tudta megtartani tisztségét. Látványos adat továbbá, hogy a kormánypárti oldalon mindössze hat polgármester tudott győzedelmeskedni és közülük öt inkumbens jelölt volt. A nem kormánypárti kihívók közül tizenegy új belépő volt, hiszen csak hat inkumbens indul az összesen tizenhét nem kormánypárti polgármester közül. A 2006-os eredmény szintén cáfolja azt a hipotézisemet, hogy a kormánypártok támogatottjai nagyobb arányban győzedelmeskednek. Az őszi beszéd rendkívüli hatását viszont nem szabad alábecsülni.

A legkevesebb inkumbens induló 2010-ben volt, amikor a Fidesz-KDNP pártszövetség az általános választásokon kétharmados többséget szerzett az Országgyűlésben és a területi listákon megkapta a szavazatok 52,73%-át. Az inkumbencia elmélet fontos része, hogy az inkumbens pozícióban lévő jelölt felismeri, amikor személye vagy pártállása már nem kedvez neki, s nagy valószínűséggel egy következő választáson elbukna. Ezért ilyen esetekben gyakran el sem indul, így kímélve meg magát a vereségtől. Erre hozza példának Kozma és Kumin Demszky Gábor esetét, aki 2010-ben már nem indult Budapest főpolgármesteri címéért (Kozma – Kumin 2011). A 2010-es év rendhagyóságát bizonyítja továbbá, hogy csak egyetlen nem kormánypárti polgármester tudott győzni, Botka László személyében Szegeden. Rajta kívül sikertelenül próbálkozott még egy inkumbens nem kormánypárti polgármester: Szombathelyen Ipkovich György indult el, de nem tudott elérni egy újraválasztást.

2014-ben, szintén kétharmados többséget szerzett a Fidesz-KDNP az általános választásokon, s egy kivétellel az összes inkumbens jelöltjük győzelmet aratott. Az inkumbens jelöltek ezen a választáson teljesítettek a legjobban, köszönhetően a fenti körülményeknek. Fontos újdonság volt ebben az évben, hogy az országgyűlési képviselőség és a polgármesterség összeférhetetlen tisztségek lettek, így például az addig Debrecenben négy győzelmet elérő Kósa Lajos és a Hódmezővásárhelyen három győzelmet szerző Lázár János már nem indulhatott újra. Másik fontos újdonság, hogy ezután az önkormányzati ciklus öt évesre bővült.

A 2019-es választás az első öt éves ciklus utáni önkormányzati megmérettetés. Az eredmények az elmúlt két választáshoz képest már sokkal szorosabban alakultak, ami megmutatkozik a kormánypárti (tizenkét nyertes) és nem kormánypárti (tizenegy) polgármesterek számában. Továbbá az inkumbensek győzelmi aránya is csökkent (75%), ami annak köszönhető, hogy négy kormánypárti városvezető sem tudott győzedelmeskedni. Négy esetben sikerült a nem kormánypárti kihívónak legyőznie a kormánypárti inkumbens jelöltet: Dunaújváros, Eger, Érd és Tatabánya. A tizenegy nem kormánypárti győzelemből kettő inkumbens jelölt volt: Szarvas Péter Békéscsabán és Botka László Szegeden. A négy említett városban a kihívó legyőzte az inkumbenst és öt másik esetben nem újrázott a kormánypárti polgármester. Ez mutatja, hogy amikor egy városban új verseny nyílik meg, a kihívó nagyobb eséllyel

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

győzedelmeskedhet. A Fidesz-KDNP tizennégy inkumbenst indított és ebből négyet veszített el.

Az öt éves ciklus egy újabb politikatudományi jelenséget hoz be a képletbe: a kormányzati ciklus közepén tartott választásokon általában a kormánypárti jelöltek rosszabbul szerepelnek. Az Egyesült Államok kutatói szintén élen jártak ezen a területen (Tufté 1975). Megfigyelték, hogy az elnöki (kormányzati) ciklus közepén tartott úgynevezett (*midterm*) kongresszusi választásokon rosszabbul szerepelnek az elnök pártjához tartozó jelöltek. Ez a jelenség kiterjeszthető a magyar esetre is. Eddig az önkormányzati választások inkább a mézeshetek periódus idejéhez tartoztak, de a törvényhozási és az önkormányzati ciklusok eltolásával 2019-ben, amikor majd 1,5 év különbség volt a kettő között, közel a ciklus közepére tolódott a másodrendű választás. Ez negatívan befolyásolhatja a kormánypártok szereplését.

Összegzés

Jelen tanulmányban az inkumbencia és inkumbencia előny megjelenési formáit vizsgáltam a megyei jogú városokban. Megállapítható, hogy a megyei jogú városok közül tizenegyben magas az újráválasztások száma (négy vagy annál több újráválasztás). Nyolc városban átlagos, három újráválasztás tapasztalható. Az alacsony újráválasztási ráta inkább anomália. Ez az inkumbencia előny erős jelentőségét indikálja.

Az inkumbens polgármesterek magas arányban megpróbálnak újrázni és sikerességük legalacsonyabb foka mindössze 50%-ra csökkent 2006-ban. Kiemelendők azok az évek, amikor a kormányzati pozícióban lévő pártok nem tudták megszerezni a polgármesteri székek többségét a huszonhárom városban. 1998-ban a megyei jogú városokban nem működött magas fokon a mézeshetek hatás, mert az önkormányzati választásokon a jobboldali kormánypárt polgármester-jelöltjei nem tudták megszerezni a huszonhárom település többségét. 2002 és 2010 viszont igazolja, hogy a kormánypártok törvényhozási választási sikerei kihathatnak a polgármester-választásra. 2006 hatalmas jobboldali fordulatot hozott, mely egészen 2019-ig kitartott. A kormánypártok sikerének visszaesésére magyarázat lehet az öt éves ciklus bevezetése, mivel így a kormányzati ciklus közepe felé tolódott a másodrendű polgármester-választás.

Az előző megállapításokat figyelembe véve kijelenthető, hogy a megyei jogú városokban is erősen jelen van az inkumbencia előny. További érdemes kutatási lehetőséget biztosít más településtípusok hasonló vizsgálata. Budapest és annak kerületei szintén érdemes elemzési potenciállal rendelkeznek.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Irodalom

- Erikson, R. S. (1971): The Advantage of Incumbency in Congressional Elections. *Polity*, Vol. 3, No. 3. 395–405.
- Karlheinz, R. – Hermann, S. (1980): Nine Second Order National Elections: A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results. *European Journal of Political Research*, 1980/8., Elsevier Scientific Publishing Company, Amsterdam, 3–44.
- Kozma V. – Kumin F. (2010): Inkumbensek a magyar polgármesterek választási küzdelmeiben. Enyedi Zs. – Szabó A. – Tardos R. (szerk.): Új képlet. Választások Magyarországon. *Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány*, Budapest, 123–148.
- Levitt S. D. (1997): Decomposing the Sources of Incumbency Advantage in the U.S. House. *Legislative Studies Quarterly*, Vol. 22, No. 1. 45–60.
- Magyarország közigazgatási helynévkönyve 2019. január 1. (2019). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- Online adatbázis: www.valasztas.hu
- Papp Zs. (2016): Inkumbens-hátrány (Helyi kötődés és a személynek szóló szavazat Magyarországon). *Politikatudományi Szemle*. XXV. évfolyam, 2016/2., 31–56.
- Tufte E. R. (1975): Determinants of the Outcomes of Midterm Congressional Elections. *The American Political Science Review*. American Political Science Association, 812–826.

Önkormányzati választás Szegeden, 2019

FÁBIÁN GYÖRGY¹

ABSZTRAKT

A 2019-es helyi, önkormányzati választás az adott politikai konstellációban kiemelkedett a szokásos másodrendű (second-order) választások sorából. Különösen igaz ez Szegedre, ahol az ellenzék az országos politikai helyzettel szemben hosszú idő óta birtokolta a helyi hatalmat. Ennek a helyzetnek a megváltoztatására, erőfölényüket kihasználva a kormánypártok – a várost csatatérnek tekintve – minden eszközt bevető rendkívül erőteljes kampányt folytattak. Ez azonban nem járt sikerrel, az eredmények alapján kontraproduktívnek minősíthető. A regnáló polgármester és a városvezetés minden eddigénél nagyobb arányú győzelmet aratott. Ennek alapvető oka a helyi politikát a pártharcokból kivonó, pártérdekeket felülíró, a város érdekeit ellenszélben is sikeresen és hitelesen képviselő, teljes körű, az egész ellenzékét magában foglaló együttműködést megvalósító várospolitikai, amelyet a 2002 óta hivatalban lévő polgármester személye szimbolizál és testesít meg.

KULCSSZAVAK: önkormányzati választás, Szeged, választási kampány, polgármester- és képviselőjelölés, választási eredmények.

ABSTRACT

The 2019 local elections in Szeged

The 2019 local, municipal election outclasses the second-order elections in the given political constellation. This is especially true in the case of Szeged, where the opposition – unlike the situation at the national level – has the power for a long time. To change this situation, the governing parties, taking advantage of their dominant position – and using all means – conducted a very vigorous campaign, changing the city into a battlefield. According to the results, the government's attempt was not successful, it was rather contraproductive. The reigning mayor and city management won an unprecedented victory. The root cause of it is a special urban policy which extracted the local politics from the partyfights and overrode party interests, and which represented the interests of the city successfully and with credibility even against cross-wind. Based on the cooperation of the entire opposition the implemented urban policy is symbolized by and embodied in the person of the mayor in office since 2002.

KEYWORDS: municipal election, Szeged, election campaign, mayor and representatives nominations, election result.

¹ Szegedi Tudományegyetem, Állam és Jogtudományi Kar, Politológiai Tanszék, c. egyetemi tanár, gyfabian@polit.u-szeged.hu

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Bevezetés

A 2019-es önkormányzati választás több szempontból is különös jelentőséggel bír. Ez volt az első, amely ötéves ciklust zárt le. Másrészt mind a kormánypárt, mind az ellenzék számára a szokásos second-order (másodlagos) jellegű választás jelentősége megnőtt azzal, hogy az adott politikai térben a választás eredménye befolyásolhatja a következő parlamenti választás sorsát.² A helyi hatalom birtoklása ugyanis egyre nagyobb szerepet játszik a parlamenti választások eldöntésében.

Ebben a tekintetben a fővárosi mellett a szegedi választás eredménye vált kiemelt fontosságúvá. Itt ugyanis négy cikluson keresztül 2002 óta Dr. Botka László (MSZP) a polgármester, aki egy kivétellel (2010–2014), négy választást nyerve baloldali-liberális többséggel irányította a várost. Szeged tehát az országos trendtől eltérő irányú fejlődést testesített meg. Az önkormányzati választásokon 2006 óta elsőprő győzelmeket arató FIDESZ Szegeden nem tudta megszerezni a helyi hatalmat. Minden alkalommal mást indított a baloldali polgármester ellen, sikertelenül (Fábián 2013). 2014-ben az MSZP-DK-EGYÜTT-PÁRBESZÉD-SZEGEDÉRT jelöltjeként a voksok 58,22%-kal, csaknem 14 000 szavazattal többet kapva nyert Kothencz János, a FIDESZ-KDNP-L.É.T EGYESÜLET jelöltje ellen (36,88%). Ami még ennél is súlyosabban érintette a kormánypártokat, a húsz egyéni körzetből tizenhetet a baloldali-liberális összefogás jelöltjei nyertek meg. Ez azt jelentette, hogy a jobboldal elvesztette az előző ciklusban meglévő közgyűlési többségét. A FIDESZ-KDNP 6, a Jobbik és az LMP 1-1 kompenzációs helyhez jutott.

Ez a helyzet arra készítette a kormánypártot, hogy mindent elkövessen a város politikai térképének megváltoztatásáért. Ez helyi szervezetének teljes újjászervezését, a pártközpontból, a pártigazgató vezetésével történő közvetlen irányítást, permanens kampányt jelentett a regnáló városvezetés ellehetetlenítése érdekében. Ennek érdekében hatalmas anyagi, szellemi, személyi erőforrásokat összpontosítottak Szegedre 2014-től kezdődően. A két legfontosabb változás ebben a tekintetben az egyetem vezetésének megszerzése – ami a városvezetéssel addig normálisnak mondható együttműködés megbomlásához vezetett – valamint a nagy múltú, nagy hatású megyei lap, a *Délmagyarország* c. napilap megszerzése és kormánypropaganda-lappá alakítása volt. Az egyetem rektora a FIDESZ-KDNP által támogatott független jelölt támogatására szólított fel, a lap pedig tájékoztatás helyett mindent megtett a városvezetés és elsősorban Botka László lejáratására. Ez a folyamat a hivatalosan 50 nappal a választás előtt, 2019. augusztus 24-én induló kampányidőszakban érkezett a tetőpontjára. Így a baloldali-liberális városvezetés ellenére, a választási kampány

² A szakirodalom azokat a választásokat tartja *second order* jellegűnek (Reif-Schmitt 1980), amelyek nem a politika bináris kódja mentén döntenek (ki kerül hatalomra és ki ellenzékbe). Ilyenek a helyi, regionális, uniós választások.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

aszimmetriája Szegeden is látványosan nyilvánult meg, bár az országosnál kevésbé lehetett érvényesíteni. A helyi hatalom birtokában ugyanis itt több eszköz állhatott az aszimmetria ellensúlyozására, mint ott, ahol az önkormányzatok a kormányzó párt eszközeivé váltak. A szegedi önkormányzat a helyi televízió, a szeged.hu portál, a *Szegedi Tükör* segítségével próbált a központilag irányított hiteltelenítéssel, rágal-makkal szembeszállni.

Szegeden nem a mostani választásra állt össze a demokratikus erők együttműködése. Az elmúlt tíz évben az országos helyzettől eltérően már 2010-ben a civilekkel történő összefogás jegyében az MSZP–ÖSSZEFOGÁS SZEGEDÉRT ernyőszervezet jelöltjeként indult Botka László, és az egyéni választókerületek képviselőjelöltjei is közös jelöltek voltak. Ez azt jelezte, hogy Szeged már ekkor megpróbálkozott a helyi választást kivonni az országos politikai térből, a pártcsatározásokból, a helyi ügyekre koncentrálva. A jobboldalnak természetesen – helyi gyengeségét ellensúlyozva – éppen az volt az érdeke, hogy az országos kormányváltó hangulatot kihasználva szerezze meg a helyi hatalmat. A baloldal akkor még legnagyobb pártja, az MSZP stratégiája részben sikert hozott. A megyei jogú városok közül egyedül sikerült a polgármesteri pozíciót elnyerni, ugyanakkor a képviselőtestületben nem szerzett többséget. A 2010–2014 közötti várospolitikája azonban ellenszélben is sikeresnek bizonyult, amit 2014 visszaigazolt. Ekkor tovább szélesítve az együttműködést, már pártokkal is összefogva Botka László és csapata földcsuszamlásszerű győzelmet aratott és biztos képviselőtestületi többséggel irányíthatta a várost.

A kampány

Ilyen előzmények által is meghatározott helyi politikai térben kezdődött a hivatalos választási kampány augusztus 24-én. A kormánypárt ellenzéke a korábbinál is határozottabban építette kampányát a lokalitásra, a „szegediségre”, a pártoktól való távolságtartásra. Ezt hangsúlyozandó, szimbolikus jelentése volt annak, hogy Botka László, az Összefogás Szegedért Egyesület jelöltjeként indult a polgármesteri pozícióért összellenzéki támogatással, a képviselőjelölteket és kompenzációs listát indító jelölőszervezetek sorrendje pedig az Összefogás Szegedért Egyesülettel indul, ezt követi az MSZP, a Momentum, a Demokratikus Koalíció, az LMP és a Jobbik. A pártok külön-külön a kampányban nem szerepeltek, jelöltjeik párthovatartozása sem jelent meg. Az Összefogás kampánya Szegedről szólt, fő jelszava az „Építsük tovább Szegedet”, valamint az volt, hogy „meg fogjuk őrizni városunk önállóságát és függetlenségét”. Ezen kívül a Szegedet a legzöldebb magyar várossá, a szolidaritás városává tesz-szük kampányszlogenek jelentek még meg. A szegediség jegyében a városvezetés Szeged szabad királyi városi státusa visszaadásának 300 éves évfordulójának megünneplésével zárta október 12-én kampányát. 12 pontban megfogalmazták a következő öt év feladatait is, amelyet minden háztartásba eljuttattak (szeged.hu).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

A köztéri hirdetések, óriásplakátok elérhetőségében, a helyi sajtóban való megjelenésben, a telefonos, szórólapos kampányolásban lévő óriási különbségek miatt az Összefogás kampánya visszafogottabbnak tűnt. Elsősorban képviselőjelöltjeik választóikkal történő személyes találkozóin, a választóközrtek ügyeivel foglalkozó aprómunkán keresztül jelentek meg a kampányban. Az önkormányzati választás – amennyire lehetséges – eltávolítása az országos politikai tértől tartható kampányuk fő elemének.

A FIDESZ-KDNP első és legfontosabb feladata egy megfelelő, győzelemre esélyes személy kiválasztása volt a hivatalban lévő polgármesterrel szemben. Ezért egy független, technokrata, az üzleti szférából, és nem a politikából jövő, a párthoz nem szorosan kapcsolódó jelöltet indítottak, Nemesi Pál, a Ferroép Zrt. menedzsere, résztulajdonosa, a Csongrád Megyei Kereskedelmi és Iparkamara elnöke személyében. A jelölt kiválasztása jónak mondható, hiteles személyi alternatívát jelenthetett a regnáló polgármesterrel szemben. Ezt erősítette az is, hogy programja alapvetően a város gazdasági, infrastrukturális fejlesztésére és a szegediségre épült (Délmagyarország, 2019. október 12.). Két legfontosabb hívószava a „Nekünk Szeged az első”, és a harmadik híd megépítését ígérő „Október 13-án hidat építünk” (Délmagyarország, 2019. szeptember 7.) kampányának pozitív és nem negatív hangsúlyt adott. Emellett a változás szükségességének hangoztatása Szeged érdekében volt a fő mondanivalója. Kampányeszközei között megjelent a „Párbeszéd Szegedért” kérdőíves felmérés, 72 000 helyre postázva, ingyenes válaszbortéccal, hogy a szegediek akarata alapján határozza meg a város irányítását, családi hétvégék szervezése, lakásfórumok (Délmagyarország, 2019. szeptember 3.). A kampányban való személyes részvétele, megjelenései, mondanivalójának elsősorban szakmai kérdésekre irányuló, mérsékelt hangneme is azt tükrözte, hogy reális alternatívát jelenthet az addigi városvezetéssel, várospolitikával szemben.

Mindezt azonban ellenpontosította az, hogy az őt támogató FIDESZ-KDNP helyileg nem tudott elvonatkoztatni országos politikájának, propagandájának az ellenzék gyengeségére, ellenségnek feltüntetésére, megalázására alapozott arrogáns, agresszív, személyek ellen irányuló, lejáratásra összpontosító, a hazugságoktól, rágalmozástól sem visszariadó, sokszor minősíthetetlen stílusától, hangnemétől. Így a kampányt elsősorban Botka László személyére, lejáratására, hitelességének aláásására összpontosították. Postaládába bedobott hamis levelekkel támadták a polgármestert. Nem vették figyelembe, hogy Szegeden nem a gyenge ellenzékkel, hiteltelen politikával, személlyel, hanem a várost 17 éve irányító, hiteles – ha nem is hibátlan – városvezetéssel állnak szemben. A kampányidőszakban mind a *Délmagyarországot*, mind a Szegedma.hu portált az egyoldalú, szélsőséges, a várost csatatérnek tekintő hangnem jellemezte, megkérdőjelezve a várost minden szegedi érdekében irányítani kívánó, a helyi lakosságot pártállástól függetlenül élni és dolgozni, érvényesülni engedő, konszenzuális, nyugalmat, békét biztosítani kívánó vá-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

rosvezetés hitelességét. A hivatalos kampány első napján a *Délmagyarország* „Fogy a levegő Botka körül” címlappal jelent meg (Délmagyarország, 2019. augusztus 24), és a kampányban végig Botka gyengeségét, meggyengülését hangsúlyozták, a városvezetés elfáradásáról és arról beszéltek, hogy nem a szegediek érdekeit képviseli (Délmagyarország, 2019. szeptember 20). Gyengesége miatt eladta a várost Gyurcsánnak, az összefogás a szélsőbaltól az antiszemitákig terjedő szívárványkoalíció, amilyen városvezetésre még sehol sem volt példa. Közpénzek eltulajdonításáról, az új uszoda bukásáról, a polgármester leválthatóságának lehetőségéről szóló közvéleménykutatásról szóló hírek uralták a tájékoztatást. Az egyik önkormányzati cég beszállítója vezetőjének egy női alkalmazottnak adott állítólagos pofonja miatt napokig a nőverős botrány uralta híreiket (Délmagyarország, 2019. október 4.), a polgármester és egyik jelöltje nőverőként jelent meg egy molinón. A portálon megjelent a visszaszámláló óra, amely megmutatta, mennyi idő maradt még hátra Botka uralmából, hogy már csak napjai vannak hátra Szeged Jobbikkal kollaboráló polgármesterének. A gyűlöletkampány mélypontja a Szegedma.hu portálon megjelenő, a Hitler bukása című film jeleneteire montírozott feliratok Botka László: a bukás Szegeden 2019 címmel (szegedma.hu).

A FIDESZ kampány másik a központi kampányból eredő, Szegedre is alkalmazott eleme volt a migránsbefogadás, a korábban enyhébben folyó „sorosozás”, valamint az, hogy a város fejlődésének elsődleges biztosítéka, hogy a kormány és az önkormányzat ugyanannak a politikai erőnek a kezében legyen. (Ez önmagában is az önkormányzatiságnak, a helyi hatalom autonómiájának, a szubszidiaritás elvének tagadását jelenti.) A kormányzati tényezők, szereplők szegedi kampányban való megjelenése is az említett két elemet erősítette. A FIDESZ kongresszusán Orbán Viktor Szegedről szólva kijelentette, a város nem fejlődik és migránsváros lesz, ha marad a jelenlegi vezetés. Ez a gondolat uralta a kampányt: „Szeged lesz az első számú betelepülési célpont”, Soros szervezet érkezik Szegedre, mert az Amnesty International Freedom Clubot akar nyitni. Nemesi Pál Pesten egyeztetett Orbán Viktorral címmel fényképes cikk jelent meg szeptember 14-én a megyei lapban (Délmagyarország, 2019. szeptember 14.). Nem volt véletlen az sem, hogy Kövér László első kampányútja Szegedre vezetett. Szíjjártó Péter két alkalommal is kampányolt Szegeden. Hangoztatta, hogy a város lemaradt a fejlődésben, a jelenleginél nagyobb fogadókészség kellene az együttműködéshez, és akkor Szeged lehet a jövő nyertese. Pintér Sándor szegedi látogatásakor kijelentette, hogy a kormány garantálja a közbiztonságot. Kósa Lajos Nemesi Pállal tartott sajtótájékoztatót. Ezek beletartozhatnak egy kampány keretébe, de jelzik a kiemelt figyelmet a szegedi kampányra. A fő mondanivaló az volt, hogy a város csak kormányzati támogatással, a kormánnyal való együttműködéssel tud fejlődni. A választási eredményekből viszont levonható az a következtetés, hogy kampányuk kettőssége, a negatív kampány túlsúlya, a polgármesterváltó hangulatszítása sikertelennek bizonyult.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Jelölések, jelöltek

A polgármesteri tisztségért heten kívántak elindulni, azonban csak öten tudták összegyűjteni a szükséges ajánlásokat. Így Dr. Botka László (Összefogás Szegedért Egyesület), Nemesi Pál (független) a FIDESZ-KDNP támogatásával, dr. Szabó Bálint (független), Lauer István (független) és Dr. Bartha László (Tisza Koalíció), Szeged 1998–2012 közötti Fideszes polgármestere indulhatott a tisztségért. Utóbbi azonban nem sokkal a választás előtt visszalépett, azzal az indokkal, hogy a változás esélyét növelje. Szabó Bálint régóta radikális eszközöktől sem visszariadó támadója a polgármesternek, de a kampányban Nemesi Pált is visszalépésre szólította fel. Lauer István indulása személyes sértődöttségből következett be. Ő az előző ciklusban az MSZP egyéni körzetet megnyerő képviselője volt, akit a szélesebb összefogás miatt nem tudtak újra indítani.

Egyéni képviselőjelöltként minden eddiginél kevesebben, 85-en indultak, húszan nem tudták a szükséges ajánlásokat összegyűjteni. 2014-ben még 107 volt az induló jelöltek száma. 2019-ben a legtöbb induló jelölt öt, a legkevesebb három volt. A jelöltek számának fokozatos csökkenése tehát tovább folytatódott. A létszámcsökkenés ezúttal azzal is összefüggött, hogy az LMP és a Jobbik csatlakozott a várost vezető koalícióhoz. Az Összefogás Szegedért Egyesület és a FIDESZ-KDNP mind a 20 körzetben indult, a Tisza Koalíció 18, a Független Városi Szövetség (FVSZ)-Magyar Egyesület 14, a Mi Hazánk 6 képviselőjelöltet indított, heten pedig függetlenként indultak. A jelöltek többsége új volt, mindössze 19 volt olyan, aki korábban már indult képviselőjelöltként. Az Összefogás tíz helyen indította el 2014-ben győztes jelöltjét, hét győztes jelöltje nem indult el, kilenc új jelöltje volt, egy pedig 2014-ben a Jobbik színeiben indult. A FIDESZ-KDNP három győztes jelöltje közül kettőt indított el, rajtuk kívül három korábbi induló ismét próbálkozott. Ők tehát 15, többségében kevésbé ismert jelöltet indítottak. Kompenzációs listát négy szervezet tudott állítani, az Összefogás Szegedért Egyesület, a FIDESZ-KDNP, az FVSZ-Magyar Egyesület és a Tisza Koalíció.

Az önkormányzati választáson a részvétel rendszerint alacsonyabb, mint a parlamentin. 2019-ben az országos politikára nagyobb hatást gyakorló, megnövekedett tétet a részvételi arány emelkedése is jelezte. Az országos részvételi arány 48,58%-ra emelkedett a 2014-es 44,3%-ról. Szegeden a választási aktivitás általában meghaladta az országost, 2019-ben pedig rekordmagasságú volt, először érte el az 50%-ot. 2014-ben 46,65%, 2019-ben 51,4% volt a részvétel.

Az eredmények

A polgármesteri székért végül négy jelölt indult el. Dr. Botka László az Összefogás Szegedért Egyesület jelöltje 40 858 (60,56%), Nemesi Pál (független) 24 568-at (36,

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

41%) szavazatot kapott. Dr. Szabó Bálint (független) 1186 (1,76%), Lauer István (független) 857 (1,2%) voksot kapott. A regnáló ellenzéki polgármester ötödik ciklusára kapott felhatalmazást, minden eddig felülmúló eredménnyel. 2014-hez képest is növelte előnyét, több mint 16 000 szavazattal kapott többet a FIDESZ által támogatott jelölnél. Ha a kapott szavazatok számát vetjük össze a két választáson, akkor azt látjuk, hogy a szavazótáborokban nem történt lényeges elmozdulás. Botka csaknem 3000 voksot kapott 2019-ben, ami nagyjából megegyezik az előző választáson induló Jobbikos és LMP-s jelöltek szavazataival. Nemesi Pál függetlenként mintegy 1000 szavazattal volt képes megnövelni a jobb oldali támogatást. A két másik jelölt közül Szabó inkább jobbról, Lauer inkább balról vihetett el voksokat, egyik sem befolyásolta számottevően a két tábor erőviszonyait.

A képviselőtestület összetételét meghatározó egyéni választókerületek eredménye a sok új jelölt, a teljeskörű, polgármestert támogató összefogás miatt bizonytalanabb, kiszámíthatatlanabb volt. Kérdéses volt az átszavazás az MSZP-től a Jobbikig terjedő együttműködésben. Az eredmények viszont azt igazolták, hogy a jelöltek személyénél sokkal nagyobb jelentősége volt annak, hogy a polgármestert, a városvezetést képviselő koalíció, vagy az azt leváltani kívánó tábor jelöltjéről van szó. Így a 20 kerületből 18-at, az előző választásnál eggyel több körzetet szerzett meg a polgármesteri többség. A FIDESZ 2014-ben győztes két jelöltje ismét nyerni tudott. A 18 közül 17-et abszolút többséggel szerzett meg az összefogás jelöltje, ebből nyolcat 60%-nál magasabb szavazataránnyal. A legjobb eredményt a VIII. választókerület jelöltje, dr. Kozma József érte el, 67,97%-kal. A harmadik kerületben volt a legszorosabb verseny, Dr. Simon-Fiala Donát (48,69%) és dr. Csorba Ágnes (41,57%) között, ahol kevesebb, mint 300 szavazat döntött. A két korábbi győztes FIDESZ jelölt is meggyőző fölénnyel, abszolút többséget elérve győzött, Kothencz János a XV. választókerületben csaknem 800 szavazattal előnnyel, 60% feletti eredménnyel. A választók tehát nem tettek különbséget, nem is tudták az összefogás jelöltjeinek párhovatartozását, nem pártokra, hanem egyértelműen a polgármesterre, az addigi várospolitikai folytatására voksoltak az egyéni választókerületekben is. Ezt támasztja alá az is, ahogy azokban a kerületekben alakultak az eredmények, ahol mindkét oldalon új, szinte ismeretlen jelöltek indultak. A IX. kerületben Molnár Zoltán több mint 1 000 szavazattal verte meg Kárpáti Zoltánt, a XVII.-ben Urbán Tamás szintén csaknem ugyanennyivel győzött. Különösen figyelemre méltó ebben az összefüggésben a XVIII. kerület, ahol az ismertebb, korábban is itt indult Német Ferencet több mint 500 voksot verte meg Mihálik Edvin.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

1. táblázat. Az egyéni választókerületek eredményei

	ÖSSZEFOGÁS SZEGEDÉRT	Eredmény szavazat (%)	FIDESZ-KDNP	Eredmény szavazat (%)
I.	Komjáti Zoltán	1362(40,12)	Mihálffy Béla	1943(57,23)
II.	Dr. Fodor Antal	1739(52,67)	Korponyai Ernő	1048(31,85)
III.	Dr. Simon-Fiala Donát	1929(48,69)	Dr. Csorba Ágnes	1647(41,57)
IV.	Ménesi Imre	1855(65,1)	Batári Dávid	849(29,8%)
V.	Koromné Fenyvesi Rózsa	1719(59,75)	Haág Zalán	1258(37,98)
VI.	Dr. Kovács Tamás	1721(50,48)	Halkó Pál	1337(39,2)
VII.	Szécsényi Rózsa	2519(66,59)	Dr. Tímárné Horváth Magdolna	1076(28,44)
VIII.	Dr. Kozma József	1969(67,97)	Molnár István	767(26,48)
IX.	Molnár Zoltán	1970(62,62)	Kárpáti Zoltán	936(29,75)
X.	Dr. Binszki József	1750(58)	Szegedinszki Krisztián	1155(38,28)
XI.	Hekáné dr. Szondi Ildikó	1451(54,49)	Berniczai-Roykó Ádám	1007(37,81)
XII.	Szénási Róbert	2128(61,18)	Sebőkné Dobos Zsuzsanna	1032(29,67)
XIII.	Mészáros Tamás	1917(64,88)	Szente László	817(27,56)
XIV.	Tóth Károly	2027(63,13)	Bednár László	957(29,8)
XV.	Fehér Attila	1186(37,18)	Kothencz János	1963(61,54)
XVI.	Nagy Sándor	2076(65,34)	Chovanecz Kata	1021(32,14)
XVII.	Urbán Tamás	1771(55,99)	Fekete György	830(26,24)
XVIII.	Mihálik Edvin	1876(56,75)	Német Ferenc	1302(39,38)
XIX.	Joób Márton	2188(56,15)	Berta József Róbert	1529(39,2)
XX.	Avramov András	2137(52,47)	Rózsavölgyi József	1650(40,51)

Forrás: saját szerkesztés

A kompenzációs listáról a töredékszavazatok³ alapján a FIDESZ-KDNP 7 jelöltet juttathatott be a képviselőtestületbe (Bartók Csaba, Chovanecz Kata, Haág Zalán, Halkó Pál, Korponyai Ernő, Dr. Németh László, Tápai László). Egy hely jutott listáról 1688 töredékszavazattal az FVSZ-Magyar Egyesületnek is, amit Dr. Szabó Bálint kapott meg, aki egyébként a polgármesterség mellett a XVII. kerületben elindulva 431 (13,63%) voksot szerzett, amivel döntő szerepet játszott a kompenzációs mandátum megszerzésében. Lauer István és Dr. Bartha László is indult kerületi jelöltként. Előbbi 413 (12,55%) voksot szerzett abban a kerületben, melyet 2014-ben 1428 (48,87%) szavazattal nyert meg. Dr. Bartha László 91 (2,34%) vokshoz jutott a XIX.

³ A töredékszavazatok az egyéni választókerületekben a mandátumhoz nem jutó jelöltek szavazatait jelentik, amelyek alapján történik a kompenzációs listák helyek elosztása.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

kerületben. A Tisza koalíció 1403 töredékszavazata nem volt elegendő kompenzációs mandátum megszerzéséhez.

Az önkormányzati választásokon elért eredményeket a vegyes rendszert alkalmazó 10 000 lakosnál nagyobb városokban az egyéni kerületekben elért eredmények összeadásával tudjuk a legpontosabban megadni (Republikon 2014). Így az Összefogás nevű ernyőszervezet 37 290 szavazatot szerzett, a FIDESZ-KDNP jelöltjei 24 124 voksot kaptak. Ez azt jelenti, hogy Dr. Botka László mintegy 3500 vokssal kapott többet, mint az öt támogató koalíció, míg Nemesi Pál körülbelül 450 szavazattal hozott többet az öt támogató pártszövetségnél. A szavazatarányok alapján Szegeden az Összefogás 57,81%-ot szerzett, a FIDESZ-KDNP 37,39%-hoz jutott. A választás eredményeként létrejövő új képviselőtestületben az Összefogás Szegedért Egyesület tizenkilenc, a FIDESZ-KDNP kilenc, az FVSZ-Magyar Egyesület egy taggal képviselteti magát. A testület több mint fele, tizenöt képviselő újonnan került be a testületbe.

A választási eredmény elemzéséhez, következtetések levonásához közelebb jutunk, ha összevetjük a 2018-as parlamenti, a 2019. májusi európai parlamenti és a 2014-es önkormányzati választás szegedi eredményeivel (Böhm 2006). Természetesen figyelembe kell venni, hogy a szubnacionális, nacionális és szupranacionális választás jelentős különbségeket mutat. A három választás tétje, jelentősége nem azonos súlyú, eltérő a részvétel mértéke, a választók motiváltsága, a pártok választási stratégiája, taktikája, kampánya, a választópolgárok preferenciáinak alakulása. A parlamenti és európai választáson a pártelkötelezettségnek, az önkormányzatban a jelöltek személyének jelentősebb szerepe van. A háromféle választás teljesen különböző választási rendszerrel is történik. Mindezek figyelembevételével kell az adatokból következtetéseket levonni. A parlamenti választás két szegedi választókerületének eredményét együtt, a hozzájuk kapcsolt települések adatainak leválasztásával vesszük figyelembe. Az európai parlamenti választás listás, a pártlistákra leadott voksok jelzik a szegediek pártpreferenciáit. Mindezek a képviselőjelölteknek a 2014-es és az 1. táblázatban bemutatott, 2019-es önkormányzati választáson elért összesített eredményeivel állíthatók párhuzamba.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

2. táblázat. Részvételi adatok

	Parlamenti választás 2018	Európai parlamenti választás 2019	Önkormányzati választás 2014	Önkormányzati választás 2019
Országos részvétel	69,73%	43,58%	44,3%	48,58%
Szegedi részvétel	72,41% (94 685)	45,45% (59 744)	46,7% (64 325)	51,4% (68 795)

Forrás: saját szerkesztés

A részvételi adatokból kiolvasható, hogy Szegeden minden alkalommal 2-3%-kal nagyobb volt az aktivitás az országosnál. A két önkormányzati választás összevetése, a csaknem 5%-os (4470) különbség pedig azt mutatja, hogy a választók helyileg is nagyobb tétellel bírónak érezték a választást, mint korábban. Abból, hogy a győztes 3000, a vesztes pedig 1000 voksal kapott többet, mint 2014-ben, megállapítható, hogy a plusz voksok mintegy háromnegyede a hivatalban lévő polgármesterhez került. Mivel körülbelül ennyit kapott az LMP és a Jobbik polgármesterjelöltje 2014-ben, a polgármester-választáson működőnek tűnik az átszavazás.

3. táblázat. Eredmények

Parlamenti választás 2018	Európai parlamenti választás 2019	Önkormányzati választás 2014	Önkormányzati választás 2019
MSZP, Párbeszéd 43,9% (39 079)	MSZP, Párbeszéd 18,57% (11 042)		
Jobbik 10,645% (9433)	Jobbik 3,21% (1907)	Jobbik 6,19% (3971)	
LMP 4,7% (4127)	LMP 2,23% (1387)	LMP 7,92% (5078)	
Momentum 1,895% (1668)	Momentum 12,92% (7860)		
A 2019-es összefogás pártjai 61,14% (54 307)	Demokratikus Koalíció 14,5% (8623)	MSZP-DK-Együtt- Párbe- széd-Szegedért Egyesület 48,02% (30 782)	Összefogás Szegedért Egyesület 57,81% (37 290)
	A 2019-es összefogás pártjai 51,43% (30 819)	A 2019-es összefogás pártjai 62,13 (39 381)	
FIDESZ-KDNP 38,84 (33 886)	FIDESZ-KDNP 40,76% (24 236)	FIDESZ-KDNP 35,85% (22 981)	FIDESZ-KDNP 37,39% (24 124)
	Magyar Kétfarkú Kutya Párt 3,80% (2260)	Egyéb 2% (1282)	
	Mi Hazánk 3,62% (2151)		
	Munkáspárt 0,3% (179)		

Forrás: saját szerkesztés

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

A kormánypárt és az ellenzék szavazatarányának alakulását a négy választáson elemezve a következőket állapíthatjuk meg. A FIDESZ-KDNP a tisztán listás, a pártpreferenciákat legegységesebben tükröző európai parlamenti választáson érte el a legjobb eredményt, de ez is mintegy 10%-kal elmaradt az ellenzék pártjaitól. Az is látszik, hogy az 5%-kal nagyobb részvételű 2019. októberi választáson szinte pontosan ugyanannyi voksot kapott, mint 2019 májusában. Tavaszhoz képest tehát nem tudott több szavazót megszólítani, illetve a helyi preferenciák felülírták a párt-szimpatiát. A parlamenti választáshoz képest mindkét önkormányzati választáson gyengébb eredményt ért el, főleg 2014-ben. 2019-ben viszont csak 1,5%-kal maradt el tőle, és ugyanennyivel növelte 2014-es támogatottságát. A kormánypárt tehát jelentős, stabil, kismértékben ingadozó (35,85% és 40,76% között) szegedi szavazótáborral rendelkezik, amely azonban jelentős mértékben elmarad országos támogatottságától. Mindegyik esetben az ellenzék összességében nagyobb támogatást kapott, a legnagyobbat 2014-ben, a legkisebbet az európai parlamenti választáson.

Az ellenzéki szavazótábor mozgása, szerkezete és belső átrendeződése is nyomon követhető a négy választás vizsgálata alapján. A belső átrendeződést elsősorban a parlamenti, az európai és a 2014-es önkormányzati választás számai jelzik. A 2019. októberi eredményekkel kiegészítve kaphatunk képet arról, hogy működött-e az átszavazás. 2018-ban a koordinált indulás jegyében a Demokratikus Koalíció nem indított jelölteket Szeged két választókerületében, a Momentum új pártként jelentkezett, a Jobbik és az LMP külön indult. Az MSZP, Párbeszéd erős jelöltjeinek köszönhetően kiemelkedően, az országos tendenciával szembemenve szerepelt. A Jobbik 2014 októberéhez képest jelentősen javított, az LMP viszont gyengült. Mindkettő követte az országos helyzetüket. A Momentum még alig volt jelen a városban. A 2019-es tavaszi eredmények azt mutatták, hogy ekkorra a szegedi ellenzéki pártok erőviszonyai is megváltoztak. A Demokratikus Koalíció szerepelt a legjobban, és a Momentum is megelőzte az MSZP–Párbeszéd pártszövetséget. A Jobbik és az LMP tovább gyengült. Mindez alapvetően megváltoztatta a 2019-es önkormányzati választásra kialakítandó ellenzéki együttműködés kereteit, megvalósítását. Az együttműködés meghatározó elemévé a pártokon felülálló ernyőszervezet, az Összefogás Szegedért Egyesület lett, amelynek a polgármesterjelöltje Dr. Botka László, aki személyével is jelezte, hogy nem pártjelölt, hanem a szegediek jelöltje. A nevével fémjelzett képviselőjelöltek közül az MSZP 7, a DK 4, a Momentum 3, a Jobbik1, az LMP 1, az Összefogás Szegedért Egyesület 1 jelöltet adott, 3 pedig az Összefogás közös jelöltje volt. A kampányban és a szavazólapon azonban – egy kivétellel⁴ – mindegyik a hat szervezet közös jelöltjeként jelent meg.

A 2019-es teljeskörű ellenzéki összefogás pártjaira eső szavazatarányok 51,43 és 62,13% között mozogtak a négy választáson. A legkisebb az EP, a legnagyobb a 2014-es önkormányzati választáson volt, de a parlamenti voksolás esetében is 60%-

⁴ Jóób Márton csak az Összefogás Szegedért Egyesület jelöltje volt.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

on felüli az eredmény. A Jobbik és az LMP nélkül 2014-ben 48,02, 2018-ban, illetve 2019 májusában a Jobbik, az LMP és a Momentum nélkül 43,9, illetve 33,07% volt a szavazatarányuk. Együttesen tehát minden alkalommal 50% feletti eredményt értek el, a Jobbik és az LMP nélkül viszont egyszer sem tudtak 50% fölé kerülni. Az ellenzéki pártok mindegyikének érdekében állt tehát helyileg is az együttműködés valamilyen formájának prioritássá válása, megvalósítása. Külön-külön ugyanis egyikük sem válhatott meghatározó erővé. A város érdekében az együttműködés szükségessége felül tudta írni a pártérdekeket, és ezt személyileg is megalapozta a polgármester és a képviselőtestület frakciója. Az ellenzéki városvezetés 2010-től folytatott politikája hitelesíteni tudta ezt az összefogást. Az persze kérdéses volt, hogy a szegedi polgárok visszaigazolják-e 2019-ben a korábbinál szélesebb, az MSZP-től a Jobbikig terjedő együttműködést.

A polgármesterválasztáson – ahogy fentebb megállapítottuk – jelentősebb átszavazás valószínűsíthető, a 60,56%-os szavazatarányban a Jobbik és az LMP 2014-es és 2018-as szavazói egy részének a voksai is benne lehetnek (nélkülük 48, illetve 42% volt az ellenzék eredménye). Az Összefogás Szegedért Egyesület választókerületi 57,81%-os eredménye – ha kisebb mértékben is – de szintén azt mutatja, hogy az LMP és a Jobbik szavazói közül is voksolhattak az Összefogás jelöltjeire. Mintegy 4500-zal volt nagyobb a részvétel 2019-ben, mint 2014-ben, a két összefogás szavazatai között pedig 6500 a különbség. A külön induló Jobbikra és az LMP-re összesen 9000-en szavaztak 2014-ben. Ezekből a számokból csak feltételezhető, hogy egy kisebb mértékű átszavazás a képviselőjelöltek esetében is történt. Egy konkrét példát ennek igazolására fel lehet hozni. 2014-ben a Jobbik színeiben induló Komjáti Zoltán 200 (6,84%) voksot kapott a II. választókerületben. 2019-ben viszont az Összefogás jelöltjeként 1362 (40,92%) vokshoz jutott az I. kerületben – ahol 2014-ben az Összefogás és a Jobbik jelöltje együtt 1319 (45,02%) szavazatot kapott – egyedül tehát többet, mint a két jelölt 5 évvel korábban.

Összegzés

A 2019-es önkormányzati választáson elért minden korábbinál nagyobb arányú ellenzéki győzelem felveti azt a kérdést, milyen okai vannak annak, hogy a szociodemográfiai összetétel és a tradíciók alapján inkább konzervatív-jobboldalinak tartott város (Hegedűs 2007) tartósan baloldali-liberális városvezetésnek ad bizalmat. A 2019-es eredmény több tényező hatásának köszönhető. Elsőként az ellenzék minden korábbinál szélesebb és hatékonyabb együttműködése említhető meg. Ennek megvalósítása Szegeden már 2010-ben elkezdődött, az összefogás tehát hiteles és sikeres volt, amire alapozva lehetett tovább építeni. Ezt ezúttal az országos együttműködés hatékonysága is alátámasztotta. Így az átszavazás is részben megvalósulhatott, kevésbé okozott nehézséget a választóknak, és új szavazókat is meg lehetett

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

szólítani. Ezt az is bizonyítja, hogy a FIDESZ támogatottsága nem csökkent a városban, mégis nőtt a polgármesterre szavazók aránya, és a Jobbik és LMP nélküli 2014-es összefogáshoz képest, a két párt meggyengülése ellenére a polgármester vezette Összefogás Szegedért Egyesület támogatottsága is emelkedett.

Az önkormányzati választáson erősen jelentkező inkumbencia – azaz a hivatalban lévő településvezetés helyzeti előnye – Szegeden fokozottabban nyilvánulhatott meg. A választók és a város ellenszélben történő fejlődése visszaigazolták, hogy nemcsak választási szlogennek bizonyult az, hogy a város érdekében történő működés mindent felülír. A FIDESZ ezt kétségbe vonó kampánya nem volt képes azt hitelteleníteni.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni a kampány hatását - annak tudatában sem -, hogy a kampány szerepe csökkenővé vált a korábbiakhoz képest. A jelentős mértékű aszimmetria a szegedi helyzetben kontraproduktívnak bizonyult. A kampány egyik oldalon – kisebb lehetőségekkel is rendelkezve – visszafogottabb, mérsékeltebb, békét, biztonságot, nyugalmat sugárzóknak tűnt, míg a másik oldal kampánya semmilyen eszköztől sem visszariadva, konfliktusos, a várost csatatérre változtató helyzetet teremtett és vetített előre. A valóságnak ellentmondó kampánytematizálás is inkább ellentétes hatást válthatott ki.

A várospolitika több ciklus óta tartó kiemelése a pártpolitikai csatározásokból szintén a regnáló városvezetés pozícióját erősítette. Ezen Botka László elbukott miniszterelnök-jelölti kísérlete sem változtatott, pedig a kampányban felhasználták ellene (Délmagyarország, 2019. október 2.). Elért eredménye azt mutatja, hogy az MSZP vezetésétől, így a pártjától való eltávolodása még meg is erősítette helyileg.⁵

A választási eredmény elemzésénél nem lehet elmenni a személyi tényező mellett. Botka Lászlónak kiemelkedő szerepe van a szegedi helyzet alakulásában. Az ellenzék tartós sikere nem utolsósorban neki köszönhető. 1994 óta három parlamenti választást és öt polgármester-választást nyert meg Szegeden. 2010-től kezdve mindig sokkal jobban szerepelt pártjánál. 2019-ben minden eddiginél több, először 40 000-nél és 60%-nál több szavazattal győzött. Eszerint a megkopásáról, meggyengüléséről szóló kampányszlogeneket a választók nem igazolták vissza. A nevével fémjelzett képviselőjelölti listák váratlan és elsőpró sikere a két legutóbbi választáson is elsősorban az ő személyének köszönhető. Ez néhány példával jól illusztrálható. 2014-ben az összefogás szinte teljesen ismeretlen, új jelöltjei a FIDESZ-KD-NP olyan emblematikus, és korábban győztes jelöltjeit verték meg, mint Gyimesi László (a FIDESZ volt helyi elnöke), Húvös László, Haág Zalán, Farkasné Pocsai Blanka, Rózsavölgyi József. Ez akkor történt, amikor országosan, a nagyvárosokban is teljes kormánypárti győzelem született. 2019-ben a legjobb példa erre Lauer István szereplése. Ő 2014-ben 48,87%-kal (1428) szavazattal nyerte meg kerületét.

⁵ Ez az eltávolodás a választás után szakításhoz, az MSZP-ből való kilépéshez vezetett.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Ugyanitt 2019-ben függetlenként, korábbi támogató szervezetével szembefordulva 12,55%-ot (413) ért el. Az Összefogás Szegedért Egyesület új, szinte ismeretlen jelöltjei is meggyőző fölénnyel nyertek a II., III., V., VI., IX., XVII., XVIII és XX. választókerületekben. A legyőzött ellenfelek között ezúttal is szerepeltek korábban már indult, illetve a politikában ismertebb jelöltek, mint Korponyai Ernő (a Fidelitas helyi elnöke), Haág Zalán, Halkó Pál, Német Ferenc, Rózsavölgyi József. A IX. kerületben például a két ismeretlennek számító jelölt közül Molnár Zoltán (Összefogás) 62,62% (1970), Kárpáti Zoltán (FIDESZ-KDNP) 29,75% (936) voksot kapott. Ezek a példák azt igazolják, hogy Botka László személye, pártjának meggyengülése ellenére, pártállástól függetlenül képes a szegedi választópolgárok többségét nemcsak maga, hanem a nevéhez kapcsolható jelöltek támogatottságát is biztosítani.

Az elmondottak alapján megkövethető az a kijelentés, hogy Szegeden a helyi helyzet, a helyi politikai tér játszott döntő szerepet a 2019-es önkormányzati választás eredményében. Ez azt jelenti, hogy a nagyvárosokban megnyilvánuló kormánykritikus hangulat erősödése, valamint a Borkai ügy⁶ csekély szerepet játszhatott a választópolgárok döntésében.

A választási eredményt az új összetételű testület működése, az Összefogás Szegedért Egyesület színeiben bejutó városatyák együttműködése, a kisebbségben lévő kormánypárti frakciók magatartása fogja meghatározni, és így hitelesíteni. Azt a jövő fogja eldönteni, hogy a megváltozott helyzet, az ellenzék Budapesten és a nagyvárosokban történő előretörése milyen hatással lesz Szeged eddigi kivételes helyzetére.

Irodalom

Bóhm A. (2006): Az önkormányzati választások a parlamenti választások tükrében.

In: Bóhm, A. (szerk.): A helyi hatalom és az önkormányzati választások Magyarországon 1990–2002. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 11–18.

Délmagyarország, 2019. augusztus 24.

Délmagyarország, 2019. szeptember 3.

Délmagyarország, 2019. szeptember 7.

Délmagyarország, 2019. szeptember 14.

Délmagyarország, 2019. szeptember 20.

Délmagyarország, 2019. október 4.

Délmagyarország, 2019. október 12.

⁶ A Borkai Zsolt győri polgármesterről megjelent videó a felmérések és elemzések szerint hozzájárult ahhoz, hogy Budapesten és a 10 000 lakosnál nagyobb városokban felerősítette a kormánykritikus hangulatot, és mozgósító hatása volt protesztzavazatok leadására.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

- Fábián Gy. (2013): Önkormányzati választások Szegeden, 1990–2010. Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuridica Et Politica. Tomus LXXXV., Szeged, 223–237.
- Hegedűs G. (2007): A választási aktivitás és az életminőség területi különbségeinek néhány összefüggése Szegeden. Földrajzi értesítő, LVI. évf. 1–2. füzet. 113–123.
- Reif, K. – Schmitt, H. (1980): Nine second order elections – A comparative framework for the analysis of European election results. European Journal of Political Research, 8(1) 3–44.
- Republikon (2014): Hogyan lehet országosan összegezni az önkormányzati eredményeket. https://republikon.hu/media/18009/onkval_meres_modszertan_3.pdf

Elektronikus források:

<https://www.valasztas.hu>
<https://szegedma.hu>
szeged.hu

Az önkormányzati választási reform rawlsi olvasata

Nyíregyháza képviselőtestületi választása

NAGY LEVENTE¹

ABSZTRAKT

A 2010-es parlamenti választásokat követően az első intézkedések közé tartozó, sürgős feladatok egyikét az újonnan megalakuló kormány számára az önkormányzati választások reformja képezte. Igaz, e lépéssel a kormány érdemben csökkentette az egyes települések képviselőtestületi tagjainak létszámát, kérdés azonban, hogy ez elegendő indok volt-e arra, hogy a felálló kormány „legégetőbb” feladatai egyikének tekintse e lépés megtételét. A kérdésfelvetés nem alaptalan, hiszen a 2010. évi L. törvény a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról 2010. június 14-én került kihirdetésre, csupán 16 nappal azt követően, hogy az újonnan megalakult országgyűlés 261 igen és 107 nem szavazat mellett elfogadta a Fidesz-KDNP kormányprogramját, és miniszterelnökké választotta Orbán Viktort. Az „új” önkormányzati választások intézményének rövid bemutatásán túl a tanulmány célja kettős: egyfelől, arra próbál választ adni, hogy vajon mennyire tekinthető igazságosnak rawlsi értelemben az önkormányzati választási rendszer 2010-es reformja, másfelől, az önkormányzati képviselőtestület megalakulásának folyamatát, vagyis a szavazatok mandátumokká alakításának eljárását szeretné bemutatni, a 2019-es nyíregyházi képviselőtestületi választásokon keresztül.

KULCSSZAVAK: önkormányzati választások, választási reform, méltányosságként felfogott igazságosság

ABSTRACT

2019 Nyíregyháza City Council election. The Rawlsian interpretation of the local electoral reform

One of the main perspectives and urgent tasks of the newly formed government following the general elections of 2010 was to reform the local electoral system. It is true, that the number of seats of the local representative bodies were significantly decreased, but it begs the question whether this change can reasonably explain the fact that the government considered this step as one of the first and most significant measures of its governance. To raise this question is justified by the fact that the reform (Act No. L of 2010 on the election of local government representatives and mayors) was introduced on June 14, 2010, with only sixteen days after the new Parliament

¹ Debreceni Egyetem, Politikatudományi és Szociológiai Intézet, Politikatudományi Tanszék, főiskolai docens, nagy.levente@arts.unideb.hu

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

approved and voted for the government's program, and elected Viktor Orbán as prime minister of Hungary. After a brief presentation of the institutional framework of the local electoral system, the aim of this paper is twofold: first, I would examine whether the local electoral reform of 2010 could be considered as a „fair” step, based on John Rawls' conception of „justice as fairness”, second, I would like to explain the actual process of transforming votes into local legislative seats in the case of the city of Nyíregyháza, in 2019.

KEYWORDS: local elections; electoral reform; justice as fairness

Bevezetés – Önkormányzati reform

Az országok politikai rendszerei területileg is tagoltak. Köztudott, hogy a központi politika mellett minden országban létezik helyi politika, amelynek fórumai a különböző szintű önkormányzatok.² Ebből adódóan nem meglepő, hogy ezekben az országokban, köztük Magyarországon is, a választások országos, illetve helyi szinten zajlanak. A szintek e megkülönböztetése azt az elemi üzenetet közvetíti a társadalom felé, hogy a hatalom nemcsak a hagyományos értelemben vett hármaskritérium (törvényhozó, végrehajtó, bírói) mentén oszlik meg, hanem – még ha nem is egyforma súllyal – a központ és a települések között is. A központ javára történő hatalmi súlyeltolódás természetesen nem minden országban azonos, noha az egységes (unitárius) államokban a helyi és a nemzeti hatalmak közötti egyértelmű alá-fölé rendelési viszony nem képezi vita tárgyát. Az alkotmány értelmében, az országos választások az országgyűlés, illetve a kormány pártösszetételét határozzák meg, a helyi szinten történő választások a főváros, a városok és községek polgármestereinek kiválasztását, valamint a települések képviselőtestületeinek (illetve az egyre súlytalanabb megyei közgyűlés) összetételét szabják meg.

A rendszerváltás utáni Magyarországon az önkormányzati választási eljárás részletes szabályozását 1990–2010 között az 1990. évi LXIV., azt követően az 1994. évi LXII. törvény, majd a 2010. évi L. törvény a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról tartalmazza.³

² Csupán a pontosítás kedvéért, a „helyi” szint igen széles skálát ölelhet fel a településtől a megyén, régióig át a szövetségi berendezkedésekben megtalálható tartományig (kanton, tagállam). Az előző esetben a szuverén hatalom központi szinten létezik, és a helyi politikában többnyire kisebb jelentőségű ügyekben hoznak csak döntéseket. Ez jellemzi az unitárius államokat. Az utóbbiban a nagyobb egységek alkotmány által rögzített, önálló hatáskörökkel is rendelkeznek, és esetenként állami minőséget hordozó szereplőkként lépnek fel. Ez a föderális berendezkedésű államok sajátja. A két esetet (unitárius állambeli önkormányzatiság, illetve szövetségi berendezkedésű tagállamiság) súlyos tévedés lenne összemosni.

³ Az itt közölt információk nem merítik ki az összes alapvető (10 000 alatti településekre, a jelölési feltételeire, a polgármesterek választásra, stb. vonatkozó) adatokat, csupán azokat említem meg, amelyekre a tanulmány során szükségünk lesz.

Az 1990. évi LXIV. törvényt lásd <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000064.TV> (Letöltve 2019.10.20)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

A magyar önkormányzati választások rendszere *differentiált* rendszer, olyan értelemben, hogy külön eljárás vonatkozik a 10 000-nél kevesebb lakost számláló, illetve a 10 000-nél nagyobb lélekszámú településekre. Ez utóbbi képezi jelen tanulmány első részének tárgyát. A 10 000-nél több lakost számláló települések vegyes választási rendszert alkalmaznak. A behatóbb elemzés helyett csupán annyit jegyzek meg, hogy e megkülönböztetés egy lehetséges magyarázata, hogy a kistelepülések szavazópolgárai, még ha változó formában is, de inkább személyes ismeretség és kötődés alapján adják le voksukat, és kevésbé szavaznak pártpreferenciáik alapján. Ettől eltérően, a nagyobb településeken a jelöltek személyes ismertsége jóval szerenyebb a széles választói közönség számára, ezért előtérbe kerül a választók pártpreferencia szerinti szavazása, és ehhez próbál igazodni a vegyes rendszer, amelynek értelmében egyéni választókerületi és listás alapon szerezhetők meg a képviselőtestületi mandátumok. Az is köztudott, hogy a vegyes rendszer alap gondolata, hogy az egyéni kerületi választások eredményeinek súlyos aránytalanságát a listás eljárás valamelyest kompenzálja. Ebben a megvilágításban, az önkormányzati választási rendszer egyik alapvető kérdése (legalábbis az elemző számára) az egyéni, illetve a listás mandátumok közötti számarány.

Az 1990. évi LXIV. törvény értelmében az egyéni kerületi és a listás mandátumok közötti arány a következő (a zárójelben az egyéni, illetve a listás mandátumok százalékarányát tüntetem fel a településen kiosztható összes mandátumhoz viszonyítva):

- 10 001–25 000 lakos között 10 egyéni és 9 listás (52,63%–47,37%)
- 25 001–50 000 lakos között 14 egyéni és 13 listás (51,85%–48,15%)
- 50 001–60 000 lakos között 15 egyéni és 14 listás (51,72%–48,28%)
- 60 001–70 000 lakos között 16 egyéni és 15 listás (51,61%–48,39%)

A 70 000-nél több lakost számláló településeken: minden további 10 000 lakos után szám szerint 1-gyel nő az egyéni, és 1-gyel nő a listás mandátumok száma.

Az 1994. évi LXII. törvény alapján a következőképpen oszlottak meg az egyéni, illetve a listás mandátumok:

- 10 001–25 000 lakos között 10 egyéni és 7 listás (58,82%–41,18%)
- 25 001–50 000 lakos között 14 egyéni és 9 listás (60,87%–39,13%)
- 50 001–60 000 lakos között 15 egyéni és 10 listás (60,00%–40,00%)
- 60 001–70 000 lakos között 16 egyéni és 11 listás (59,26%–40,74%)

A 70 000-nél több lakost számláló településeken: minden további 10 000 lakos után szám szerint 1-gyel nő az egyéni, és minden 15 000 lakos után 1-gyel nő a listás mandátumok száma.

Az 1994. évi LXII. törvényt lásd: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99400062.TV> (Letöltve 2019. 10.20)

A 2010. évi L. törvényt lásd: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000050.tv> (Letöltve 2019. 10.21)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

A 2010-es önkormányzati választási reform a következőképpen szabta meg az egyéni kerületekben, illetve a listáról kiosztható mandátumok számát:

10 001–25 000 lakos között 8 egyéni és 3 kompenzációs (72,73%–27,27%)

25 001–50 000 lakos között 10 egyéni és 4 kompenzációs (71,43%–28,57%)

50 001–75 000 lakos között 12 egyéni és 5 kompenzációs (70,59%–29,41%)

75 001–100 000 lakos között 14 egyéni és 6 kompenzációs (70,00%–30,00%)⁴

Az ennél több lakost számláló településeken, minden további 10 000 lakos után egy választókerületi, és minden további 25 000 lakos után egy kompenzációs listás mandátummal bővül az adott képviselőtestület létszáma.⁵

Az egyéni választókerületben az indulhat jelöltként, aki eleget tesz a jelölési feltételnek (az adott választókerület összes választópolgára legalább 1%-ának ajánlása), és a kerületben az a jelölt szerzi meg a mandátumot, aki az adott kerület jelöltjei közül a legtöbb érvényes szavazatot gyűjti be. Ebben a fázisban tehát a relatív többségi eljárás kerül alkalmazásra.

Az egyéni kerületben leadott szavazatok egyben kompenzációs listás szavazatok is, de a második fázisban csak a töredékszavazatok számítanak. Töredékszavazatnak minősülnek azok a szavazatok, amelyekkel az egyéni kerületi fázisban nem szereztek mandátumot. Más szavakkal, töredékszavazatnak tekinthető minden egyes kerületben a mandátumot nem szerzett, azaz, a vesztes jelöltekre leadott érvényes szavazatok. Az egyes listák az összesített töredékszavazatok arányában kapnak mandátumot. Az egyéni kerületi eljárással ellentétben, itt arányos rendszerről beszélhetünk, hiszen a legmagasabb átlag módszerek egyik ismert – a Sainte-Laguë formula segítségével történő – számítását alkalmazzuk.⁶ E módszer lényege, hogy minden lista esetében összesítjük a töredékszavazatokat, és ezeket rendre elosztjuk az ún. osztó-sor tagjaival, a páratlan természetes számokkal: 3; 5; 7; 9... (általános formában: $2K + 1$). A legnagyobb összesített töredékszavazattal rendelkező lista kapja az első mandátumot, és töredékszavazatainak számát osztjuk 3-mal. Ezt követően megnézzük, melyik listának van a legnagyobb töredékszavazat-száma, és azt osztjuk 3-mal. (Ha az első mandátumot kapott párt kapja a második mandátumot is, akkor az osz-

⁴ Látható, hogy az 1990-es törvény átlagban 52/48%-os, az 1994-es törvény kb. 60/40%-os arányban szabta meg az aránytalanul (egyéni) és a jóval arányosabban (listás) megszerezhető mandátumok közötti arányossági viszonyt. A 2010-es választásokon ez az arány (nagyolt) átlagban 70/30-ra változott, ami önmagában is egy komoly eltolódás az aránytalanság felé, de a változtatás igazi tétje, hogy az elsőprő dominanciával rendelkező kormánypártnak ez reális esélyt jelentett a 2/3-os támogatottsághoz önkormányzati szinten is (ami sikerült neki). A parlamenti választásokon elért páratlan sikerét követően, még ugyanabban az évben, a kormánypárt tovább szilárdíthatta legitimitását, a minősített többségi elfogadottságát a társadalom részéről.

⁵ A példa kedvéért: ha egy 130 000 lakost számláló településről lenne szó, akkor a törvény értelmében 100 000-ig jár tehát 14 egyéni és 6 kompenzációs mandátumon felül (ez összesen egy 20 tagú képviselőtestületet jelentene), még három egyéni, illetve egy kompenzációs mandátumot kellene kiosztani a 30 000 lakosra. Összességében ez tehát: 17 egyéni + 7 kompenzációs = 24 mandátum.

⁶ Sainte-Laguë francia matematikus, 1910-ben tette közzé módszerét.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

tószám értelemszerűen 5, vagyis az eredeti listát osztjuk 5-tel, majd ugyanennek a pártnak a következő kiosztandó mandátum esetében az osztószám 7, és így tovább addig, ameddig minden mandátum nem kerül kiosztásra.)

A továbbiakban arra szeretnénk tehát választ kapni, hogy a 2010-es önkormányzati választási reform mennyire állja ki a rawlsi méltányosság próbáját.

Az önkormányzati reform és a rawlsi igazságosság

Már az elején érdemes kiemelni két megjegyzést. Egyrészt, a méltányossági „vizsgálat”, illetve az azt követő esettanulmány akár két külön, egymástól teljesen eltérő tanulmány is lehetne, de a kettő egy teljes egészet is alkothat. A két rész közötti folytonosságot jelen írásban az képezheti, hogy olyan aspektus mentén (kerületi és kompenzációs mandátumok egymáshoz viszonyított aránya) közelítem meg Nyíregyháza képviselőtestületi tagjainak megválasztását, amely igazodik az első részben taglalt kérdés alapvető szempontjához, azaz, a rawlsi méltányosság arányossági alapon történő elemzéséhez.

Másrészt, az önkormányzati választások, a méltányosságként felfogott igazságosság néhány gondolatával történő megközelítése nem jelenti, hogy Rawls elmélete és a választások között szoros összefüggés lenne kimutatható, és az a következtetés sem vonható le, hogy a kettő között közvetlen kapcsolat áll fenn. Az önkormányzati választások rawlsi megközelítése nem lehet több egyfajta kísérletnél, amelyben a filozófus néhány alapgondolatát használom fel, annak érdekében, hogy választ adjak (ha lehetséges) a kérdésre: Ellenőrizhető-e egyáltalán az önkormányzati reform „helyessége” Rawls méltányossággal kapcsolatos gondolatai alapján?

Az igazságosságelmélet és a választások között nem állhat fenn közvetlen kapcsolat, egyfelől azért, mert Rawls elmélete olyan társadalmi és gazdasági kontextusban képzei el az igazságosság elveit, amelyben az elosztásra váró javak összmenyiisége gyarapodhat, és amelyben a változtatás kezdeményezése elsősorban a gyarapodás szándékával és annak szem előtt tartásával történik. Ebből adódóan, az alapvető szabadságjogok egyenlősége mellett a rawlsi elmélet alapját a „mindenki számára előnyös”, vagy akár ennek a továbbbszűkített (pontosított) verziója, a „leghátrányosabb helyzetben lévők legnagyobb előnyét szolgáló” elv képez(het)i.⁷

⁷ Ezzel az elvvel Rawls filozófiája szembe megy a *hagyományos utilitarizmussal* (az élvezet növelése és a szenvedés csökkenése az a normatív kiindulópont, amelyre építhető a legtöbb ember legnagyobb boldogságának elve), túlmutat az utilitarizmus későbbi variánsainak, a *preferencia-utilitarizmus* (az elsődleges belső „jó” az egyén preferenciái, bármi is motiválja azokat) és a *szabály-utilitarizmus* (a szabályokra alkalmazott haszonelv, amelynek lényege, hogy egy cselekvés helyes, ha az általa megkövetelt szabály általános elfogadása javítja a közösség tagjainak átlagos jólétét [Bujalos 207: 636]) gondolatán, de meghaladja a *Pareto-elv* idevágó részét is (minden változás méltányos, amely nem ront senki helyzetén).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Ehhez képest, a választási rendszer esetében a szavazatok mandátumokká alakításának eljárása, illetve a mandátumokból való részesedések összaránya (100%) nem anyagi javak, amelyek gyarapíthatók lennének (mint a társadalom által megtermelt javak). Arról van szó ugyanis, hogy változtatással elképzelhető a mandátumok számszerinti növelése, az egyes pártok „előnyösebb” helyzetét azonban nem a megszerzett mandátumok számszerinti mennyisége, hanem elsősorban a százalékban kifejezett mandátumrészesedés aránya szabja meg. Mivel itt egy állandósult érték (100%) a mérvadó, nem lehet összesített gyarapodásról beszélni, ezért az egyik fél előnyösebb helyzete (nagyobb arányú mandátumrészesedése) szükségszerűen a másik fél hátrányosabb helyzetét hozza magával.⁸ Ennek értelmében, nem az „és-és”, hanem a „vagy-vagy” elv érvényesül inkább.

A választási rendszer változtatása kapcsán ezért újra kell gondolnunk (vagy legalább pontosítanunk kell) a fenti elveket. A „mindenki számára előnyös” elv tartalmilag összhangban lehet a „mindenki számára elfogadható és megtartható” elvvel, de nem azonos azzal. Ez utóbbi ugyanis arra is utal(hat), hogy ha az ésszerűség és pártatlanság alapján a résztvevő felek úgy ítélik meg, hogy a döntéssel senki sem részesül olyan arányú (súlyosan aránytalan mértékű) jutalmazásban vagy büntetésben, mint korábban, akkor feltételezhető és elképzelhető, hogy a felek elfogadhatónak és megtarthatónak minősítik a rendszer változtatását.⁹ Egy ilyen változtatás elfogadásának viszont nem feltétlenül kell azt jelentenie, hogy minden fél előnyösebb helyzetbe is kerül.

Továbbá, a „leghátrányosabb helyzetben lévők legnagyobb előnyét szolgáló” elv Rawls elméletében mindig és minden körülmények között használható, a választások kapcsán viszont nem alkalmazható mindig és mindenáron a méltányosság mércéjeként. Igaz, hogy néhány arányos módszer fokozottabban támogatja a kispártokat, de a valós politika és a választások világában ez nem minden esetben fér össze a figyelmen kívül nem hagyható kormányozhatósággal. Indokoltnak tűnik az az állítás, miszerint a kormányozhatóság kérdésének néha fölül kell kerekednie a kispártok lehető legnagyobb előnyét szolgáló elvvel szemben (is). A választási rendszerekben bekövetkezett változtatások mozgatórugóját tehát nem valamilyen javak összmennyiségének gyarapítási lehetősége és szándéka jelenti, annak alapját inkább hatalmi-politikai célok képezik.

Másfelől, a kettő közötti közvetlen kapcsolat azért sem áll fenn, mert Rawls elmélete absztrakcióra épülő politikai filozófia, mely a „helyes” társadalmi berendezke-

⁸ Analóg módon, a hatalomból való részesedés például bővíthető a kormánypárt számára (választási siker), de ez többnyire veszteséggel jár az ellenzék részére (választási kudarc), és fordítva, az ellenzék erősödése a kormány stabilitását gyengítheti, így a változás nem hozhat előnyösebb helyzetet mindenki számára.

⁹ A későbbiekben fogom tárgyalni azokat a rawlsi feltételeket, kikötéseket, illetve az én javaslatomat, amelyek értelmet adnak e feltevésnek.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

dés alapszerkezetét meghatározó elvek előfeltételeinek rögzítéséről és az elvek többlépcsős kifejtéséről szól,¹⁰ ami csakis önzetlen, igazságérzettel rendelkező, ésszerű lények körében valósulhat(na) meg. Ehhez képest, az önkormányzati választások reformja nem feltételez semmilyen absztrakt vagy hipotetikus állapotot, mivel konkrét szabályozások és olyan politikai események sorozatáról szól, amelyek szereplői aligha nevezhetők „önzetlen” személyeknek.

Mindettől függetlenül, Rawls idevágó gondolatai normatív alapként szolgálhatnak a 2010-es választási reform, és önmagában az önkormányzati (illetve az országgyűlési) választási rendszer „méltányosságának” megítélésében.¹¹ Való igaz, hogy „a morális elvek és döntések nem vezethetők le tényekből, illetve nem alapozhatók tényállításokra” (Huoranszki 1999: 70), de mégiscsak lehet azokról racionálisan gondolkodni. Pontosabban, az intuíciókra való támaszkodás mellett nem zárható ki a racionális érvelés lehetősége e normatív elvek és döntések terén.

Méltányossággént felfogott igazságosság

Rawls politikai filozófiája arra a kérdésre keresi a választ, hogy miként lehet meghatározni olyan alapvető elveket, amelyekre felépíthető a megfelelő politikai berendezkedés, vagyis a „jól rendezett társadalom” intézményrendszere.¹² Itt tehát az általánosságban vett társadalmi igazságosság problémájával szembesülünk, amelynek rawlsi verziója a körülmények legalább két alapvető jellegzetességének köszönhetően merülhet fel: egyfelől, a *természeti szűkösség*,¹³ másfelől az emberi

¹⁰ A rawlsi igazságosság két elvének kibontása nem e tanulmány feladata. A két elv elsője az *egyenlő jogokra* (egyenlő szabadság, méltányos esélyegyenlőség), a két részre bontott második elv pedig az elosztás kérdéskörére (elosztásbeli részesedések) vonatkozik, és ez utóbbit *különbségelv*nek is nevezhetjük. Egy kis túlzással, az önkormányzati választások kapcsán a rawlsi igazságosság első elve a reformlépésekben való részvétel, illetve a változtatás mértékébe és mikéntjébe történő beleszólás jogához köthető, a második elv pedig a megreformált választások eredményeiben kifejeződő részesedés (mandátumrészesedés) elfogadhatóságára utalhat (Részletesebben lásd a későbbiekben).

¹¹ A méltányosság fogalmán alapuló igazságosság (méltányossággént felfogott igazságosság) gondolata Rawls, 1958-ban megjelent „Justice as Fairness” című tanulmányában már megfogalmazódik, amelynek lényege, hogy a társadalmi együttélés szabályait úgy kell lefektetni, hogy a résztvevők összhangba tudják hozni saját cselekedeteiket az általános szabályokkal. Kant *kategorikus imperativus*ára emlékeztető gondolat ez, ugyanis Kant szerint a moralitás legfőbb kritériuma, illetve az erkölcs számára abszolút mérce, hogy az embernek úgy kell cselekednie, hogy cselekvésének szubjektív alapelve (*maximája*) mindig egyben általános törvényadás elve is lehessen. Lásd: I. Kant (2004): *A gyakorlati ész kritikája*, Osiris, Budapest, 7. §

¹² Analóg módon: egy választási rendszer megreformálása során arra a kérdésre kereshetjük a választ, hogy miként lehet meghatározni azokat a szabályokat, amelyeken a mindenki által elfogadható kiemenet eredményező választási rendszer nyugszik.

¹³ Ennek lényege, hogy a társadalomban rendelkezésre álló javak nem elegendőek a társadalom tagjai igényeinek kielégítésére, ezért az elosztás kérdése egyben igazságossági kérdés is.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

*egoizmus*¹⁴ jelenléte miatt.¹⁵ A jelen tanulmány szempontjából fontosabb rawlsi gondolatokat három aspektus mentén ismertetem: a *megállapodás előfeltétele*; a *megállapodás körülményei*; a *megállapodás tartalma*.

A MEGÁLLAPODÁS ELŐFELTÉTELE

Ha egy új, mindenkire kiterjedő és mindenkit érintő társadalmi helyzet létrehozása a tét, akkor felmerül a kérdés, hogy a létrehozás folyamatában csak egyesek vehetnek-e részt, vagy minden egyes érintett jogosult a megállapodásban való tényleges részvételre, akár közvetlen, akár közvetett formában. Nem megalapozatlan állítás (demokratikus igény is), hogy a társadalom egészére vonatkozó, mindenkit érintő sarkalatos kérdésekben meghozott döntések (legyen az valaminek a létrehozása, vagy reformjellegű változtatása) „méltányos” előfeltétele a kérdésben érintettek érdemben történő beleszólási lehetősége.¹⁶ Az igazságosság elve – legalábbis rawlsi értelemben – megköveteli, hogy mivel egy rendszer alapszerkezete¹⁷ számára létrehozott elvek és szabályok minden „szabadon és ésszerűen gondolkodó”, saját érdekei előmozdítására törekvő személyt érint, ezért mindenkinek beleszólási, döntési lehetőséget kell adni. Olyan helyzetről vagy kiinduló állapotról van tehát szó, amelyben mindenki „jelen” van, akire vonatkozik a „megállapodás” és amelyben a felek, mint erkölcsi személyek, egyenlő képvisellel rendelkeznek.

A megállapodásból való kizárás aligha képezheti az igazságosság alapját,¹⁸ hiszen az igazságosság „annak a társadalmi gyakorlatnak az erénye, amely egymással ver-

¹⁴ Amint látni fogjuk a későbbiekben, az önzés kiküszöbölésére irányuló törekvés a rawlsi kiinduló állapot vagy „eredeti helyzet” egyik központi kérdése. Megjegyzendő továbbá, hogy a *szűkösséget* és az *egoizmust*, mint a körülmények alapvető jellegzetességeit, amelyekre aztán épülhettek a társadalmi igazságosság különböző elméletei, Hume ismerte fel. Lásd Huoranszki 1999.

¹⁵ Egy választási rendszer érdemben történő változtatása kapcsán az új szabályokról – jellegűknél fogva, amint korábban is említettem a javak kapcsán – nem lehet közvetlenül a *természetes szűkösség feltételéről* beszélni, de a választási eljárást és az eredményt meghatározó szabályok már jóval szorosabb kapcsolatba hozhatók az emberi *egoizmussal*, ugyanis a hatalomból való minél nagyobb részesedési (minél több mandátum begyűjtésére irányuló) törekvés közvetlenül köthető az önzéshez, amely akár az eljárás méltányosságára való törekvést is fölülírhatja.

¹⁶ A rawlsi igazságosság elveinek elsője (jogi egyenlőség vagy mindenki számára a lehető legkiterjedtebb egyenlő szabadság joga) nem *expressis verbis*, de *implicite* erre is utal (Rawls 1999). A politika világában a sarkalatos kérdésekben (alkotmánymódosítás, választási rendszer reformja, stb.) alkalmazott 2/3-os vagy a 3/4-es minősített többségi döntés alkalmazása valahol ennek a törekvésnek az irányába mutat.

¹⁷ A társadalom politikai berendezkedésére nézve az „alapszerkezet” az alkotmányra vonatkozik, a választások kapcsán pedig a választási rendszer egészét átfogó szabályok együttesére utalhat.

¹⁸ A mai politika gyakorlatára levetítve, a társadalom egészének képviselétét megtestesítő parlament minden szereplőjének (pártjának), rosszabb esetben, a parlament *heterogén* összetételű, minősített többségének részvétele kötelező a sarkalatos kérdések fölötti döntésekben. Ez a feltétel elég világosan kizárja annak lehetőségét, hogy egyetlen homogén párt saját feladatának tekintsen egy-egy ilyen döntés. Demokratikus keretek között igen szélsőséges (ritka) esetnek tekinthető, ha a törvényhozó testületben egy homogén párt(koalíció) egymaga kerül minősített többségi pozícióba, feszegetve a demokratikus kereteket.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

sengő érdekekre és az embereknek arra az érzésére épül, hogy joguk van fellépni jogaikért¹⁹ egymással szemben” (Rawls 1997: 164).

A MEGÁLLAPODÁS KÖRÜLMÉNYEI (Eredeti helyzet)

Általában véve, a létrehozás és/vagy változtatás (a változtatás mértékétől függetlenül) tulajdonképpen valamilyen folytonosság megszakítását, ezzel egy szakasz lezárását, és egy új helyzetet eredményező szakasz kezdetét jelenti. Ez az újdonság, mint „ismeretlenség”, egyfelől bizonytalanság-érzetet kelt(het) az emberekben, többek között a változtatást eredményező szabályok létrehozása és mikéntje körül, másfelől, bármilyen helyzet is álljon elő, a változtatással általában nem jelölhető ki pontosan a várt eredmény.

Ahogy Harsányi is kifejti egy tanulmányában,²⁰ az etika megalapozásakor abból kell kiindulnunk, hogy kezdetben minden ember a bizonytalanság állapotában van, hiszen a preferenciák csak részben mutatnak biztos kilátásokat, ugyanis a döntések részben bizonytalan kimenetű lehetőségeket (*uncertain prospects*) is tartogathatnak (Harsanyi 1955). Az emberek választása (döntése) tehát kisebb-nagyobb valószínűséggel hozza csak meg a várt eredményt, amit Oakeshott is megerősít,²¹ mondván, hogy „a teljes változás mindig nagyobb a tervezett változásnál; és nem lehet előre látni, sem körülhatárolni a következmények teljes körét” (Oakeshott 2001: 434).

Ennek ellenére, a rawlsi hipotetikus részvételt mégsem az általános bizonytalanság jellemzi (legalábbis az alapszabályok megfogalmazásakor), ugyanis a megállapodás olyan, sajátos kikötésekkel telített körülmények között történik, amelyekben az egyformán ésszerűen gondolkodó emberek hasonló helyzetben vannak, ezért mindenkit „ugyanazok az érvek győznek meg” és ugyanazokat az alapelveket választják a társadalom alapszerkezete számára, így „elérhető az egyöntetű megegyezés” (Rawls 1997: 176). Ez inkább határozottságot, mintsem bizonytalanságot sejtet.

Milyen körülményekről van tulajdonképpen szó Rawls elméletében? Egy lezárandó és egy kezdődő szakasz közé ékelődő kiinduló vagy „eredeti helyzetről”, amelyben az emberek az új helyzetet (rendszert) megalapozó elvek és szabályok rögzítését tűzik célul. Az alapvető elvek és szabályok lefektetéséhez sajátos alkuszi-

¹⁹ A választások esetében a „jogokért való fellépés joga” úgy is értelmezhető, hogy az választópolgároknak joguk van fellépni saját képviselőik érdekében, vagyis arra, hogy az általuk támogatott párt részesedhessen a hatalomból (persze, ha elegendő ehhez a támogatottság mértéke).

²⁰ John C. Harsanyi: „Cardinal Welfare, Individualistic Ethics, and Interpersonal Comparison of Utility” *The Journal of Political Economy*, Vol.63, No. 4, Aug.1955: 309–321.

<https://davidmccarthy.org/wp-content/uploads/2018/09/harsanyi1955.pdf> (Letöltve: 2019. 10. 20.)

²¹ Oakeshott megkülönbözteti a „változást” (azokat a módosulásokat, amelyeket el kell viselnünk) a „megújulástól” (olyan módosulások, amelyeket mi magunk tervezünk meg és hajtunk végre), mivel ez utóbbi a dolgok ember általi változtatására utal (Oakeshott 2001).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

tuációban történő megállapodásra van szükség, olyanra, mely rögzíti a „helyes” társadalmi berendezkedés alapszerkezetét jelentő elveket. Kihívó kérdés azonban, hogy milyen körülmények között lehetséges egyáltalán „az igazságosság elveinek megadása a társadalom alapszerkezete számára” (Rawls 1997: 30). Rawls tudatában van annak, hogy a „természeti szűkösség” problémája nem szüntethető meg, de azt is tudja, hogy rekonstruálható egy olyan hipotetikus kiindulópont, amely kiiktatja az egoizmust, vagyis az emberek önzésen alapuló érdekérvényesítési hajlamait.

Rawls filozófiájának egyik sarkalatos pontja, hogy a szerző az egoizmus kizárásával tekinti csak lehetségesnek az együttműködésből származó előnyök megosztását meghatározó elvek lefektetését, olyanokét, amelyek nem az előnyök egyenlő megosztását, hanem annak mindenki részéről történő elfogadhatóságát tűzi célul. Ennek értelmében körvonalazódik az az igény, amely szerint „az igazságos társadalom szabályait úgy kell megfogalmazni, hogy azok megtarthatóak és elfogadhatóak legyenek minden szabad és értelmes egyén számára” (Lánczi 1997: 169). Rawlsi értelemben tehát nem beszélhetünk méltányos (létrehozásról vagy) változtatásról, ha a (létrehozás vagy) változtatás miatt növekedni kezd az előnyök megosztásának egyenlőtlensége, vagy ha változtatás előnytelenebb helyzetbe hozza bármelyik résztvevőt. Ez a szempont lehet a mérce az elvek és szabályok méltányosságának megítélésében (Rawls 1997).

Az egoizmus kiiktatására Rawls egy igen sajátos hipotetikus helyzetet, nevezetesen a „tudatlanság fátylával” fémjelzett állapotot vezeti be filozófiájába, egy olyan „fátyol-állapotot”, amely elködösíti az emberek elől az önérdekeik érvényesítéséhez szükséges ismereteket. Az elködösítés arra szolgál, hogy az egyének behatárolt ismeretekkel rendelkezzenek önmaguk és a társadalomban elfoglalt helyzetük tekintetében. Mivel a tudatlanság fátyla mögött hozott döntéseik során az emberek nem ismerik partikuláris társadalmi és gazdasági helyzetüket, fizikai és szellemi adottságaikat, így „senki sem tud olyan elveket keresni, amelyek kifejezetten számára előnyösek” (Rawls 1997: 176). A tudatlanság fátylának bevezetésével az emberek azonos előfeltételek alapján gondolkodnak (Lánczi 1997), és mivel e kikötések következményeként senki nem tudhatja, hogy pontosan milyen elvek és szabályok mentén kerülhet előnybe másokhoz viszonyítva, Rawls meggyőződése, hogy ez a behatárolt állapot lehetőséget nyit kölcsönös előnyök megoldására, ugyanis az önkény és önzés helyett a tudatlanság állapota a mindenki számára előnyt hozó racionális döntésre készteti az egyéneket.

Az általa konstruált hipotetikus helyzet egy olyan kiinduló állapot tehát, amelyben a felek egyenlő képviselettel rendelkeznek, és az eredményt nem befolyásolja sem önzésük, sem esetleges önkényességük. Mivel e kikötések miatt az egyének nem ismernek bizonyos, magukra vonatkozó alapvető információkat, és mivel ennek révén kölcsönös, szimmetrikus viszonyba kerülnek egymással, az emberek így igazságérzettel rendelkező ésszerű lényekké lesznek, akik képesekké válnak a társadalom

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

egészére nézve ésszerűen gondolkodni, dönteni, és a „helyes” társadalom alapelveiben megállapodni.²²

További kérdésként tételeződik, hogy mennyire tarthatjuk épp ezeket a kikötéseket elfogadhatóknak, és az sem egyértelmű, hogy ezektől a jellemzőktől kell-e vajon eltekintenünk, ha azt akarjuk, hogy az egyének részéről társadalmilag igazságosnak tartott döntések szülessenek. Feltételezhető, hogy Rawls azzal a céllal és reménnyel vázolta fel a racionális döntés e sajátos esetét, hogy ha a racionális döntés elmélete jelentős mértékben (egyesek szerint akár univerzálisan) érvényes, akkor az általa létrehozott hipotetikus körülmények között meghozott ésszerű döntéseknek is jelentős mértékben érvényeseknek kell lenniük. Igaz, a kiinduló helyzet pusztán elgondolás, empirikusan soha nem történt meg, de attól még elképzelhetjük, hogy némi igazságérzettel rendelkező felek ésszerű átgondolás és mérlegelés után meghozott ítéleteik alapján mit tartanának kívánatosnak önmaguk számára. Ne feledjük: egyes érdekek azonossága éppúgy jellemzi az emberi közösséget, mint az érdekek összefüggése, így a társadalom egyebek mellett elképzelhető úgy is, mint „közös vállalkozás kölcsönös előnyök megszerzésére” (Rawls 1997: 161).

Akár záró gondolatként jegyzem meg, hogy mindez nem ad kielégítő választ arra a kérdésre, hogy miért épp ezeket az ismereteket kell elvennie a tudatlansági állapotnak, amint az sem bizonyítható megnyugtatóan, hogy Rawls *a priori* feltételeken és eljáráson nyugvó igazságosságelmélete univerzális jellegű lenne. Nem véletlen, hogy a szerző ennek megválaszolására tesz egy igen komoly (és terjedelmes) kísérletet. Tény, hogy idevágó gondolataira mindenképp érdemes odafigyelni, annál is inkább, mert széles körben elfogadott, hogy Rawls kísérlete a huszadik századi politikai filozófia egyik mérföldkövének számít.

A MEGÁLLAPODÁS TARTALMA

A döntés kapcsán ismét kiinduló kérdésként merül fel, hogy vajon melyek azok az elvek, amelyeket a felek választanának az egyenlő feltételeket biztosító „eredeti helyzetben”. A rawlsi „mindenki számára előnyös” elv tulajdonképpen a *jogon* és az *elosztáson* nyugvó igazságosságkonceptióra épül, az emberek sérthetetlenségének és megfelelő részesedésének középpontba helyezésével. Ennek értelmében az igazságosság elve Rawlsnál két részre bomlik: az *egyenlőség* elvére, illetve a *különbség*

²² Természetesen, ahogy a klasszikus szerződéselméletek esetében, úgy Rawls szerződéselméletében is meglehetősen problematikusnak tűnik, hogy a feltételezett eredeti állapotban megkötött szerződésben – amelyben szabad és értelmes egyének megállapítják a társadalmi együttélés igazságos szabályait – az emberek azonos végkövetkeztetésre jutnak, és az sem magától értetődő, hogy az egyének miért épp azokat a szabályokat fogalmazzák meg, és nem másokat. E kihívó kérdés megválaszolása nem lehet jelen tanulmány feladata és célja. Rawls gondolatai nyomán azonban indokoltan tevéődhet fel a kérdés: vajon miért az a változás történt meg 2010-ben, és miért nem más szempontok határozták meg a reformot?

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

elvére (lásd fentebb, 10-es jegyzet), két prioritási alapelv kihangsúlyozásával. Az egyik kiemeli a szabadság prioritását, azt, hogy a szabadság csak a szabadság érdekében korlátozható. A másik kihangsúlyozza, hogy az igazságosság elve megelőzi a hatékonyság és a jólét elvét. Még akkor is, ha ezek az elvek nem teljesek, és a rájuk épülő igazságosságelmélet két alapelve sem képezi az igazságosság „teljes elméletét”, ezek az elvek mégis alkalmasnak tűnnek a filozófus igazságelméletének kifejtésére:

1. Minden ember egyenlő joggal bír az alapvető szabadságjogok legkiterjedtebb teljes rendszerére, mely összhangban van a szabadságnak mindenre kiterjedő hasonló rendszerével.

2. A társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket úgy kell elrendezni, hogy:

- A leghátrányosabb helyzetben lévők legnagyobb előnyét szolgálják.
- Olyan hivatalokhoz és pozíciókhoz kötődjenek, amelyek a tisztességes esély-egyenlőség feltételei között mindenki előtt nyitva állnak.

E két elv kibontása, további elemzése helyett csupán annyit jegyzek meg, hogy kiolvashatók belőlük – még ha leegyszerűsített formában is – azok a gondolatok, amelyek mentén megvizsgálható a 2010-es önkormányzati reform méltányossága:²³

1. Minden érintettnek érdemben történő egyenlő beleszólási lehetőséget kell biztosítani.
2. A döntés tartalmának olyannak kell lennie, hogy a legszerényebb hatalommal rendelkező (vagy akár a domináns fél legnagyobb ellenségének minősülő) fél számára is elfogadható és megtartható legyen.

Az önkormányzati reform rawlsi igazságossága

Méltányossági és/vagy demokratikussági szempontból legalább két alapvető kérdés merül fel a választási rendszerek kapcsán. Egyfelől, akár helyi, akár országos szinten kérdés, hogy vajon milyen kritérium(ok) mentén nevezhető méltányosnak egy választási rendszer, legyen szó annak létrehozásáról, vagy a fennálló rendszer érdemben történő megváltoztatásáról? A következőkben a rawlsi értelemben vett méltányosság szempontjából fogom megközelíteni e reformot az *előfeltétel* (részvételi-beleszólási lehetőség), a körülmények (a döntéshozók saját hatalmi pozícióinak pontos ismerete), illetve a *tartalom* (az elfogadhatóság kérdése arányossági szempontból) mentén.

²³ Ilyen megközelítésben tehát az önkormányzat megreformálásának igazságossága kapcsán a hipotetikus „eredeti helyzethez” való viszonyítás mellett a reformdöntésekben való részvétel, illetve a döntések tartalmának elfogadhatósága képezheti az elemzés tárgyát.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

ELŐFELTÉTEL

Mivel a társadalom alapszerkezete minden „szabadon és ésszerűen gondolkodó” egyénre vonatkozik, az alapszerkezetet képező elvek megalkotása a társadalom egészének közvetlen vagy közvetett formában történő beavatásával kell(ene) megtörténnie. Ez azt jelenti, hogy valamilyen módon, de mindenkinek beleszólási, döntési lehetősége kell, hogy legyen sarkalatos kérdésekben. Az ilyen kérdésekről való döntés nem lehet olyan, mint egy napirendi pont parlamenti megvitatása, nem minősíthető a mennyiségi fölényrel rendelkező homogén parlamenti többség vagy egy „ki-választott” elitcsoport gyakori jogalkotási feladatának.

Mivel az önkormányzati választási rendszer (is) a társadalom egészére vonatkozó sarkalatos kérdés, megváltoztatása – legalábbis méltányossági szempontból – nem hárulhat tehát egyetlen pártkoalícióra, és bizonyos értelemben nem szabadna a kormány és az ellenzék heves – akár ellenségeskedésbe torkolló – versengésének tárgyát képeznie. A reformot jelentő döntésnek jóval inkább a társadalom egészére kiterjedő „együttműködési rendszeren belül” kell(ene) megszületnie, a módosításnak pedig a társadalmat képviselő politikai erők egyfajta *konszenzusos* eredményének kell(ene) lennie. Nem túlzás azt állítani, hogy az ilyen kérdések össztársadalmi megoldást igényelnek, azzal a kiegészítéssel, hogy konszenzust jelentő egyöntetű egyetértést csak abban az esetben lehet igazságos, ha a konszenzus „az érdekek valódi összehangolásának” tényleges kifejeződése.

Abban a pillanatban, amikor az alkotmány vagy a választási rendszer reformkérése pártérdekek mentén történő hatalmi vitává, ideológiai csatározások tárgyává silányul, a kérdés megosztottá válik, és aligha marad esély olyan konszenzusra, amelyről Rawls is beszél.

KÖRÜLMÉNYEK

Ha abból a rawlsi tételből indulunk ki, hogy a közös döntés csak abban az esetben lehet önzésmentesen pártatlan, ésszerű és mindenki által elfogadható, ha az emberek csak behatárolt ismeretekkel rendelkeznek önmaguk és a társadalomban elfoglalt helyzetük tekintetében, akkor nem meglepő, ha egyetlen konkrét, valós politikai döntés sem nevezhető méltányosnak. Esetünkben a kérdés tehát nem az, hogy a 2010-es választási rendszer reformja méltányos vagy sem, a hangsúly inkább arra tevődik, hogy milyen mértékben méltánytalan (rawlsi értelemben) a változtatás.

Már korábban is említettem, hogy a Rawls által támasztott feltételek nem a politika realitásán nyugszanak, inkább egy hipotetikus állapotot körvonalaznak, egy olyan „eredeti helyzetet”, amelyen egy egész erkölcsfilozófia nyugszik.²⁴ Rawls idevágó

²⁴ Úgy gondolom, a 2010 után elindult közjogi berendezkedés átalakításának keretében a 2010-es választási reform egy sajátos „eredeti helyzetre” emlékeztet.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

gó gondolatai értelemszerűen nem azzal a céllal fogalmazódnak meg e tanulmányban, hogy azok révén az önkormányzati választások folyamatának leíró jellegű ismertetését adjuk, hanem inkább azért, hogy segítségükkel az adott rendszer megjavítására irányuló eszményt nyújtunk (Kekes 1999),²⁵ hogy viszonyítási alappal szolgáljunk a 2010-es önkormányzati választási reform „méltányosságának” egyfajta megítélésében.

A választások konkrét világában, egy kis leegyszerűsítéssel állíthatjuk, hogy bármely olyan pártrendszer esetében, amelyre két párt, már-már túlzott dominanciája jellemző, a relatív többségi eljárás, ha nem is mindig egyenlő arányban, de e két pártot egyértelműen preferálja, és a szerényebb erőt képviselő pártokat pedig fokozottan bünteti. Ez még inkább igaz arra a domináns pártrendszerre, melyben egy párt vagy egy, hatalmi szempontból egységes és homogén pártkoalíció (elsöprően) uralja a politikát, hiszen a közép-, és kispártok szerény szavazatrészesedése, illetve a közöttük bekövetkező szavazatmegoszlás aligha, vagy csak ritkán eredményez számukra mandátumot. Az ilyen domináns pártrendszer esetében a választási eljárás „méltányosságán” elvileg a választási rendszer aránytalanságának csökkentése javíthatna.

Az önkormányzati választásokon, a 10 000 lélekszámnál több lakossal rendelkező települések esetében az arányosság változhat az országos pártok közötti erőviszonyok változásának függvényében, de a vegyes választási rendszer arányossága hatékonyan növelhető az egyéni választókerületekben, illetve a kompenzációs listán szerezhető mandátumok számarányának változtatásával, ez utóbbiak javára.²⁶

Saját politikai helyzetének és domináns szerepének teljes tudatában, a 2010-es „reformerek” nem olyan változtatásban gondolkodtak, amely elfogadható lett volna minden szereplő számára, ellenkezőleg, az ellenzéki szereplők számára (méltányossági szempontból) elfogadhatatlan lépést tettek: amint korábban is kiemelttem (4-es jegyzet), a 60–40%-os egyéni/listás mandátumarányt, átlagosan 70–30%-os arányra változtatták meg saját, jól megfontolt érdekeik mentén, persze azzal a magabiztosnak tűnő feltételezéssel, hogy hatalmi dominanciájuk (előreláthatólag) nem fog meginogni.

Ez semmilyen olvasatban nincs összhangban a rawlsi „tudatlanság fátylával”, ugyanis e reform nem az egoizmusmentes szereplők, egyenlő feltételek mellett történő pártatlan, ésszerű, és mindenki számára elfogadható és megtartható szabályokat megfogalmazó megállapodásról szólt. A 2010-es önkormányzati választási rendszer reformja önzésen nyugodott, mivel a hatalmat birtoklók önnön helyzetük teljes

²⁵ Nem mondja ki *expressis verbis*, de valószínűsíthető, hogy Kekes sem egyetlen személy, párt vagy politikai tömb előny szerzésére gondol, más személyek vagy politikai pártok kárára, amikor az „eszmény” kifejezést használja a rendszer megjavítása kapcsán.

²⁶ Értelemszerűen, az egyéni kerületi mandátumok számának csökkentése, és a listás mandátumok számának növelése jelent(het)né az rendszer arányosabbá tételét.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

tudatában saját pozícióinak megszilárdítását helyezték a középpontba. Politikai szempontból ez teljes mértékben érthető, a rawlsi méltányosság szemszögéből nézve azonban elfogadhatatlan.

TARTALOM

Az, hogy egy választási rendszer alapszerkezete a legkedvezőtlenebb helyzetben levő szereplő(k) számára is elfogadható és megtartható legyen, vagyis, hogy ne sújtja aránytalanul a szerényebb erővel bíró pártokat és jelölteket, minden demokratikus rendszer egyik alapvető és indokolt követelése lehet, vagy kell(ene), hogy legyen. Ez az elvárás elsősorban a választási rendszer arányosságára hívja fel a figyelmet, arra, hogy a szavazatok mandátumokká alakításának eljárása a lehető leghívebben tükrözze a szavazópolgárok politikai (párt-) preferenciáit. Értelemszerűen, az arányosságból származó elfogadhatóság tiszteletben tartása eleve szűkíti a rendszer aránytalanabbá tételének esélyét, de valós körülmények között ezt könnyen fölülírhatják a domináns tábor önös érdekei. Más szavakkal: a hatalmat birtokló tábor azon reformlépései, amelyek saját javát szolgálják más pártok kárára, akkor sem tekinthetők méltányosnak, ha azokra törvényes keretek között kerül sor. Az ilyen döntés lehet legális, akár legitim (a választói többség jóvoltából), de rawlsi értelemben nem lehet méltányos.

Az arányosságra való törekvés, egyfelől demokráciát szilárdító lépés (igaz, a kormányozhatóságot gyengítheti), ezért nem elhanyagolható, másfelől, az arányosság mérsékeli az erős pártok túlzott előnyszerzésének, és más pártok fokozott hátrányos helyzetbe kerülésének lehetőségét, ezért elfogadható. Minél arányosabb tehát egy választási rendszer, elvileg annál inkább moderálja az egyes pártok felül-, más pártok alulreprezentáltságának mértékét, csökkentve ezzel a két pólus (előny-hátrány) közötti távolságot. Ez képezheti a méltányosság központi, a választásokra vonatkozó tétel, a „mindenki által elfogadható és megtartható” elv alapját.

Korábban volt szó arról, hogy a „mindenki számára előnyös” helyett a „mindenki által elfogadható és megtartható” elv kerül előtérbe a méltányosság megítélésében,²⁷ ugyanis a választási rendszer arányossági szempontból történő változtatása lehet elfogadható, de előnyösebb aligha, mindenki számára. Ennek magyarázata egyszerű: a rendszer aránytalanabbá tétele a közép-, és kispártok hatalmi térvészését eredményezi a nagypártok előnyére, a rendszer arányosabbá változtatása a kispártokat részesíti előnybe, a nagypártok mandátumrészesedésének csökkenése mel-

²⁷ Ha egy változtatás valakinek előnyös, az értelemszerűen elfogadható is az előnyt élvező fél számára. A helyzet akkor válik „kényessé”, amikor a változtatás egy adott ponton nem előnyös, de mégis elfogadható az előnytelenebb helyzetbe került fél számára.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

lett.²⁸ Kérdés, hogy elképzelhető-e egyáltalán olyan körülmény, amelyben a reform mindenki számára elfogadható lehet.

EGY LEHETSÉGES „ELLENŐRZÉS”

Úgy tűnik, a rendszer arányosságát érintő változtatás mindenképp negatívan érinti az egyik vagy a másik tábor, ha egyetlen választásra korlátozva keressük a megoldást. A dilemma viszont elvi szinten áthidalható, ha nem valamelyik szereplő azonnali előnyrészesedése a reform legfőbb célja. Abban az esetben ugyanis, ha több választást is magába foglaló időintervallumot veszünk alapul, és ha az elsődleges célkitűzés az egyes táborok előnyének vagy hátrányának, nyereségének vagy veszteségének hosszabb távon történő moderálása (mindez a választás arányosítását igényli), akkor van esély a dilemma feloldására. Ha a reform során tehát több választás szem előtt tartásával hozzák meg reformdöntéseiket a szereplők, akkor elvileg nemcsak a hipotetikus „eredeti helyzethez”, hanem az elvontabb rawlsi gondolatoktól a kevésbé absztrakt, és a konkrét választáskora is könnyebben alkalmazható gondolatokhoz kerülhetünk közelebb. Miről is van tulajdonképpen szó?

Ha egyetlen választást veszünk alapul, a pártok többnyire ismerik saját helyzetüket, a pártrendszerben elfoglalt helyüket, hatalmi szerepüket, és következtethetnek a választási esélyeikre is. Ha viszont több választásra terjed ki a vizsgálat, akkor érdemben változhat a „felállás”, hiszen a legkifinomultabb felmérések sem nyújthatnak pontos előrejelzéseket a pártok jövőjéről, a pártrendszeren belüli erőviszonyok lehetséges átrendeződéseiről. Ezzel viszont közelebb kerülünk ahhoz a rawlsi „eredeti helyzethez”, amelyet az önismeretek korlátozásaért felelős „tudatlanság fátyla” jellemez, ugyanis hosszabb távon jóval bizonytalanabbá válhat egy-egy párt pontos ismerete saját helyzetéről, a pártrendszerben elfoglalt jövőbeni helyéről, pozíciójáról. Az ismeretek ilyen korlátozásával természetesen nem érjük el a felek közötti tökéletes egyenlőséget, de a szereplők elvileg jóval egyenlőbb feleké válhatnak abban a hosszú távú nyílt versenyben, amelyben nem lehet bizonyosra tudni az erőviszonyok változásait, és azt sem lehet előre pontosan látni, hogy a „kezdetben” megfogalmazott szabályok idővel kinek és milyen mértékben fogják a javát szolgálni.

Úgy tűnik tehát, hogy a hosszabb időtávot jelentő, több választást magába foglaló állapotban „érzékeltetőbben” körvonalazódhat a „tudatlanság fátyla” által teremtett eredeti helyzet, amely megfontoltabb és ésszerűbb, a mindenki által elfogadhatóbb kollektív megállapodásra hajlamosíthatja a résztvevő pártokat. Más szavakkal, ha

²⁸ Feltételezve persze, hogy a pártok közötti erőviszonyok nem rendeződnek át érdemben, ugyanis ha egy nagy párt, például 45%-os támogatottsággal rendelkezik, ezt követően pedig rohamosan megnő népszerűsége (65%-os támogatottságra), akkor a rendszer arányosabbá tételével is előnyösebb, míg a kisebb pártok előnytelenebb helyzetbe kerülhetnek a korábbi eredményeikhez képest. Ez azonban nem a rendszer reformjának, hanem az erőviszonyok átrendeződésének tudható be.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

nem lehet pontosan tudni a pártok közötti hosszabbtávú erőviszonyok alakulását, a pártok támogatottsági indexeit, akkor egyetlen pártot sem nyugtat meg igazán egy olyan megállapodás, amely súlyosan bünteti a mindenkori közép-, de főleg a kispártokat. Éppen ezért ésszerűbbnek tűnik az egyes felek részéről olyan változtatásban gondolkodni, amely nem szélsőséges, hanem inkább moderált előnyöket vagy hátrányokat hoz a szereplők számára.

Az eddig elmondottakra támaszkodva, tételezzük fel, hogy a vizsgálat középpontjában egy elsőprőben domináns párt áll, amely számára lehetőség kínálkozik a választási rendszer „alapszerkezetének” megváltoztatására. Továbbá, tételezzük fel, hogy helyzetének és szerepének teljes tudatában a párt „véletlenszerűen” önös érdekeit fokozott mértékben szolgáló reformot vezet be, olyant, amely aránytalanul sújtja a közép-, és a kispártokat. Az is feltételezhető, hogy a reformkezdeményező domináns pártnak vagy sikerül megtartania vezető szerepét, vagy fokozatosan teret veszít: először középpárttá (második választás), majd kispárttá zsugorodik (harmadik választás). A hatalmi viszonyok átrendeződésének így több verziója is bekövetkezhet, és a különböző felállások miatt a szereplők különbözőképpen reflektálhatnak a kezdetben bevezetett reform „méltányosságára”.

Egyrészt, kérdés, hogy miként vélekednek a megváltoztatott rendszerről a domináns párt, illetve az ellenzékiek, az első választást követően. Bizonyára egyértelmű választ kapnának: a kormánypárt „méltányosnak” tartaná az új rendszert, vagy más okokra hivatkozna a reform bevezetésének szükségességét illetően, és még utalás szintjén sem térne ki a méltányosság kérdésére. A többi párt egyértelműen elfogadhatatlannak, méltánytalannak tartaná a rendszert.

Másrészt, abban az esetben, ha az erőviszonyok nem változnának, a domináns párt aránytalan előnye még markánsabban mutatkozna, miközben az ellenzéki pártok elégedetlensége tovább fokozódna. A közép-, és/vagy kispártok tartós és súlyos alulreprezentáltsága („büntetése”) jelezne az önös érdekeket szolgáló reform méltánytalanságát.

Harmadrészt, ha a három választásra kiterjedő időegység alatt érdemben rendeződnek át az erőviszonyok, akkor az egyes választásokon a leginkább támogatott párt(ok) előnyt élveznek, a kispártok hátrányba kerülnek. Mivel azonban a pártok közötti pozíciók változnak, az egyes választásokon nem, de több választásra kiterjedő időintervallumban némileg kiegyensúlyozódhatnak az előnyből és a hátrányból való részesedések (Megjegyzendő azonban, hogy a valós politika világában eléggé valószínűtlen az itt említett, választásról-választásra történő erőátrendeződés).

Az előnyök és hátrányok (és az ezzel járó indulatok) mértékének moderálására a rendszer arányosabbá tétele ígérkezik, ugyanis a hosszú távú kiegyensúlyozottságon túl az arányos rendszer elvileg kiküszöböli, de legalábbis minimalizálja az aránytalan előnyökből, illetve a túlzott veszteségekből fakadó elégedetlenségeket. A szemléltetés kedvéért, álljon itt egy elemi példa: Tételezzük fel, hogy a reformnak köszön-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

hetően egy választási rendszer jóval arányosabbá válik. Azt is tételezzük fel, hogy az induló pártok közül, egy nagypárt 48%-os, és egy kispárt 9%-os szavazatrészesedést mondhat magáénak úgy, hogy az előbbi a mandátumok 48,3%-át, az utóbbi pedig 8,7%-át szerzi meg. A józan ész keretein belül egyik tábornak sincs oka elégedetlenkedni, és a rendszert elfogadhatatlannak tartani. E következtetés elvileg abban az esetben is érvényes, ha a két párt pozíciója megfordul: ha a nagy pártból kis-, a kispártból pedig nagypárt lesz.²⁹ A választási eredmények arányosabbá tételével az előnyök és a büntetések moderálódnak, ezzel viszont úgy tűnik, hogy a rendszer – legalábbis rawlsi olvasatban – méltányosabb lesz. Az ellenkező irányú lépés pedig kevésbé nevezhető méltányosnak, kiváltképp, ha a változtatást a domináns tábor teszi meg elsősorban önös érdekei mentén.

Negyedszer (utolsó verzióként), tételezzük fel, hogy a reformot meglépő párt az első választáson elsőprően dominálja a rendszert, a második választásra közép-, a harmadikra pedig kispárttá válik. Az alapvető kérdés, hogy a változtatás szükségességét megindokoló domináns párt miként fog vélekedni középpártként, majd kispártként a maga által korábban bevezetett reformról. Úgy tűnik, hogy akár a méltányosság egyfajta mércéjeként állhat előttünk a következő állítás: abban az esetben, ha a domináns párt közép-, majd kispártként is ténylegesen elfogadhatónak és megtarthatónak minősítené a korábban maga által bevezetett változtatásokat, akkor a reform nemcsak az ő, hanem más pártok számára is méltányosnak tekinthető. Politikai-hatalmi térvessztése esetén viszont, ha a szóban forgó párt nem tartaná elfogadhatónak a saját maga reformját, akkor a változtatás kevésbé lehet igazságos.³⁰

Talán kispárti státuszában tudatosulna benne, hogy ha komolyan vesszük a (rawlsi) méltányosság kérdését, akkor a társadalom (esetünkben a választási rendszer) alapszerkezetét meghatározó alapvető szabályok megalkotása vagy módosítása nem az önkény és az önös érdekek játszomája, hanem inkább a mindenki beavatásával történő megállapodás eredménye kell, hogy legyen, amely legalább olyan értelemben „egyetemes”, hogy hosszabb távon mindenki számára elfogadható és megtartható lehet, függetlenül az egyes szereplők politikai súlyától, státuszától. A 2010-es önkormányzati választási reformról ez kevésbé mondható el.

²⁹ Természetes, hogy a nagy párt nem örül dominanciájának elvesztéséért, de elégedetlenségének forrását semmiképp nem a választási rendszer arányosabb tétele képezi.

³⁰ Ez esetben talán még az sem lenne kizárt, hogy közép-, vagy kispárti minőségében a párt előbb vagy utóbb, de nyilvánosan is hangot adna elégedetlenségének.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Nyíregyháza képviselőtestületi tagjainak megválasztása

A képviselőtestület összetétele alapján a 2019-es önkormányzati választások mindeképp egy „mérsékelő” fordulatot hoztak 2014-hez képest, az ellenzék javára. Az adatok világosan mutatják, hogy a Fidesz-KDNP összesen 9, az ellenzék pedig 6 kerületben szerzett mandátumot (1. táblázat). De, nézzük az eredményeket.

1. táblázat. A 2019-es önkormányzati választások szavazatmegoszlásai az egyéni kerületekben³¹

Választó kerület	Választók #	Leadott voksok	Érvénytelen voksok	Érvényes szavazatok	Fidesz-KDNP V #	Fidesz-KDNP V%	Összefogás V # **	Összefogás V%
1.	7 004	2866 (2870)*	111	2 755	1 392	50,53	1 363	49,47
2.	6 602	2 714	110	2 604	1 334	51,23	1 270	48,77
3.	7 161	3 162 (3 165)	109	3 053	1 473	48,25	1 478	48,41***
4.	5 516	2 287 (2 289)	103	2 184	1 007	46,11	1 077	49,31
5.	5 912	2 709 (2 713)	53	2 656	1 030	38,78	1 626	61,22
6.	5 781	2 487 (2 488)	95	2 392	1 197	50,04	1 195	49,96
7.	5 931	2 393	86	2 307	1 285	55,70	919	39,84
8.	6 924	2 762 (2 768)	145	2 617	1 251	47,80	1 274	48,68
9.	7 154	3 114 (3 116)	170	2 944	1 489	50,58	1 310	44,50
10.	7 165	2 454	163	2 291	1 080	47,14	1 087	47,45
11.	5 981	2 910 (2 911)	54	2 856	1 265	44,29	1 497	52,42
12.	6 886	2 394 (2 399)	80	2 314	1 104	47,71	941	40,67
13.	5 526	1 755 (1 756)	47	1 708	1 020	59,72	688	40,28
14.	5 876	2 165	77	2 088	1 058	50,67	798	38,22
15.	6 898	3 005 (3 007)	70	2 935	1 080	36,80	1 017	34,65****
Összesen	96 317	39 177	1 473	37 704	18 065	47,91	17 540	46,52%

Forrás: Saját szerkesztés. Az adatok forrása: https://www.valasztas.hu/telepules-adatlap_onk2019?_onkeredmenyadatok (Letöltve 2019.10.30)

³¹ Már az elején érdemesnek tartom hangsúlyozni, hogy a szavazatok és mandátumok feltüntetése, illetve az arányossági együtthatók elemi számítása inkább ismertető jellegű. Jelen tanulmány célja nem egy behatóbb, országos szintre is kiterjedő arányossági számításokon nyugvó elemzés.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

* A felső szám az urnában lévő, lebélyegzett szavazólapok számát, az alsó szám pedig a megjelent szavazópolgárok számát jelzi (A két számnak azonosnak kellene lennie!)

** Az Összefogás a következő pártok egyesüléséből áll: Mindenki Magyarországa-LMP-Függetlenek Egyesülete-JOBBIK-MSZP-Párbeszéd-Momentum-DK.

*** Világos, hogy a két jelölt százalékaránya nem éri el a 100%-ot. Ennek magyarázata, hogy egy harmadik jelölt is indult a kerületben, a Mi Hazánk színeiben, aki 102 szavazatával 3,34%-ot ért el. A Mi Hazánk nyolc kerületben indított jelöltet, akiknek összesen 818 érvényes szavazatot sikerült begyűjteniük.

**** Három Független jelölt indult a 12., 13., illetve a 15. kerületben. Az egyes jelöltek rendre 211, 232, illetve 838 (összesen 1281) szavazatot szereztek.

Korábban már volt szó arról, hogy a kompenzációs lista a mandátumot nem érő (töredék)szavazatok összesített értéke. Ennek alapján a Fidesz-KDNP számára a 3., 4., 5., 8., 10., illetve a 11. kerületekben szerzett szavazatok összesített száma (7106), míg az ellenzék a maradék 9 kerületben szerzett összesített szavazatai kerültek kompenzációs listára (9501). E két számérték mentén kell kiosztani tehát a hat kompenzációs mandátumot.

2. táblázat. A 2019-es önkormányzati választások kompenzációs mandátummegoszlásai

OSZTÓ	Fidesz-KDNP	Összefogás
1	7 106 (2)	9 501 (1)
3	2 368 (4)	3 167 (3)
5	1 421 (6)	1 900 (5)
7	1 015	1 357
Szerzett mandátumok #	3	3

Forrás: Saját szerkesztés

A fenti adatokból kiderül tehát, hogy a Fidesz-KDNP 12 (9+3), az ellenzéki Összefogás 9 (6+3) képviselővel szerepel a 21 tagú képviselőtestületben (1. és 2. táblázat). Arányossági szempontból a Fidesz-KDNP a 47,91%-os szavazatrészesedéssel (1. táblázat) a mandátumok 57,14%-át szerezte meg (3. táblázat), ami összesítésben 19%-os fölültreprezentáltságot jelent ($57,14/47,91 = 1,19$). Az ellenzék esetében a 46,52%-os szavazatrészesedés (1. táblázat) 42,86%-os mandátumrészesedést eredményezett (3. táblázat). Ez 7,87%-os alulreprezentáltságot hozott az ellenzéki tábor számára ($42,86/46,52 = 92,13$).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

3. táblázat. A 2019-es önkormányzati választások
összesített mandátummegoszlásai

Párt	Mandátumok száma	Mandátumok aránya (%)
Fidesz-KDNP	12	57,14
Összefogás	9	42,86

Forrás: saját szerkesztés

Ha azonban összevetjük a 2019-es eredményeket a 2014-es adatokkal, néhány fontosabb következtetés körvonalazódhat.

4. táblázat. A 2014-es és 2019-es önkormányzati választások
szavazatmegoszlásai

Év	Érvényes vokok #	Fidesz- KDNP V #	Fidesz- KDNP V %	MSZP* V #	MSZP V %	JOBBIK V #	JOBBIK V %	Egyéb V #	Egyéb V %
2014	35 236	16 037	45,51	12 392	35,17	4 701	13,34	2 106	5,98
2019				Összefogás					
				V#		V%		V#	V%
	37 704	18 065	47,91	17 540		46,52		2 099	5,57

Forrás: Saját szerkesztés

<https://static.valasztas.hu/dyn/onk14/szavossz/hu/M16/T119/tjk.html> (Letöltve: 2019. 10. 30.)

*Az MSZP közös jelöltet indított a DK, az Együtt, illetve az Összefogással együtt

A szavazatrészesedésekből világosan látszik (4. táblázat), hogy 2019-ben a Fidesz-KDNP támogatottsága 2.4%-kal nagyobb, mint 2014-ben. A számokból az is kiolvasható, hogy 2014-ben az ellenzéki tábor és a JOBBIK együttesen 48.51%-os támogatottságot mondhatott volna maga mögött, ami 3%-kal meghaladta volna a Fidesz-KDNP támogatottságát, noha joggal tehető fel a kérdés, hogy vajon változott volna-e a JOBBIK támogatottsága, ha szavazói tudják, hogy preferált pártjuk az MSZP, az Együtt, illetve a DK-val közösen indít jelöltet a Fidesz-KDNP jelöltjével szemben.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

5. táblázat. A 2014-es és 2019-es önkormányzati választások mandátummegoszlásai

ÉV	Fidesz-KDNP M #		Fidesz-KDNP M%	MSZP M #		MSZP M%	Jobbik M #		Jobbik M%
	EVK*	L**	EVK + L	EVK	L	EVK + L	EVK	L	EVK + L
2014	13	1	66.67	2	3	23.81	0	2	9.52
ÖSSZESÍTETT									
14				7					
2019	9	3	57.14	Összefogás					
				M #			M%		
				EVK		L	EVK + L		
				6		3	42.86		
ÖSSZESÍTETT									
12				9					

Forrás: Saját szerkesztés

* EVK: egyéni választókerületi mandátumok;

** L: Listás (kompenzációs) mandátumok

Az egyéni választókerületekben szerzett mandátumok alapján, Nyíregyházán nem annyira, országos átlagban nézve azonban akár „földcsuszamlásról” is beszélhetnénk, hiszen a kormánypárti jelöltek térvesztése hatalmas. A mandátumok arányait nézve, az ellenzék térnyerése azonban Nyíregyházán sem jelentéktelen (5. táblázat): míg 2014-ben a Fidesz-KDNP az egyéni mandátumok 86,67%-át szerezte meg, addig 2019-ben be kellett érnie azok 60%-ával.

Ha viszont figyelembe vesszük az előző táblázatból kiolvasható támogatottsági arányokat (4. táblázat), akkor be kell látnunk, hogy következtetéseinknek megfontoltabbaknak, óvatosabbaknak kell lenniük. Arról van szó ugyanis, hogy a 2014-hez képest a jóval szerényebb kormánypárti győzelem elsősorban nem a Fidesz-KDNP támogatottságának térvesztésével magyarázható, hanem az ellenzéki tábor összefogásával és együttes fellépésével. A pártok közötti korábbi – centrista jellegű pártrendszerre utaló – viszony átrendeződött a precedens nélküli ellenzéki összefogással, és tulajdonképpen kétpártrendszerre emlékeztető felállással szembesülhettünk 2019-ben. Az erőviszonyok ilyen átrendeződése mellett az összesített alul- és fölülreprezentáltság is megváltozott, újból alátámasztva azt a „tételt”, miszerint egy választási rendszeren belül a szavazatok mandátumokká alakításának módszere (átváltási formula) önmagában véve nem fejezi ki pontosan annak arányos vagy aránytalan voltát, mivel az eljárás arányossági indexei nagymértékben függnek az adott pártrendszer szerkezetétől, a pártok közötti mindenkori erőviszonyoktól is. Az összesített adatok is jól mutatják ezt.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

6. táblázat. A 2014-es és 2019-es önkormányzati választások
összesített szavazat- és mandátumarányai

Év	Fidesz-KDNP			Ellenzék*		
	V%	M%	M%/V%	V%	M%	M%/V%
2014	45,51	66,67	1,46	48,51	33,33	0,69
2019	47,91	57,14	1,19	46,52	42,86	0,92

Forrás: Saját szerkesztés

* 2014-ben „kéttáboros ellenzékről” beszélhetünk, mivel a két mandátumot szerzett JOBBIK külön indult. A szavazat-, illetve a mandátumrészesedés feltüntetése a két tábor összesített eredményeit tükrözi. Az „ellenzék” kifejezés csak a mandátumot szerzett pártokra vonatkozik.

A számok önmagukért beszélnek: 2014-ben a Fidesz-KDNP a Nyíregyháza képviselőtestület tagjainak választásán összesítésben 46%-os felülreprezentáltsággal érte el sikerét, míg ez az érték 19%-ra „zsugorodott” 2019-ben. Az ellenzék, ezzel szemben, a 2014-ben elszenvedett 31%-os alulreprezentáltságát sikerült 8%-ra „ledolgoznia” 2019-ben (6. táblázat).

A 2014-es és 2019-es választási eredmények összehasonlítása alapján a két tábor „sikerét” vagy „kudarcat” tehát elsősorban nem a szavazói „átvándorlás”, hanem az arányossági vagy aránytalansági indexek jelentős változása okozta, mely változás elsősorban az ellenzéki tábor egységesülésének, és ezzel az erőviszonyok ártrendeződésének tudható be.³² Az viszont, hogy az MSZP–DK–JOBBIK–LMP–Momentum–Párbeszéd–Mindenki Magyarországa–Függetlenek Egyesülete, mint „nagykoalíció”, vagy ennek akár egy részkoalíciója mennyire képes reális keretek között egységes és hatékony helyi vezetésre a győzelmet hozó településeken, az már egy más – a jövő rejtélyeit is magába foglaló – kérdés.

Következtetés

Méltányossággként felfogott igazságosságelméletében Rawls nem azért vezette be a hipotetikus eredeti helyzetet, mert azt gyakorlatba szándékozta volna ültetni. Az absztrakt előfeltételekkel átszőtt állapottal a szerző azt kívánta bemutatni, hogy abból kiindulva eljuthatunk az önzésmentes, pártatlan, racionális közösségi döntések meghozatalához, lerakva az igazságosság alapelveit, amelyek nemcsak egy adott rendszer alapszerkezetét jelent(het)ik, hanem irányadó társadalmi normaként is szolgálhatnak a kollektív döntések során.

³² Ezen a téren jóval árnyaltabb eredményeket kapnánk, ha országos elemzést végeznénk, ez azonban nem tartozik a tanulmány céljai közé.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Ami a választási rendszerek kérdéseit, főleg azok létrehozását vagy reformját illeti, tudnunk kell, hogy az nem pusztán az arányosság vagy „igazságosság” kérdése, hanem alkotmányos jelentőségű probléma. Éppen ezért, megváltoztatásuk nem túl gyakori, de ha sor kerül rá, sarkalatos kérdésként a beavatottak (a parlamenti pártok által képviselve) konszenzusát igényli, ami elég világosan jelzi, hogy a választási reformnak nem szabadna egyik vagy másik tábor feladatkörére korlátozódnia, éppen ezért e reformot egyetlen kormánynak sem a mindenkori hatalom érdekei szerint kellene meglépnie.

A magyar választási rendszer „eredeti helyzete” 1989-re tehető, az alkotmányos átmenet időszakára, a rendszer maga pedig sajátos politikai alkufolyamatok betetőzéséként született meg. Megalkotói a rendszerváltás megvalósítását tartották szem előtt, céljuk ezért egy kiszámítható rendszer megalkotása volt, olyan, amelyben egyfelől, az akkor fennálló hatalom reprezentánsai nem kerültek kiszolgáltatott pozícióba, másfelől, a feltörekvő ellenzéki erők viszont a társadalmi befolyásukkal arányos politikai képviseleti eséllyel rendelkezhetnek az új rendszerben (Szoboszlai 1998).

Ehhez képest, a 2010-es önkormányzati választási reform kevésbé tűnik méltányosnak, nemcsak azért, mert az nem nevezhető a beavatott szereplők sajátos politikai alkufolyamatának, hanem azért sem, mert a hatalommal szembeni ellenzéki erők kiszolgáltatott, és ezzel kedvezőtlenebb (esélytelenebb) helyzetbe kerültek, mint korábban. A versengőnek egyáltalán nem nevezhető pártrendszer túlnyomóan domináns pártszövetsége olyan reformot vezetett be, amely önös érdekeit támogatja, és ebből a pozícióból semmilyen érdeke nem támad annak megváltoztatására. Pontosabban fogalmazva, mindaddig, amíg a kormánypárt domináns pozícióban van, addig érdeke az „új” rendszer megtartása, függetlenül attól, hogy a reform aránytalanította a rendszert. Lássuk be, akár önkormányzati, akár országos szinten, a domináns pártok, amint azt Szoboszlai is kiemeli „már nem érdekeltek abban, hogy a rendszert arányosítsák, mivel ez nem jár számukra haszonnal, egyéb politikai értékeket pedig egyáltalán nem vagy alig méltányolnak, így például a reprezentativitást nem tekintik támogatandó univerzális értéknek, és érvrendszerükben kifejezetten szembeállítják vele a kormányozhatóság követelményét” (Szoboszlai 1998: 168).

Úgy tűnik azonban, a 2010-es választási reform nem azt a hosszú távú eredményt hozta, mint amilyenre a „reformerek” számítottak: a 2010-es majd a 2014-es önkormányzati választásokon a terv megvalósulni látszott, a 2019-es eredmények alapján viszont egyfajta megtorpanásnak lehettünk szemtanúi. Ennek magyarázata talán abban keresendő, hogy nagyon kevesen számítottak arra a kevésbé szokványos „szövetségre”, amelyet az ideológiai tengelyen balra, illetve jobbra elhelyezkedő ellenzéki pártok, a centrista helyzetben levő kormánypártok feje fölött kötöttek egymással. Az egységes fellépés (újból) tényleges versenyhelyzetet teremtett, amelynek következtében az egyéni kerületi mandátumok más mértékben oszlottak meg a két tábor között, mint amire a hatalmon lévő pártok számíthattak az előző két önkormányzati választások eredményei alapján.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Ettől függetlenül, a 2010-es önkormányzati reform aligha nevezhető méltányosnak a rawlsi megvilágításban. Valószínű, maga Rawls sem minősítené igazságosnak a változtatásokat, annak ellenére, hogy ő is tudatában volt annak, hogy a politika világában az elképzelések és célok megvalósításához elsősorban hatalomra van szükség, és mint a „politika kulcsa, középpontja és lényege”, a pártok mindent megtesznek a hatalom megszerzéséért, és ha már rendelkeznek vele, akkor annak megtartásáért, bővítéséért.

A 2010-es parlamenti választásokon elért páratlan sikerét követően a kormánypárt számára tényleges lehetőség kínálkozott arra, hogy hatalmának bővítésére irányuló intézkedésekbe kezdjen törvényes keretek között. A *2010. évi L. törvény a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról*, azt követően pedig *Magyarország Alaptörvénye* két kiemelkedő kifejeződése ennek az intézkedéssorozatnak. Igaz, hogy politikailag indokolt és érthető, kérdés azonban, hogy a méltányossági szempontból komolyan megkérdőjelezhető választási reformlépések meddig fogják ténylegesen szolgálni a 2010-től kormányzó pártkoalíció önös érdekeit.

Irodalom

- Bujalos I. (2007): Az angol utilitarizmus a 19. században. Magyar Tudomány. (<http://www.matud.iif.hu/07maj/14.html>) (2019. 08. 29)
- Harsanyi, J. C. (1955): Cardinal Welfare, Individualistic Ethics, and Interpersonal Comparison of Utility. *The Journal of Political Economy*, Vol. 63, No. 4 (309–321). (<https://davidmccarthy.org/wp-content/uploads/2018/09/harsanyi1955.pdf>) (2019. 10. 20)
- Huoranszki F. (1999): *Filozófia és utópia*. Osiris Kiadó, Budapest
- Kant, I. (2004): *A gyakorlati ész kritikája*. Osiris Könyvkiadó, Budapest
- Kekes J. (1999): *A liberalizmus ellen*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Körösényi A. – Tóth Cs. – Török G. (2007): *A magyar politikai rendszer*. Osiris Kiadó, Budapest
- Lánczi A. (1997): *A XX. század politikai filozófiája*. Bíbor Kiadó, Miskolc
- Nagy L. (2007): *Önkormányzati választások, 2006*. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, XLII. évfolyam, 1 (3–21.)
- Oakeshott, M. (2001): *Politikai racionalizmus*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Szoboszlai Gy. (1998): *Képviselőt és választási rendszer európai kontextusban*. Politikatudományi Szemle, 1 (167–184.)
- Rawls, J. (1958): Justice as Fairness. *The Philosophical Review*, Vol. 67, No. 2 (164–194.)
- Rawls, J. (1997): *Az igazságosság elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Önkormányzati választások elméletben és gyakorlatban

Elektronikus források:

<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000064.TV> .

<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99400062.TV>

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000050.tv>

https://www.valasztas.hu/telepules-adatlap_onk2019?_onkeredmenyadatok

<https://static.valasztas.hu/dyn/onk14/szavossz/hu/M16/T119/tjk.html>

KÖZELKÉP – In memoriam Csatári Bálint

A tanyák

CSATÁRI BÁLINT
(1949–2019)

Fotó: Kovács András Donát

Ezt a tanulmányt Csatári Bálint emlékének tiszteletére jelentetjük meg a Metszetek Társadalomtudományi folyóiratban. Megírásának pillanatában még nem tudtuk, hogy ez lesz Bálint életének utolsó írásműve. Cikkét valójában egy átfogó, tanyákról, falvakról szóló önálló könyve egyik fejezetének szánta, amelynek megírására a Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke nevében kértük fel. A tervezett közös munkánk, amelyet Bálint óriási lelkesedéssel kezdett el, sajnos, nem teljesedhetett ki. Könyve egyik fejezetének szánt utolsó tanulmányát most változtatás nélkül közöljük.

Csatári Bálint az Alföld, az alföldi települések és társadalmuk kutatója volt. Az alföldi szórványtelepülések és tanyák modern kori fejlődésének és Magyarország lemaradó térségeinek vizsgálatai mellett elhivatott képviselőként emelt szót a területi és társadalmi egyenlőtlenségek ellen.

Czibere Ibolya
főszerkesztő
tanszékvezető, Debreceni Egyetem
Szociológia és Szociálpolitika Tanszék

KÖZELKÉP – In memoriam Csatári Bálint

Egyedi, mondhatni különös történettel bíró településforma a magyar (alföldi) tanya. A vidéki táj és a vidéki ember különös kapcsolatán alapul, páratlan szereppel az Alföld „frontier típusú”, sajátos paraszt-polgárságot is eredményező mezővárosi fejlődésében. Ma már csak negyedmillióan élnek szórványban, róluk és lakóhelyükről, a változó szerepű és funkciójú tanyáról szól ez a kisebb fejezet.

A tanya fogalmáról

A tanya a köznyelvünkben régóta élő fogalom, s általában mindenki a települések központi, zárt és sűrűn beépített részétől elkülönülő, a mezőgazdálkodás valamelyik ágával foglalkozó emberek lakó- és munkahelyét érti alatta. Tehát egyfajta szórványtelepülésformát. Helyesen. Pedig a szó szláv eredetű és a tavak, folyók partján kijelölt egykori „halászo helyet” jelentett. Ha ezen írás szűk keretei között pontosabb és mélyebb elemzésnek kívánjuk alávetni ennek a kétségtelenül sajátosan magyar és alföldi vidéki településformának a fogalmát, eredetét, sőt mai gazdasági, társadalmi és települési funkcióit, már sokkal bonyolultabb helyzetbe kerülünk.

2017 végén az alföldi tanyát hivatalosan hungarikummá is nyilvánították, mint kulturális örökséget. Ennek rövid indokoló szövege szerint¹ a tanya az „*Alföld egyedülállóan tipikus vidékies településformájának tekinthető településképződmény, mint külterületi lakott hely. A tanya régebbi neve a szállás, az Alföld szétszórt, magányos telepeit jelentette, melyek többnyire a gazdálkodás központjai és a lábasjóság telelőhelyei voltak. A tanya kialakulásában a mezőgazdaság játszotta az alapvető szerepet. A tanya – mint külterületi gazdasági egység – a XIV–XV. században vette fel a tartozéktelepülés jellegét, a mezőváros sajátosságaként. A tanyák gazdaságának látványos fellendülése a feudális korlátoktól többnyire mentes XIX. század végén és a XX. század elején zajlott.*”

E szövegben szinte az összes olyan definíciós probléma benne van, amelyet e tanulmányunk bevezetőjében röviden érinteni szükséges. A „külterületi lakott hely” a Központi Statisztikai Hivatal által a mindenkori helységnévtárakban nagyon régóta használt településstatisztikai fogalom, amivel a települések hagyományos külterületén található, különböző lokális földrajzi nevekkkel illetett az egyes határrészeket jelölik (pl. Alsótanya, Göböljárás, Úrrét stb.). A tanyák – mondhatni tehát – hogy ezekben helyezkednek el. Azaz a külterületi lakott hely jóval tágabb fogalom, mint maga a tanya. Statisztikai tekintetben erdészházak, út-menti panziók, lakóházak kisebb csoportjai, akár laktanyák, volt nagyüzemi lakótelepek vagy éppen tanyák jellegzetes csoportjai egyaránt lehetnek külterületi lakott helyek. Fontos, s a következő fejezet statisztikai áttekintésében mi is alkalmazzuk, a külterületi népesség fogalmát, ami a fentiekből következően nemcsak a hagyományos értelemben vett tanyai népességet

¹ <http://www.hungarikum.hu/hu/content/magyar-tanya>

KÖZELKÉP – In memoriam Csatári Bálint

jelenti, hanem azokat, akik a népszámláláskor nem az adott település belterületén éltek².

A magyar tudományos életben Győrffy István volt az első, aki a tanya lényegét leírta, s aki gyakran intuícióira építve, szinte irodalmi stílusban ír róluk: „A sok kis fehér tanya honfoglaló őseinkre emlékeztet, akiknek sátrai éppúgy voltak elszórva a végtelennek látszó pusztákon. Ma is úgy vándorol a magyar ember, mint hajdan. Korán tavasszal elhagyja téli szállását, a falut, s nyári szállására, a tanyára költözik ki. Szent-György nap táján fog a tavaszi szántáshoz, s ettől kezdve már nem sok dolga van a faluban. A magyar ember ugyanis inkább a jószágával gondol, mint magával s először a jószág számára épít födelet.”³ Ezek voltak először az ólak, amelyek később lakottá váltak. Az alföldi mezővárosaink egy része egyébként korábban ólas-kertes településszerkezetű volt, a központi részén csak lakóházak és intézmények (templomok, iskolák) helyezkedtek el, ezt övezték az ún. ólas-kertek. Majd a népesség növekedésével, illetve a gazdálkodási lehetőségek bővülésével (jobbágyfelszabadítás, kertkultúra elterjedése, folyószabályozások után megnövekedő termőterület stb.) rajzoltak ki százezrével a tanyákra. Az ólak és kertek funkciói tehát kikerültek a tanyára, az egykori belterületi településövezetük pedig fokozatosan beépült. Erről Győrffy 1923-ban ezt írja: „A tanyarendszer nem valami régi intézmény. Száz év előtti térképeken még elvétve találunk tanyát. A törökvilág alatt és után megindult új, városszerű település a tanyarendszert már méhében hordozta, világra pedig a vasút hozta.”⁴ A tanya tehát „a többtermelés elősegítője, a gazdasági kényszer eredménye. A tanyarendszer és a belterjes gazdálkodás tehát ikertestvérek”. Tulajdonképpen ezt a gondolatmenetet fejleszti tovább Erdei Ferenc, aki az 1930-as években megjelent műveiben (Magyar város, Magyar tanya) nagy részletességgel, mintegy idealizált modellbe foglalja a mezővárosok és a tartozéktanyáik társadalmi tekintetben kétségtelenül progresszív, ún. paraszt-polgári jellegű fejlődését. Ekkor becslések szerint az alföldi tanyákon élőknek csak mintegy 45-50%-a tartozott ehhez a sajátos települési modellhez. Nem véletlen, hogy vele szemben Mendöl Tibor a tanyát inkább „falusias, magányos” településnek definiálta, mert egyszerre rendelkezett a „lakó- és munkahely egysége” tulajdonsággal. S ma is igaz és igen tanulságos Mendöl megjegyzése, miszerint: „Magyarországon és különösen az Alföldön... a közigazgatási egységek csak ritkán jelentenek földrajzi település egységet is.” (Mendöl T. 1936) Ez fontos azért is, mert 1950 után több mint 150 új közigazgatási egységet, azaz ún. „tanyaközséget” hoztak létre az Alföldön, miközben évtizedekre megtiltották a külterületeken új tanyák építését, a mezőgazdasági nagyüzemi épületeket és sajátos lakótelepeiket ki-

² Fontos megjegyezni, hogy a tanyás térségekben gyakran fordulnak elő még ún., egyéb belterületek is, amelyek zömében a valamikori nagyüzemek központjai köré épített lakóépületek csoportjait jelölik.

³ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MuMaTu-a-mult-magyar-tudosai-1/gyorffy-istvan-1EFC/gyorffy-telepulestana-1F0D/>

⁴ Lásd uo.

KÖZELKÉP – In memoriam Csatári Bálint

véve. Így a korábbi mezővárosi tartozék-tanyák igazgatási és ellátási tekintetben is már az új községi tanácsokhoz tartoztak és kétségtelenül sajátos szociálgeográfiai kötődésük (munka, lakás, kultúra, közösségben élés stb.) alakult ki, részben az egykori „anyaváros”hoz, részben az új tanyaközségi központhoz való viszonyulásukat tekintve is. Ennek a szocialista faluépítési láznak a keretében sok tízezren – részben persze kényszerűségből – falusi házat építettek, de amikor már „háztáji” is lehetett a régi tanyájukat sokan megtartották gazdálkodás céljaira (Duró A. 1993). Volt, ahol persze a megszűnés vált általánossá (Molnár M. 2002).

A néprajztudomány egyébként ma is igen világosan fogalmaz a tanyát illetően: azaz, *„a tanya, az alföldi városok és falvak határában szétszórta álló, rendszerint egy lakóépületet és néhány hozzá tartozó gazdasági épületet magába foglaló, paraszti használatú állandóan lakott magános telep.”* (Bárh J.⁵) Persze az, hogy ma mit értünk pontosan paraszti használaton az már egy másik definíciós kérdés, s az állandóan való ott lakás is problémás, hiszen már az eredeti, ősi tanyák egy része sem volt állandóan lakott.

Talán érdemes még megemlíteni, hogy az 1960-as év derekán – a magyar mezőgazdaság „általános kollektivizálását” követően – nagy vita folyt az „Élet és irodalom” hasábjain „Tanyakérdés, sorskérdés” címmel. Ennek két, mondhatni sajátos eredménye lett a tanyák jövőjét illetően.

Az egyik irány szerint Romány Pál: „A tanyarendszer ma” c. munkájában lényegében „elismeri”, hogy a tanyák részbeni továbbélésének vannak lehetőségei, sőt a „népes, igyekvő és fiatal családok háztáji tanyáinak” a nagyüzemek adtak biztos háttérrel (Romány P. 1973). Fontos volt e munkában az is, hogy igyekezett az akkori tudásnak megfelelően jövőképet vázolni a különböző típusú tanyáknak (pl. önellátó tanyák, kerti tanyák, átmeneti tanyák, mint a városok új, „szétszórt lumpennegyedei”).

A másik irányt az akkor már újra publikáló Bibó István vetette fel, egészen más szemszögből és igen előrelátóan. Ő, 1973-ban azt írta: *„...téves az az állítás, mely szerint a modern településfejlődés minden megállás nélkül a mind nagyobb koncentráció felé halad, sőt ellenkezőleg, modern közlekedési feltételek között esetleg éppen a tanyaszerű települések juthatnának új virágzásra, mint a városból elkívánczozók új életformáinak hordozói.”* (Bibó 1973)⁶ Tanyákkal kapcsolatosan pedig egyik gondolat-sorát a következő mondattal zárja: *„a tanyai problémákhoz csakis differenciált, táji, gazdálkodási és felhasználási különbségeket gondosan figyelembe vevő módszerrel lehet bármely területen is hozzáfogni.”*⁷

Valóban e két gondolati irányzatról azt mondhatjuk, hogy napjainkig érvényesek. 1986-ban feloldották az általános külterületi építési tilalmat, majd a rendszerváltás

⁵ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/tyt-73D7D/tanya-73DED/>

⁶ <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/432.html>

⁷ Lásd uo. Bibó 1973.

KÖZELKÉP – In memoriam Csatári Bálint

nyomán a magyar mezőgazdaság tulajdonviszonyai és üzemi szerkezete is megváltozott. Ez utóbbi okszerűen akár „újratanysodást” is kiválthatott volna (Becsei J. 2016). A jelentősen bővülő nemzeti parki területek táj- és tanyamegőrző szerepe is számottevő lett. S bár kétségtelenül megszorodott a „gazdálkodó tanyák” (farmok⁸) száma is, összességében a városok külterületének a tanyaszerű betelepülése lett a legtipikusabb változás. A hagyományos tanyarendszer tehát, amely a szerves és organikus egykori mezővárosi-piaci és rokoni-társadalmi kapcsolatokra épült, lényegében már mintegy három évtizede lényegében megszűnt. Nem véletlenül írtuk másfél évtizeddel ezelőtti tanyakutatásunk zárszavában: „*A XXI. század magyar (alföldi) tanyája – remélhetően tradícióin megújulni képes módon – már a modern európai, valamint a magyar mezőgazdaságot és vidékfejlesztést szolgáló szórványtelepülés lesz*”.⁹

Ezek, ma úgy tűnik, hogy lényegében

- olyan szórványok lettek, amelyeknek egy részén ma is hagyományosan vagy modern formában laknak és gazdálkodnak (pl. biogazdálkodás),
- olyanok, ahol már csak némi önellátásra termelnek azok, akik a hajdani „igyekvők” közül megöregedtek, egyedül maradtak,
- olyanok, ahol turisztikai pihenőhelyek vagy második otthonok vannak a hungarikummá vált alföldi tanya táji-kulturális élményét nyújtva, s
- olyan a szuburbanizáció révén¹⁰ kialakuló szórványok, ahol nagy számban élnek nagyon szegények és nagyon gazdagok.

A tanya helye a tér különböző szféráihoz viszonyítva

A TANYA ÉS A TERMÉSZETI KÖRNYEZETI RENDSZER

A tanyásodás kezdetei kétségtelenül e településforma természeti, környezeti, ökológiai rendszerekhez való illeszkedését követelték meg elsősorban. Az Alföld történetében, mind a Duna-Tisza köze futóhomok megkötésénél, mind a folyószabályozások utáni mezőgazdasági művelésbe vonható tiszántúli területek szántóföldi expanziójánál, birtokbavételénél a tanya meghatározó jelentőségű volt. Ezek a tanyák megtelepülésükkor alkalmazkodtak a táj, a térszín minden apró, finom morfológiai részletéhez, a talajadottságokhoz, vizenyős, időszakosan vízjárta területek pontos zónáihoz, határaihoz. A környezeti feltételrendszerekhez való alkalmazkodás általánosan jellemző volt, s a régi telepítésű tanyáink napjainkig őrzik ennek a különös természeti-táji alkalmazkodóképességnek a „térbeli lenyomatát”. Ezek alapján állít-

⁸ A farm azért nem tanya, mert speciális mezőgazdálkodást folytat, és nem a táj afféle hasznosítását végzi tartozételepülésként, mint az egykori tanyák lakói tették.

⁹ www.alfoldinfo.hu/tanyakutatas

¹⁰ Timár Judit írja le először részletesen ezt a jelenséget az Alföldön.

KÖZELKÉP – In memoriam Csatári Bálint

ható, hogy a tanya összességében az Alföld természeti-táji rendszerszerének organikus elemévé, részévé vált. Nélküle a táj nem lenne olyan, amilyenné az ember és annak tanya települése révén vált.

Az „igazi” homokhátsági tanyák az ÉK- DNY irányban, az uralkodó széliránynak megfelelően kialakult homokdűnék magasabb térszíneit ülik meg. A térszín kiemelkedő hátán lévő tanyák portái, telkei általában a buckasor alján elhelyezkedő ideiglenesen vízjárta semlyékekig húzódtak le. A tanya egész tevékenységével is alkalmazkodott ehhez a különös környezeti feltételekhez. A kiemelkedő magaslatokon voltak az épületek, általában az északi oldalon elhelyezkedő kis akácfa ligettel, a tanya udvarán hasznos és húst adó fákkal (dió, eper). A magasabb térrészen található szőlő, gyümölcsös és zöldséges kert jellegzetessége – éppen a futóhomok veszélye miatt – a „három-szintű” termelés, illetve hasznosítás volt: alul a zöldség, burgonya, középen az ún. gyalogszőlő, s felül a gyümölcsfák koronái.

Ha a tanyához tartozó birtoktest eléggé nagy volt, akkor a kis szántón rozstot vagy más gabonát termesztettek, hogy a szintén ott lévő rétet, legelőt, vagy kaszálót használó szarvasmarhák „előállítsák” a rendkívül gyenge termőképességű homoktalaj eredményes műveléséhez szükséges szerves trágya mennyiséget.

1. ábra. A térszíni kiemelkedéseket követő tanyák Szatymaz környékén

Forrás: Csatári B. 1975

KÖZELKÉP – In memoriam Csatári Bálint

Az időszakosan vízjárta alsóbb térszíni tanyaporta területek pedig kiválóan alkalmasak voltak kaszálónak, legelőnek, illetve több tanyán a vízi szárnyasok tenyésztésére. Ez az általánosan leírható tanya-modell tökéletesen megfelelt mind a természettel való együttélésnek, mind a fenntartható fejlődésnek. A tanya és tanyai ember a természeti rendszer valódi, érdemi része volt.

A később, például a földosztás után keletkező tanyák már nem követik ezt a szinte organikusnak nevezhető modellt, (egyébként éppen ezek a kényszeresen keletkező tanyák szűntek meg utána a leghamarabb), majd kollektivizálás és nyomában következő nagytáblásítás, rónásítás alapvetően megváltoztatta a külterületek képét és természeti körülményeit. Bizonyára ezek a beavatkozások és hatások is szerepet játszottak abban, hogy a talajvízszint lényegesen lecsökkent a homoki tanyás térségekben. A tanyák egy része ma ún. „sírkútból” nyeri a vizét. A felhagyott nagyüzemi táblákon újratamad a futóhomok, legalábbis porviharok formájában. A korábbi hátsági tavak vizeit levezették, a csatornáikat beszántották. Nincs elég víz, gyengék a legelők. A természeti mikro-viszonyokhoz való alkalmazkodás lehetőségei egy piaci alapokra építő farmtanya esetében már korlátozzák a megélhetés feltételeit.

Talán a hobbi és üdülőtanyák jobban tekintettel lehetnek újra ezekre az értékekre. Nem véletlen, hogy az ilyen módon újrahasznosított tanyák nagy része a nemzeti parkokhoz közeli, legértékesebb tájrészekben helyezkednek el és a külföldiek körében (hollandok, németek, belgák stb.) is igen népszerűek.

A TANYA ÉS A GAZDÁLKODÁSI RENDSZER

A tanya kialakulásában és egész történetében alapvető szerepet játszott a gazdaság. A hajdani nagy állattartó mezővárosok pusztai „szállásaitól” a mai jómódú, balástyai fóliás tanyás gazdaságokig vezet az a végigkövethető gazdaságtörténeti folyamat, amely a tanyákat különböző időszakokban különbözőképpen tette a magyar mezőgazdaság fontos termelési színtereivé. A tanyai gazdaság „kivirágzása”, fénykora kétségtelenül a feudális korlátokról nagyrészt mentes, ún. amerikai utas vagy frontier típusú alföldi területek birtokbavételének időszakára esik, a XIX. század végére, a XX. század elejére. A mezővárosok tanyáiról származó áruk piacra jutása biztosította a vasúti összeköttetések megteremtése, s az élelmiszeripar első nagyobb üzemeinek létesülése. Csak „tetézte” a kirajzás méreteit a filoxéra vész nyomán létesített homoki szőlőültetvények telepítése.

A tanyák gazdálkodása általában több alapvető jellemzővel bírt. Egyrésztől biztosította a tanyai családok alapvető élelmiszer(ön)ellátását, másrésztől, s nagyrészt jellemző volt az ún. vegyes gazdálkodás, a több lábon állás (részben a természeti feltételek adta szigorú keretek már fentebb említett kihasználása miatt), harmadrészt fokozatosan jelentek meg a specializált monokultúrák (elsősorban a szőlő, gyümölcs és zöldségtermesztés területén, de volt néhány állattartásra, pl. tejtermelésre, ser-

KÖZELKÉP – In memoriam Csatári Bálint

téstartásra specializálódott tanya is). A mezővárosi piacok értékesítési lehetőségei az Osztrák–Magyar Monarchia védett belső piacán szinte korlátlanok voltak.

A második világháború után a helyzet alapvetően megváltozik. A tanyás gazdák sokaságát kuláknak nyilvánítják, s szinte teljesen fel kell adniuk az évszázados munkájukkal, szorgalmukkal, törekvéseikkel, erőfeszítéseikkel megteremtett tanyai gazdaságok többségét. Ezek nagy része már az erőszakos kollektivizálás első hullámában megszűnik. A „végleges csapást” a második hullám, a mezőgazdaság teljes szocialista átszervezése jelenti számukra. A tanyák, még ha épületük meg is marad, a gazdálkodásukhoz szükséges földterületük nagy részét elvesztik, s így a szántóföldi kultúrák területén, a Tiszántúlon nagyrészt el is tűnnek. Kissé másképpen alakult gazdasági szerepük a Duna–Tisza közén, ahol annyi tanya volt, s olyan bonyolult termelési-földhasználati viszonyok között, hogy felszámolásuk nem volt olyan egyszerű, mint az Alföld más részein.

Ezen tanyák gazdálkodási rendszerének részbeni továbbélését a szakszövetkezeti üzemforma tette lehetővé. A tanyai gazdaság ún., tagi gazdasággá vált, s a tanyás gazda lényegében folytatni tudta mezőgazdasági tevékenységét. Tagi hozzájárulást ugyan fizetett a szövetkezetnek, de az 1970-es, 80-as években már komoly méretű, integrált háttáji gazdaságok is kialakultak. A tanyák ezen térségekben, ahol képesek voltak megújítani gazdasági funkcióikat lényegében megmaradtak, sőt részben meg is újultak.

A rendszerváltás után gazdaságuk ismét elbizonytalanodott. Megszűnt a tevékenységüket részben integráló nagyüzem. Az egyéni – vagy farm – gazdálkodás felteteleinek a megteremtésére pedig csak kevés életerős tanyai gazdaság volt képes. A két rendszerváltást is megélt volt tanyai parasztok megöregedtek, fiatalok pedig csak kevesen vállalták a gazdálkodási hagyományok folytatását. Tőkéjük kevés, eszközellátottságuk korszerűtlen, termelési - piaci integrációjuk minimális. Így a tanyai gazdaság újra „rendszereszerű tényezővé” akkor válthatott volna, ha céltudatosabban illesztették volna be a vidékfejlesztés európai rendszerébe. Ez sajnos nem következett be, bár a 2010-es évtized elején magyar költségvetési forrásból Tanyafejlesztési programok indultak el.

A TANYA ÉS A TELEPÜLÉSI RENDSZER

A tanya mint az alföldi települési rendszer része igen sajátos történeti-településfejlődési pályát járt be. Volt ún. „másodlagos” hézagkitöltő szórvány, amikor a török hódoltság után a „tanyai pionírok” és a fél évig kint élő pásztorok megtelepedtek rajtuk. Volt a külterületre kerülő hajdani „ólaskert”, amely a növekvő népességű és fejlődő agrárgazdálkodású mezővárosok aranykorában vált jellemzővé (2. ábra). Volt a kibontakozó intenzív szőlő-, kert- és gyümölcskultúra kert-Magyarországnak településformája a Kiskunságban. Volt szakszövetkezeti tagi gazdaság és a lehetsé-

KÖZELKÉP – In memoriam Csatári Bálint

gek szerinti háztáji termelés színtere. Lett később – főleg a mezővárosok belső tanyazonáiban – kényszerből vagy éppen a városból menekülve „választott” lakóhely, amelyből már eltűntek a hagyományos tanyai funkciók. Voltak teljes építési tilalom alatt álló tanyás térségek, de voltak ún. „fejlesztendő külterületi lakott helyek” is, ahol legalább az épület némi felújítását, korszerűsítését engedélyezték. Több esetben alakultak át „hobby vagy második otthon tanyává”, ahol a városi értelmiség és a tehetősebb polgárok „revitalizálták”, többségében valóban értékmegőrző módon a tanyákat.

2. ábra. A klasszikus ólas-kertes mezőváros a tanyásodás előtt

Lettek belőlük viszonylag nagy számban idegenforgalmi és vendéglátó tanyák is, ahol a „pusztai romantika” és „gasztronómiai csodák” mellett már fellelhetők a környezetbarát, zöld, természetbarát vagy éppen a lovasturizmus tanyái is.

A tanya tehát – a településrendszer kétségtelenül sajátos részeként – hol a változások élén állt, karakterisztikusan dinamizálta magát a térfejlődést, hol „elszenvedte” illetve „befogadta” a változásokat. Mára, a 21. század küszöbére, a klasszikus tanyarendszer lényegében szinte teljesen megszűnt, illetve átalakult.

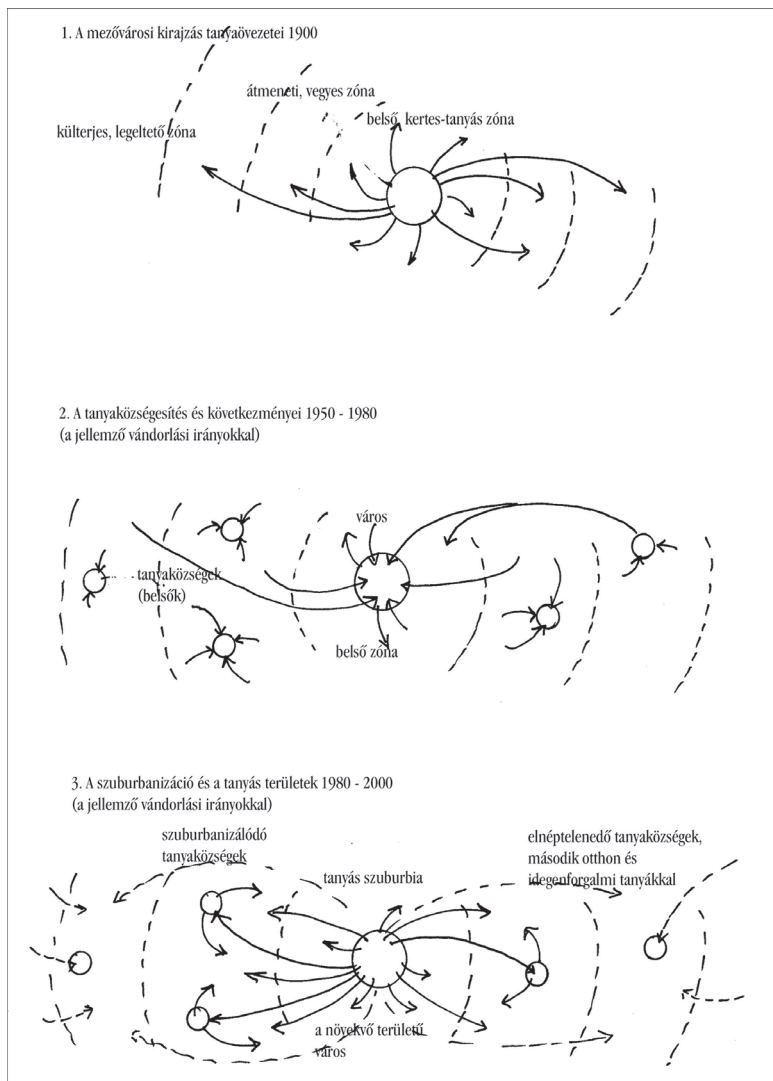
Ennek három fő szakaszát a 3. ábrán láthatjuk. A klasszikus, övezetes mezővárosi tanyavilág szerkezeti átalakulása a már korábban is „túlfejlettnék” minősített tanyai területek tanyaközségesítésével gyorsult fel. A tanyák lakói – a főleg gazdasági, meg-

KÖZELKÉP – In memoriam Csatári Bálint

élhetési kényszerektől vezérelve – részben a volt anyavárosokba, részben a kijelölt tanyaközségek belterületére, központjába költöztek. Ha lehetséges volt, azért sokan meghagyták a tanyát háztáji gazdálkodási célokra. A tanyák elnéptelenedése különösen az 1960-as, 70-es években gyorsult fel. Döntő változást a tanyai építési tilalom 1986-os feloldása hozott.

3. ábra. A tanyák fontosabb változásai a 21. században

KÖZELKÉP – In memoriam Csatári Bálint

Ekkor a városok urbanizációs robbanásának első nagy, koncentrációs szakasza után (amely a tanyaközségeknek a külterületükről történő benépesülésével a vizsgált térben egyszerre jelentett „relatív dekoncentrációt is”), a volt mezővárosok sajátos szuburbanizációja, az urbanizációs ciklus teljes dekoncentrációja következett be – éppen a tanyarendszer „segítségével”. Új tanyák épültek, főleg a belső, volt kertes tanyazonában, megkezdődött a városból való kiköltözés a tanyaközségekbe. A nagyobb városok körül nemcsak a lakóhelyi, hanem a gazdasági szuburbanizáció is megjelent, amely ugyan alaposan átfőrmálta a korábbi települési teret, de egyúttal újra is integrálta a tanyákat az átalakuló, modernizálódó települési rendszerbe. Sajnálatos viszont, hogy ez a részleges külterületi modernizáció és integráció kellően nem átgondolt tervezési dokumentumok és építési szabályozás mellett következett be, így a tanya térségek sok helyen egyszerűen elvesztették hagyományos értékeiket, táji jellegüket. Minimális volt az a fejlesztési forrás is, amely e „modern kori újra-tanyásodás” infrastrukturális feltételeinek a megteremtéséhez járult volna hozzá. A mai tanyák „teljes átalakulása” vagy részbeni megújulása ismét a volt nagyobb „anyavárosokkal” való viszonyukban válik igazán értelmezhetővé.

A TANYA ÉS TÁRSADALMA

A tanyai társadalom sohasem volt egységes. A progresszív mezővárosi paraszt-polgárság tanyán is élő csoportjai élesen különböztek a szegénységből a tanya segítségével felemelkedni vágyó szegényparasztoktól, béresektől. Az ország más, túlnépesedett részeiből például a Kiskunságba vándorlók, – mint hajdani tanyai vállalkozók (két hold fekete földért 20 hold homokot kaptak), – megint más csoportot alkottak. A tanyaiak sajátos társadalommá formálódása talán az 1930-as évek klebelsbergi iskola és pusztai templomépítő hulláma után vett érdemi lendületet. A tanyai – a szabadságot feltétlenül szerető – nép híres gazdaköröket, olvasóköroket szervezett, segítettek egymást, sok helyen valódi társadalmi közösséggé fejlődtek. Fokozatos elválásuk az anyavárostól így akár természetes folyamatnak is lenne tekinthető, ha nem szól közbe a sok tilalom, és a kényszerközségesítés, az erőszakos kollektivizálás. Azóta a tanyai népesség folyamatosan csökken, a tanyai társadalom elöregszik. Az előző fejezetben vázolt erőteljes migrációs folyamatok hatására sokféle, nehezen azonosítható csoportból áll. A hagyományos őstermelők, gazdálkodók csoportja mellett megjelentek az „újonnan jöttek”, a városból érdekből vagy kényszerből kiköltözők, az újjgazdagok és az újszegények. A rendszerváltás után bevezetett kislistás választások miatt alig van képviselőjük a helyi önkormányzatokban. A mai tanyai társadalom nagy része szegény, idős, perifériára szorult ember. A régi közösségeik is széthullottak. Ennek ellenére ragaszkodnak ehhez a településformához, sőt újak is vállalkoznak a kiköltözésre. Sokak ideiglenes lehetőségnek tekintik a tanyán lakást, mások új, pazar lakótanyákat építenek. A külterület társadalmának újra kellene integrálódnia, a városok és községek külterületén is.

KÖZELKÉP – In memoriam Csatári Bálint

4. ábra. A tanya mint rendszer, az egyes rendszerelemek szerepének „becslésével”

Virágkor: $1+2+3+4$

1920: $0-2+3+4$

1950: $0+0-3+4$

1980: $\frac{1}{2}+\frac{1}{2}+\frac{1}{2}-4$

1990: $1+\frac{1}{2}-\frac{1}{2}-4$

Az egykori alföldi tanyarendszer egyes meghatározó szférái a tanyák virágkor óta eltérő súlyokkal és hatásokkal játszottak tehát meghatározó szerepet. Volt, hogy a környezet, volt, hogy a mezőgazdaság, volt, hogy a települési folyamatok, volt, hogy a progresszív tanyai társadalom szférái játszották a meghatározó szerepet. Ha a rendszerelemek közül bármelyik szerepe, hatása drasztikusan megváltozott, akkor a tanya helyzete is változott, s az e településformát életető tényezők belső egyensúlya megváltozott. Új egyensúly a virágkor óta még nem jött létre.

A megmaradt tanyák és az új szórványok

Ha hosszabb időtávra tekintünk vissza, akkor jól láthatjuk, hogy változások nagyon jelentősek, nemcsak a tanyákat illetően, de az egész Alföldre vonatkozóan is. A vizsgált terület népességvesztése fél évszázad alatt (1960–2011) csaknem negyedmillió fő. 1960-ban még 3 millió 831 ezer fő élt a teljes Alföldön, s közülük 789 ezren (!) külterületen. Arányuk az összes népességből **akkor 20,6% volt**, tehát minden ötödik alföldi ember külterületen élt. A tiltások, a fokozódó előregedés és az elvándorlás miatt (bár Pest megye alföldi részeinek adatai kedvező befolyást jelentenek), a teljes népességnek **ma már csak 5,6%-a** él szórványban (1. táblázat).

KÖZELKÉP – In memoriam Csatári Bálint

1. táblázat. Az összes alföldi település külterületi népességének változása

	Össze- számolt külterületi helyek	Meg- oszlás	Külte- rület népesség	Meg- oszlás	Arányuk az összes né- pességből	Külte- rületi népesség	Meg- oszlás	Arányuk az összes népességből 1960	Külterületi népesség változása 2011/1960 fő	A csök- kenés mértéke	Meg- oszlása
	FM adatok	%	2011	%		1960				%	
Bács-Kiskun	35 910	39,1	66 216	31,9	12,7	211 954	27,2	35,9	-145 738	-68,7	25
Békés	8 385	9,2	15 724	7,6	4,3	112 019	14,1	23,9	-96 295	-85,9	16,7
Borsod-Abaúj-Zemplén		0	2 285	1,1	1,1	17 338	2,2	8,1	-15 053	-86,8	2,5
Csongrád	17 848	19,4	34 718	16,7	8,3	121 165	15,3	27,9	-86 447	-72,3	14,9
Hajdú-Bihar	5 316	5,8	27 298	13,1	4,9	73 221	9,2	14,5	-45 923	-62,7	7,8
Heves		0	586	0,3	0,5	6 875	0,8	4,8	-6 289	-91,4	1
Jász-Nagykun-Szolnok	5 835	6,4	10 565	5,2	2,7	89 824	11,4	19,4	-79 259	-88,2	13,6
Pest	9 591	10,4	29 491	14,4	5,3	73 570	9,3	17,1	-44 079	-59,9	7,6
Szabolcs-Szatmár-Bereg	8 921	9,7	20 152	9,7	3,6	83 326	10,5	14,2	-63 174	-75,7	10,9
Összesen	91 806	100	207 035	100	5,6	789 292	100	20,6	-582 257	-73,7	100

Forrás: saját számítás KSH és FM adatok alapján

KÖZELKÉP – In memoriam Csatári Bálint

A táblázatból kitűnik, hogy fél évszázad alatt 582 ezer fővel csökkent az alföldi települések külterületi népessége. Érdekes viszont, hogy a csökkenés mértéke már korántsem azonos minden megyében. Az egykori kertes-tanyás területeken, ahol a külterületi népesség aránya a teljes népességből 28–36%-ot tett ki 1960-ban, még ma is kiemelkedő ez az érték, igaz csak: 8-13%. A fogyás mértéke az áttekintett fél évszázad alatt az alföldi területek átlagában –73,7%-os volt. Ezt a rendkívül nagy értéket az első évtizedekben a nagytáblás nagyüzemi mezőgazdasági termelés gyors terjedése okozta (Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megye révén), majd később, elsősorban Pest és Hajdú-Bihar megyékben a szuburbanizáció külterületi népességcsökkenést mérséklő hatása figyelhető meg. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye átlagos fogyást mutat, míg Csongrád és Bács-Kiskun megyék egyre inkább megmaradnak „alföldi tanyás megyének”, hiszen a nagyrégió összes külterületi lakosának ma már közel 50 %-a ebben a két megyében él. 1960-ban még csak 42,5% volt ez az érték.

Végül egy új módszerrel megkíséreltük térképen is ábrázolni, hogy a kifejezetten mezőgazdasági hasznosítású területekhez kötődően hol található lakott tanyák az Alföldön (3.1.5. ábra). Ehhez a CORINE program felszínborítási kategóriáit és a KSH új, geokódolt népességadatait használtuk fel (lásd bővebben: Csatári B. – Farkas J. 2018). Az ábra mutatja, hogy hol helyezkednek el a jól megbecsülhető, tanyásnak tekinthető cellák. Ezek a mezőgazdasági területeken található és nagy valószínűséggel gazdálkodást is folytató tanyák. Lakosaik száma kb. 115 ezer fő, számuk 33 ezer. Azaz a külterületi népesség körülbelül fele tekinthető ma tanyai népességnek az alapján, hogy olyan lakott lakásban él, amelyik mezőgazdasági hasznosítású területen található. Számuk térbeli „besűrűsödése” több markáns földrajzi tényezővel hozható összefüggésbe. Az elsőnek a legnagyobb tanyai gazdálkodási és a piacozási hagyományokkal rendelkező egykori nagy alföldi mezővárosok térségei tűnnek ki.

5. ábra. Tipikus tanyásodott táj a Kiskunságban

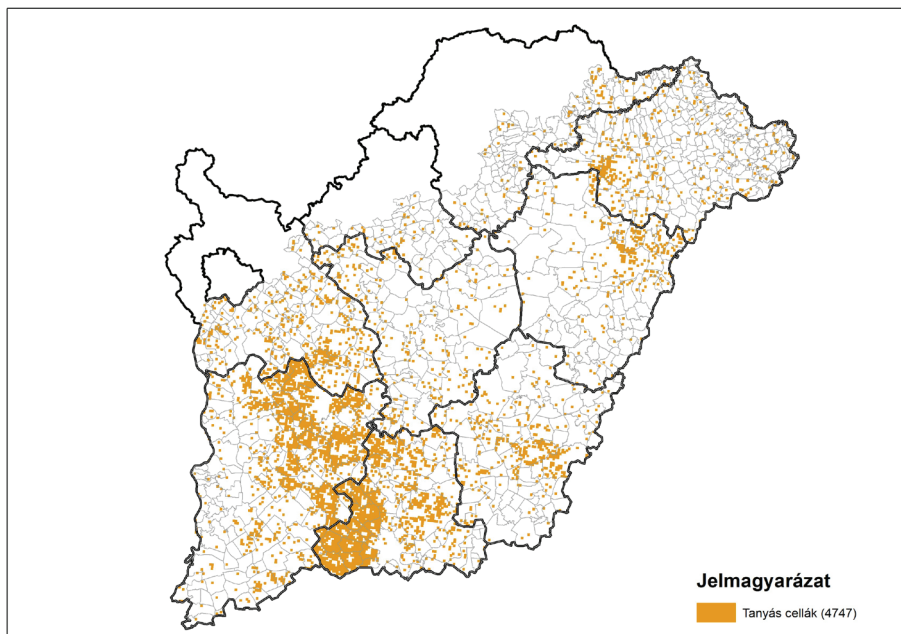

KÖZELKÉP – In memoriam Csatári Bálint

Szeged, Kecskemét, Kiskunfélegyháza. Csongrád, Békéscsaba, Debrecen és Nyíregyháza volt tanyazonáiban láthatóan, térben összefüggő tanyás cellaegységeket alkotnak a belőlük egykor leválasztott tanyaközségek mezőgazdasági külterületei is. A másik feltűnő tényező a Duna–Tisza közti Homokhátság igen markáns megjelenése, ami valójában azt jelzi, hogy az itt folytatható, a táj adottságaihoz lehetőség szerint erőteljesen alkalmazkodó mezőgazdasági termelésnek ma is elsődlegesen fontos színtere a hagyományos, illetve a megújuló alföldi tanya. Bár kisebb mértékben, de a Nyírség homoktalajú területein is hasonló sűrűsödés figyelhető meg.

A harmadik tényező, amit különösen a nagyobb felbontású térképi változatokban lehet követni, a fennmaradó tanyák ún., útfüggősége. A kövesút kb. 1 km-en belüli közelsége döntő fontosságú az ott élő gazdálkodók számára, amit korábbi felméréseink is igazoltak¹¹.

6. ábra. A kifejezetten mezőgazdasági hasznosítású térképi cellákban megjeleníthető tanyák az Alföldön

Forrás: Csatári B. – Farkas J. 2018)

¹¹ Lásd: www.alfoldinfo.hu/tanyakutatas

KÖZELKÉP – In memoriam Csatári Bálint

7. ábra. Egy hagyományos, élő tanya a tájban

Konklúzió

A magyar tanyavilág az elmúlt fél évszázadban kétségbe vonhatatlanul zsugorodik és térben egyre inkább koncentrálódik. Ez a tanyai népesség és a tanyák folyamatos lemorzsolódásával, és a megmaradók funkcióinak átalakulásával járó összetett folyamattal párosul. Kivételt csak „homok vidékeink” jelentenek, ahol a munkaigényes szőlő, gyümölcs és kertészeti kultúrák szükségszerűen életben tartották e településformát, ahol ez előnyökkel jár a gazdálkodás, és így a megélhetés szempontjából.

A rendszerváltás után közel 30 évvel már biztosan kijelenthetjük, hogy az 1990-es évek közepén elmaradt tanyai megújulás lehetősége véglegesen bezárult napjainkra, egyrészt az életmód és a lakókörülményekkel szemben támasztott modern igények, másrészt a mezőgazdasági nagybirtok egyre jelentősebb térnyerésével az Alföld területén. Ma tehát már nincsenek meg (talán nem is voltak meg soha) azok a feltételek, amelyek nagyszámú új tanya megjelenését tennék lehetővé az alföldi tájban. Az elmúlt évtizedben elindított „Tanyafejlesztési program” – nagyon helyesen – alapvetően nem is ezt célozza, hanem a még meglévők megmentését, funkcióik megőrzését. Ugyanakkor a célterület meghatározása, a kedvezményezettek körének kijelölése, valamint a célokhoz rendelt források nagysága kétségesse teszi a program hosszú távú sikerét. Elemzésünk alapján az első két kritérium szűkítése, és a finanszírozás bővítése mindenképpen szükséges ahhoz, hogy legalább két területen a Homokhátságon és a Nyírségben megőrizzük a tanyás tájat és vele annak gazdaságát és kultúráját.

KÖZELKÉP – In memoriam Csatári Bálint

Irodalom

- Becsei J. (1990): Az alföldi tanyarendszer változása. In: Tóth J. (szerk.): Tér – idő – társadalom. Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek. MTA RKK, Pécs, 52–57.
- Becsei J. (2016): A tanya revitalizációjának mai lehetőségei. In: Sikos T. T. – Tiner T. (szerk.): Tájak, régiók, települések térben és időben: tanulmánykötet Beluszky Pál 80. születésnapjára. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 19–30.
- Csatári B. (1975): Szeged járás tanyarendszerének népesség és településföldrajzi vizsgálata. Egyetemi doktori értekezés, Szeged
- Csatári B. (2004): Tanyáink ma. In: Pócs Gy. (szerk.): Falvak, földek, földművesek. Agroinform Kiadó – Stratégiakutató Intézet, Budapest, 39–52.
- Csatári B. – Kiss A. (szerk.) (2004): Tanyai kaleidoszkóp: A 2002–2003. évi tanyakolégium munkájának eredményei. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét
- Csatári B. – Farkas J. Zs. – Kovács A. D. (2016): Egy alföldi tanyás mezőváros terének dinamikus változásai Kecskemét példáján. In: Kókai S. (szerk.): A változó világ XXI. századi kihívásai: tanulmánykötet Prof. Dr. Hanusz Árpád egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Nyíregyháza, 89–111.
- Csatári, B. – Farkas, J. Zs. (2018): Az alföldi tanyák változó szerepe a településszerkezetben. A FALU 33: 3, 33–48.
- Duró A. (1993): A tanyai átalakulás szociálgeográfiai értelmezése a szegedi tanyarendszer példáján. Kandidátusi értekezés, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét
- Mendöl T. (1936): Alföldi városaink morfológiája. Közlemények a Debreceni Egyetem Földrajzi Intézetéből, Debrecen
- Molnár M. (2002): A nagykunsági tanyavilágról jelen időben. Agroinform Kiadó, Budapest
- Romány P. (1973): A tanyarendszer ma. Kossuth Kiadó, Budapest
- Timár J. (1993): Az alföldi szuburbanizáció néhány sajátossága. Alföldi Tanulmányok 15., 217–232.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

Mit kezdünk Európával?

A hazai politikai elitek mintakövetési és mintaformálási stratégiája

CSIZMADIA ERVIN¹

ABSZTRAKT

Az elmúlt évtizedekben a hazai elitkutatók az elitek szerveződésének és viselkedésének szinte minden szegmensét feltárták, de meglepően keveset foglalkoztak a külső erőternek (Európának, a Nyugatnak) az elitek gondolkodására és cselekvésére gyakorolt hatásával. Az elitek ilyen szempontú megközelítésének hiánya már csak azért is feltűnő, mert az elmúlt harminc évben két esetben is látványosan megváltozott az elitek Európa-orientációja (z 1980-as években és az 1990-es évek második felétől). A tanulmány középpontjában e két Európa-kép bemutatása áll, amelyek közül az egyiket (s ezt képviseli a bal- és a liberális oldal) mintakövetőnek, a másikat (s ez jellemzi a kormányzó oldalt) mintaformáló jelzővel illehetjük. A dolgozat bemutatja mindkettő keletkezéstörténetét, illetve kapcsolódását makro- és mikropolitikai motívumokhoz. Ennek keretében a tanulmány kitér arra, miért volt adekvát az 1980-as években a mintakövető álláspont megjelenése, s arra is, hogy az 1990-es évek közepén miért jelent meg a mintakövető attitűd mellett, mintegy annak kihívójaként a mintaformáló Európa-attitűd a jobboldalon. De az elemzés nem csak az elmúlt harminc év folyamatainak dinamikus bemutatását vállalja magára, hanem azt is, hogy rámutasson: a tágabb magyar politikatörténetet is be kell kapcsolnunk, ha meg akarjuk érteni a nyugathoz való elit-viszony tekintetében az elmúlt évtizedek során bekövetkező változásokat. A magyar politikatörténetben mélyen benne rejlik az a réteg, amelyet az elmúlt évtizedben a Fidesz előhozott belőle. Ezzel a réteggel pedig akkor is számolnunk kell, ha azt netán taszítónak találjuk és elvetjük.

KULCSSZAVAK: elitek, külső minták, mintakövetés, mintaformálás, komplex politikatörténet

ABSTRACT

How should we think about Europe?

The model adaptation and model formation strategy of the Hungarian political elite

In the past decades, researchers in Hungary have looked at almost all segments of the behavior and organization of elites, nevertheless they have dealt surprisingly little with how external actors (Europe, the West) affect the actions and way of thinking of the elites. The lack of approaches from this perspective is so apparent because the European orientation of the elites has changed twice in the past thirty years. (In the 1980s and starting from the second half of the 1990s.) The

¹ MTA Politikatudományi Intézet (Senior researcher, haS Centre for Social Sciences institute for Political Science), tudományos főmunkatárs. e-mail:Csizmadia.Ervin@tk.mta.hu

KÖZELKÉP – Tanulmányok

essay focuses on presenting two concepts of Europe, of which one is based on model adaptation (the opposition represents this approach) the other on model formation (which is characteristic of the governing parties). The essay shows the origins of both, as well as their connections to macro and micro political motifs. Within the frameworks of this, the study touches upon why the appearance of the model adaptation perspective was adequate in the 1980s as well as to why the model forming approach to Europe appeared on the right in the middle of the 1990s as its challenger. The analysis does more than just dynamically present the past thirty years, it also aims to show that we have to integrate Hungarian political history in a broader sense into our studies if we want to understand the changes that have occurred in the past decades concerning the relationship of the elites to the West. The stratum which Fidesz has brought to surface lays deep in Hungarian political history. We have to take this stratum into consideration even if we find this perhaps unattractive and we reject it.

KEYWORDS: *Elites, external examples, model adaptation, model transformation, complex political history*

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben a hazai elitkutatók az elitek szerveződésének és viselkedésének szinte minden szegmensét feltárták, de meglepően keveset foglalkoztak a külső erőternek (Európának, a Nyugatnak) az elitek gondolkodására és cselekvésére gyakorolt hatásával. Az elitek ilyen szempontú megközelítésének hiánya már csak azért is feltűnő, mert az elmúlt harminc évben két esetben is nagyon látványosan megváltozott az elitek Európa-orientációja, tehát volna miről elgondolkodunk. Az első az 1989-90-es rendszerváltás, a második pedig az a rendszerváltás, amely az első Fidesz-kormányzással (1998–2002) kezdődik és 2010 utáni többszöri kétharmados kormányzással teljeseedik ki. A két korszak nagyon különböző karakterű, de közös jellemzőjük, hogy mindkettőben megváltozik az addig uralkodóan tekinthető Nyugat-percepció. Míg a 80-as évek közepéig az eliten belül nincs látványos jele a nyugatosságnak, addig ekkortól egy nagyon egyértelmű Európa-orientáció jelenik meg, amelyet *mintakövetőnek* nevezek majd. Ez a mintakövető orientáció azonban már az 1990-es évek közepétől-második felétől kihívót kap, hogy aztán ez a kihívó 2010 után elforduljon a mintakövető stratégiától és egy új Európa-felfogás nevében lépjen fel. Ezt az új attitűdöt hívom *mintatranszformálónak*.

Ez a kategorizálás, mint kiindulópont önmagában is indoklásra szorul. A mai Magyarországáról író nemzetközi és hazai (nem is elsősorban elit-) kutatók szinte kivétel nélkül arról írnak, hogy a mai kormány eltávolodott a liberális demokráciától (Enyedi – Krekó, 2018, Wilkin 2018, Krastev 2018), sőt itt már nem is eltávolodásról, hanem Európa-ellenességről beszélhetünk. Ehhez képest az én állításom az, hogy az Európa versus Európa-ellenesség dichotómia nem pontosan fejezi ki a mai helyzetet. A változás ugyanis nem az Európa–Európa-ellenesség irányban történt, hanem

KÖZELKÉP – Tanulmányok

az európaiságon *belül*: a mintakövető európaiság mellett megjelent és kormányzati szintre emelkedett egy mintaformáló szemléletmód.

Dolgozatom középpontjában e két kategória áll. De, mint ahogy a mintaformáló gondolkodás megjelenése sem volt előre kiszámítható és szükségszerű, úgy a mintakövető megjelenése sem volt az 1980-as évek második felében. Mindkettőt objektív és szubjektív körülmények formálták ki – elemezni is fogom őket. Az elemzésben csak Magyarországra koncentrálok, amelyet *egyedi* példának tekintek. Az egyedi példák tanulmányozását mindig is fontosnak tartottam, az Orbán-kormány idején pedig hatványozottan fontosnak. Az ugyanis a véleményem, hogy a többszöri kétharmados Orbán-rendszert nem érthetjük meg egy általános, mondjuk régiócentrikus demokráciaelmélet felől. Ezért a dolgozatot érdemes úgy olvasni, hogy az eleve lemond a közös és általánosítható tanulságok kereséséről annak érdekében, hogy egyedi tanulságokra jusson.

A dolgozat első részében néhány alapfogalomról, illetve ezeknek a tanulmányban történő alkalmazásáról lesz szó. A második részben a mintakövető, a harmadikban a mintaformáló elitstratégiák jellegzetességeit veszem számba. A negyedik részben pedig magyarázatokat kívánok adni a változásokra.

Irodalom, alapfogalmak és tájékozódási irányok

A KÜLSŐ MINTA ÉS A HOZZÁ VALÓ VISZONY INTERPRETÁLÁSÁNAK NÉHÁNY PÉLDÁJA

Ahhoz, hogy erről az Európával kapcsolatos két elit-magatartásról (a mintakövetésről és a mintaformálásról) mind többet megtudjunk, először az alapfogalmakat, elsőként is a *minta* fogalmát kell tisztáznunk. A minta egy olyan országot vagy országcsoportot jelent, amely valamiért követendő vagy semlegesebben viszonyítási pont más országok elitjei számára. A mintához kétféleképp lehet viszonyulni. Az egyik – s ez a történelmileg jóval ismertebb – a mintakövetés, ami azt jelenti, hogyha az eliteknek alkalmuk nyílik rá, igyekeznek országukat közelebb vinni ehhez a külső mintához. Ez leggyakrabban intézményi és jogi adaptációt jelent, de része a mentális alkalmazkodás is. A magyar elitek a történelem számos pontján találták szembe magukat a kihívással, hogy az országot fel kell zárkóztatniuk a mintának tekintett fejlettebb régióhoz. A másik elit-attitűd a mintaformálás. Vannak ugyanis elitek, amelyek nem tartják megfelelőnek a mintakövetést, s úgy vélekednek, hogy az országnak nem csak a passzív követés, hanem az aktív mintaformálás is feladata.

Az 1980-as években – főképpen a szociológiában és a történettudományban – nagymértékben előtérbe került a mintakövetés kérdése. Két fontos mű fémjelzi ezt. A szociológiában Kulcsár Kálmán: *A magyar szociológia történetiszemlélete. Gondolatok a külső minta jelentőségéről* (Kulcsár, 1984) című tanulmánya; a

KÖZELKÉP – Tanulmányok

történettudományban Szűcs Jenő híres könyve: *Vázlat Európa három régiójáról* (Szűcs, 1984). Mindkét szerzőt az izgatja, hogy Magyarország mennyiben tér el Nyugat-Európától és melyek az eltérések okai. A politikatudomány ekkor még éppen első lépéseit teszi meg az önálló diszciplínává válás útján, így e tudományterület képviselői e témában ekkor még nem nyilvánulnak meg. Annál nagyobb aktivitás jellemzi viszont a „nemzetközi kapcsolatok” diszciplína művelőit. Ők – mint majd látjuk – számos folyóiratban fogalmaznak majd meg gondolatokat az európai nyitással (főképpen mintakövetéssel) kapcsolatban.

A politológusok a témára a rendszerváltás idején találhatnak rá. Ágh Attila például az átmenet után nem sokkal ezt írja: „A magyar politikatörténet a belpolitika és a nemzetközi viszonyok találkozásánál (linkage politics) azt mutatja, hogy a belső politikai erőteret egy rendkívül nagy befolyású külső erőcentrum strukturálja. Nemcsak az állam a „túlsúlyos” tényező tehát a történelmi fejlődésben, hanem fokozott mértékben egy olyan külső erőcentrum is, amely gyakran, áttételek nélkül, közvetlenül — jogilag- alkotmányosan és erőszak-szervezetileg is — belső tényező egyszersmind” (Ágh 1992: 134). Úgy ítéli meg, hogy a történeti magyar fejlődésben (dualizmus, Horthy-korszak) folyamatosan szerepet játszik a külső minta és ez a szerep nem szűnik meg a rendszerváltás után sem: „A magyar politikai rendszernek az Európához való „strukturális kompatibilitásra” kell felkészülnie, s ennek egyik mozzanata a pártrendszer keserves átalakulása lesz a nyugateurópai modellnek megfelelően, talán a posztmodern társadalom markáns jegyei kivételével. A magyar pártoknak és pártpolitikusoknak tehát abban kell gondolkodniuk a kilencvenes években, hogy milyen nagy pártfrakciók vannak az Európa Parlamentben, s hova fognak a képviselőkük leülni, ha az európai integráció folyamata behívja a magyar politikát is.” (Ágh 1992: 135). Ágh tehát – bár nem használja a mintakövetés fogalmát – a Nyugathoz való mind szorosabb illeszkedést, adaptációt látja kívánatosnak és ugyanezt teszi angol nyelvű cikkeiben is (Ágh 2011). Egy évvel Ágh után Kiss Zsolt Péter és Derényi András – akik ugyan szociológusok – az „utánzás régiójáról” beszél (Kiss–Derényi 1993).

Az 1990-es évtizedben Magyarország még nem tagja az Európai Uniónak, ezért egy ideig még a 80-as évek nyugatos megközelítései a dominánsak, ám az 1990-es években egyre inkább előtérbe kerülnek a demokratikus intézményrendszer alkalmazkodásának kérdései (Stepan – Skach 1993, Greven 1995). A 2004-es EU-csatlakozás utáni tizenöt évben pedig már nem csak arról olvashatunk, hogy mit jelent a külső közeg a mi számunkra, hanem arról is, hogy a hagyományos külső – belső elkülönítés már nem érvényes, hiszen Magyarország számára már nem külső erőter Európa. Másrészt pedig arról, hogy mit jelentünk *mi* az EU számára, azaz hogyan alkalmazkodik az EU a 2010 utáni, kétharmados kormányzati helyzethez. Bozóki András és Hegedűs Dániel például „kívülről korlátozott hibrid rezsimmént” írja le az orbánizmust. A szerzők ugyan nem foglalkoznak a nyugatosság kérdésével, de írásukból nyilvánvaló: az orbáni hibrid rendszer szerintük nem csak nem demokrácia, de az európaiság követelményének sem felel meg.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

SAJÁT ELIT-FOGALOM:

AZ ELIT MINT A KÜLSŐ-BELSŐ NEXUS VÁLTOZÁSÁNAK JELZŐJE

Lássuk most már, melyek az általam alkalmazott megközelítés legfontosabb vonásai. 1.) Mind a késő Kádár-rendszerben, mind az 1990-es évek második felétől létezik egy speciális elitcsoport, amely (amellett, hogy természetesen a belpolitikai erőter része maga is) a nemzetközi viszonyokat tanulmányozza, és ez alapján szerez befolyást magának. 2.) E külpolitikai orientációjú elit mindkét magyar rendszerváltás (az 1989–90-es jól ismert és a Fidesz által később, több lépcsőben végrehajtott) esetében kiemelt szerepet tölt be: az első esetben egy nyugatos ideológiát kínált fel a közönségnek, a másodikban pedig a mintakövetés kritikáját végzi el. 3.) E csoportok erejét és befolyását nem csupán gondolataik tartalma, hanem azok (különböző formákban történő) intézményesítése adja. 4.) Az Európa témájával foglalkozó elitcsoportok közül mindkét korszakban kiemelhető egy-egy, amely különösen sokat tesz a maga által helyesnek gondolt európaiság előmozdításáért.

(A külső környezetre való elit-orientálódás). Egy a Kádár-rendszerrel kapcsolatos korábbi vizsgálatomban – a hatalom felső körei mellett – *négy elitcsoportot* találtam, amelyek azonosítható módon, a régi hatalmi elitől eltérő módon definiálták Nyugat-Európát. Ezek a csoportok: a pártértelmiség, a külpolitikai elit, a közgazdász-elit és az ellenzéki elit (Csizmadia 2001). Ezek az elitek külön-külön és együttesen is nagy hatással voltak egyrészt a régi külvilág-felfogás változására, másrészt magára a belpolitikai helyzetre is.² A rendszerváltás után pedig azt találtam, hogy ez a több elit által kiformált, de a legerőteljesebben a demokratikus ellenzék által hordozott Európa-kép megteremti a maga riválisát a Fidesz képében. A Fideszmegalakulásától kezdve külső-környezet-orientált párt, de önálló, a többi elitől megkülönböztethető nézetei a témában csak fokozatosan alakulnak ki.

(A rendszerváltások és a külpolitika-orientált elit szerveződésének összefüggései). A külpolitikai orientációjú eliteknek kiemelt szerepük van rendszerváltások előidézésében. A késő Kádár-kor elitjeit erre kívülről is ösztönzik a nyugati országok vezető körei, s ez a külső megerősítés szétterjeszti a nyugati mintát és segít a mintakövető elitek növekedésében. A második korszakban, az 1990-es évek közepén, majd pedig az MSZP–SZDSZ kormányzás (2002–2010) végéig a mintakövető nyugatosság jelenti a „status quot”, de vele szemben ekkorra már egy masszív jobboldali Európa-felfogás áll.

(A külső-belső nexus újszerű vizsgálatának intézményesítése). Fontos kiemelni, hogy a két különböző Európa-felfogást képviselő elitek nem csak más és más korszakban alakítják ki a maguk Európával kapcsolatos felfogását, hanem nézeteik

² Az „együttes hatás” azt jelenti, hogy az elitcsoportok egy úgynevezett „diszkurzív diktatúrát” hoztak létre, amelyben az általuk fontosnak tartott témák is bekerültek a nyilvános disputák témái közé. Lásd: Csizmadia 2001.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

kifejtésére és terjesztésére nagyon másfajta reprezentatív közegek vannak. Az 1980-as években megszerveződő mintakövető elit döntően *intellektuális* oldalról érkezik, és folyóiratokat használ nézetei népszerűsítésére. Említett empirikus kutatásomban öt folyóirat (Társadalmi Szemle, Külpolitika, Közgazdasági Szemle, Külgazdaság, Beszélő) Európával kapcsolatos írásait olvastam át. Noha amegnevezett folyóiratoknak korántsem minden írása foglalkozott Európával, s amelyek ezzel foglalkoztak, azok mondanivalója sem vágott mindig egybe, de e folyóiratok hasábjain egyértelműen kimutatható egy nyugatos fordulat 1982 és 1988 között. A korai pártprogramoknak (Csizmadia 2001, Kovács – Tóth 1992) volt mire ráépülniük.

Amilyen gazdagon dokumentálható a mintakövető nyugatosság folyóiratokban és pártprogramokban, olyan nehézséget okoz a későbbi rivális, a mintaformáló európaiság azonosítása. Ennek oka az, hogy a mintaformáló gondolatiság kifejtése nem történik meg folyóiratokban, hanem rögtön pártprogramokban, azaz kimarad az *intellektuális* alapozás és a mintakövetés kritikájapolitikai manifesztumokban jelenik meg. Később, amikor már a pártprogramok is ritkulnak a Fidesz eszköztárában, az Európával kapcsolatos gondolkodás szinte kizárólag Orbán Viktor – intellektuálisnak szánt – beszédeiben kap helyet.

(*Egy-egy elitcsoport kitüntetett szerepe*). Ahogy jeleztem: az 1980-as években a nyugatos mintakövetést számos elitcsoport írásaiban megtaláljuk. Mivel az összes csoport Európa-képét részletesen kifejtettem másutt (Csizmadia 2001: 20-92), itt most csak arra koncentrálok, amelyik a leghatékonyabb és a legnyugatosabb volt. Ez a demokratikus ellenzék, illetve a belőle létrejövő SZDSZ. Csak akkor értjük meg, hogy a későbbi kormányra kerülő Fidesz miért az SZDSZ-t tartja fő ellenfelének, ha tudjuk, hogy az SZDSZ mintakövető felfogása volt a Fidesz számára a legnagyobb *ideológiai* kihívás.³

A DEMOKRATIKUS ELLENZÉK ÉS AZ SZDSZ KLASSZIKUS MINTAKÖVETŐ EURÓPAISÁGA

Az 1980-as évek legkiemelkedőbb elitcsoportja a demokratikus ellenzék volt. Ez a nem túl nagy létszámú, ám annál eltökéltebb elit már az 1970-es évek közepén (tehát jóval a kettős függés korszakán innen) megszervezte önmagát és a magyar közéletben egyedülálló módon nyugatos orientációra váltott. Ehhez nagymértékben segítséget kapott Nyugat-Európából és az emberi jogok ideológiájából (Csizmadia 1995, Monográfia), valamint a kelet-közép-európai ellenzékektől, mindenekelőtt a lengyelektől (Mitrovits 2019). Ugyanakkor érdekes módon az ellenzék, bár a nyugati minta és a mintakövetés híve, egészen a rendszerváltásig nem fogalmaz meg *teljes*

³ Az MSZP szervezeti kihívást jelentett, de ideológiai nem. Az SZDSZ pedig fordítva. A Fidesz nagy párttá akart válni, ehhez mind a két területen le kellett győznie a riválisokat.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

mintakövetés koncepciót. 1982 és 1988 között ez még egy nagyon visszafogott, egyben jól átgondolt mondanivaló. Az ellenzék reálpolitikát folytat, és nem akar, de – felkészültsége miatt – nem is tud Európa teljes valóságáról beszélni. Ami ezekben az években visszatérően előjön, az a szovjet-amerikai kapcsolatok értékelése. Az ellenzék óvatos: az első időkben szó nincs a Szovjetunió egyoldalú kritikájáról és az Egyesült Államok egyoldalú dicséretéről. Ezekben az években csak az biztos, hogy az ellenzék túl akar lépni 1977-1981 között követett stratégiáján.⁴ Fontos ellenzéki téma lesz a létező európai stabilitás. Vajon jó-e a *fennálló* stabilitás? Vannak-e, s ha igen, milyen geostratégiai érdekei a nyugat-európai országoknak Kelet-Közép-Európában? Abból, hogy a Nyugatnak nem érdeke a status quo felborítása, következik-e, hogy hozzájárulnak a status quo fenntartásához?

1981 után a demokratikus ellenzék elkezdheti feszegetni az 1945 utáni világrend kereteit, azon belül Európa kettéosztottságának problémáját. Ezt pedig úgy teszi, hogy rámutat: a bipoláris világfelfogás a tömböket nem fellazítani, hanem megszilárdítani akarja, s azt állítja, hogy a blokkrendszer stabilizációja lehetséges (Csizmadia 1990: 234–235). Mások a „Jalta–Európa” értelmetlen fenntartásáról beszéltek.⁵ Vajon meddig fogadja még el a Nyugat a jaltai megosztottságot? A Beszélő és az ellenzék tehát a Jaruzelski-puccs utáni időszakban egyre erőteljesebben bírálta a „Helsinki formulát”, az enyhülés gyakorlatát, illetve az elrettentés kölcsönös egyensúlyára épülő nemzetközi rendet. A kormányokat és a politikusokat kényszerek foglyainak tekintette és velük szemben a civil társadalom vagy a „párhuzamos állam” koncepcióját támogatta.

Néhány évvel később ettől már eltérően alakul az ellenzék Nyugat-percepciója. 1985-ben főtítkárváltás történik a Szovjetunióban, s egy évre rá ennek hatása Magyarországon is érződik: nagy reformpezsgés indul.⁶ E pezsgés részének tekinthetjük a demokratikus ellenzék Társadalmi Szerződés című nagy dokumentumát, amely megint egy újabb Nyugat-képre épül. Ennek az új Nyugat-képnek a centrumában (nyilván felhasználva az előző évben megjelent reformprogramokat) a fejlett világgazdasághoz való felzárkózás állott. De ezen túlmenően a Társadalmi Szerződés az első ellenzéki szöveg, amely már nem csak egy statikus Nyugattal számol, hanem foglalkozik azokkal a változásokkal is, amelyek a 1970-es évek Nyugat-Európájában bekövetkeztek. E nyugati tapasztalatokból jön a tanulmány címe: a jóléti államok végén a nyugati politikusok és a nyugati társadalmak között *modernizációs paktum* jön létre a posztjóléti állam költségeinek megosztásáról (Csizmadia 1995, Monográfia: 383–384).

⁴ 1983 elején vita indult a Beszélőben, hogy mi legyen az ellenzék szerepe a továbbiakban. A vitaindítót író Kis János azt szorgalmazta, hogy az ellenzék lépjen túl emberi jogi korszakán és forduljon nagypolitikai kérdések felé. Az ellenzék-vitáról lásd: Csizmadia 1990. I–II.

⁵ Haraszti Miklós (1985): A helsinki giccs. Beszélő, 15. BÖK, II. kötet, 272.

⁶ 1986-ban jelenik meg a reformközgazdászok tollából a Fordulat és reform című anyag és Bihari Mihály Reform és demokráciája. Az ismertebb folyóiratokban reformszellemű írások látnak napvilágot, de ezek többnyire belpolitikai tematikájúak.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

De miközben nagyon pontosan definiálja a magyar ellenzék a nyugati területeken bekövetkező változásokat, meglehetősen, hogy a Társadalmi Szerződés milyen visszafogott, amikor a Szovjetunió kilátásairól szól. A program szerzői megállapítják ugyan, hogy kimerültek a Szovjetunió olcsó természeti erőforrásai és válságba került a KGST rendszere, de azt megállapítják, hogy „a szovjet világrendszer felbomlásával számolni a belátható jövőben nem lehet.” (Társadalmi szerződés 1987: 785) Ez már csak azért is meglepő visszalépés, mert korábban az ellenzék – mint láttuk – a bipoláris világrend fenntartása ellen érvel. 1987-ben azonban az ellenzék – legalábbis átmenetileg – megtorpan, vagy nagyon tudatosan befékezi magát. Ennek két oka van. Az egyik: a Szovjetunióon belül 1987 tavaszára még nem dőlt el végérvényesen, hogy Gorbacsov *milyen mértékben* tudja keresztülvinni reformelképzeléseit. Nagyjából a Társadalmi Szerződés megjelenésével párhuzamosan zajlott le Moszkvában az SZKP ülése, amelyet a kortársak a „fordulat plénumának” neveztek. A másik: bár az ellenzék végig a társadalom, a „morajló embertömeg” strukturálására törekedett, s ennek szószólója kívánt lenni, törekvései csak korlátozott sikerrel jártak, nemigen tudta növelni társadalmi bázisát. Félő lehetett, hogy egy túlságosan radikális (netán „rendszerelváltó”) program, egy túlságosan erőteljesen megfogalmazott csatlakozási szándék Európa nyugati feléhez, korai jelzés lett volna az erre teljesen felkészületlen magyar társadalomnak. Ebből a megfontolásból talán már jobban érthető, hogy a program azt mondja: Jaltát nem lehet felmondani, a cél: *vitát nyitni* az egyoldalú függés kiegyensúlyozásáról (Társadalmi szerződés 1987: 786).

S hogy mennyire vigyáznak az ellenzék képviselői a fogalmazásra, arról egyéb példákat is hozhatunk. A demokratikus ellenzékbeli 1988 novemberében megalakuló SZDSZ a nemzeti szuverenitást, az állami függetlenséget és a katonai tömbök nélküli Európa álláspontját képviseli, s a párt programjában nem egyértelműen köteleződik el a Nyugat mellett.⁷ Kis János pedig egy cikkében még 1989 elején is megemlíti, hogy a magyar társadalom mindeztidáig nem emésztette meg a nyugati országok 1956-ban tanúsított „ambivalens” magatartását (Kis 1989: 681). Amolyan kisállami öntudattal azt is megállapítja: Kelet-Közép-Európa sorsát *ne a nagyhatalmak döntsék el*. „Azt várjuk, hogy olyan világhatalmi helyzetet teremtenek, amelyben Kelet-Európa népei végre maguk dönthetnek el, milyen politikai berendezkedésben kívánnak élni.” (Kis 1989: 681)

Végül megemlíthetjük, hogy 1989-ben az ellenzék a *rendezett* átmenet híve, s ehhez részletes külpolitikai javaslatokat is társít. Felhívja például a figyelmet arra, hogy a Varsói Szerződésből történő idő előtti kiugrások félelemmel töltenék el a nyugati országokat, különösen az angolszász hatalmakat és Franciaországot, amelyek attól tartanak, hogy „a Varsói Szerződés kezdődő bomlása a semlegesség választására ösztönöznék az NSZK-t, s így a NATO gyors és teljes széteséséhez ve-

⁷ A Szabad Demokraták Szövetségének elvi nyilatkozata. BÖK, III. kötet, 655.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

zetne”. (Kis 1989: 685) Ebből a megfontolásból jut arra a következtetésre Kis János, hogy – bár a Varsói Szerződés távlati megszűnése kívánatos – pillanatnyilag a két tömb *együttes és kiegyensúlyozott* leépítésére törekedni.

A magyar demokratikus ellenzék rendszerváltás előtti története azt igazolja, hogy az európaiság, a Nyugathoz való csatlakozás csak áttételeken keresztül érvényesül, s az ellenzék programjai sok – a helyzetből fakadó – kompromisszumot is tartalmaznak. Ugyanakkor azt is látjuk, hogy a programok annyiban is igazodnak a korszellemhez, hogy fontosnak és megvalósítandónak tekintik a nemzeti szuverenitást. Ilyen jellegű programot a rendszerváltás után az SZDSZ már nemigen képviselt, s ahogy haladunk előre az időben, a párt egyre inkább a „tisza” nyugatos mintakövetés pártjává lett.

A mintakövető európaiságtól a mintatformáló európaiság felé

A FIDESZ MINT A MINTAKÖVETÉS KRITIKUSA

ÉS ORBÁN VIKTOR MINT A MINTAFORMÁLÁS IDEOLÓGUSA

Fentebbi saját elit-fogalmam negyedik pontjaként említettem, hogy a külpolitikai tematikát erőforrásként felhasználó elitek köréből kiemelkedik kettő, amely képes volt rendszerváltás-értékű Európa-kép megalapozására. Az elsőt láttuk. A demokratikus ellenzék és az SZDSZ olyan intellektuális potenciált halmazott fel, amely 1990 és 1994 közöttellenzékéből is meghatározta az Európáról való gondolkodás kereteit és normáit. Ahhoz, hogy a Fidesz valaha is kormányzati szerepbe kerüljön, és ha oda kerül, elkerülje az MDF sorsát,⁸szüksége volt arra, hogy európaiság tekintetében versenyképes alternatív koncepciót dolgozzon ki.

(*A Fidesz szocializációs háttere és a késő Kádár-kori elitek*). De nem csak amiatt szorult arra a Fidesz, hogy Európáról saját képe legyen, mert ez volt nagy párttá növekedése egyik feltétele.⁹Szerepet játszott egy generációs motívum is. Bár a szervezet 1988-ban alakult, s tagjai (például a szakkollégiumi mozgalom révén) jelen voltak a '80-as évek második nyilvánosságában, mégsem kapcsolódott szervesen a késő Kádár-kori elitekhez. Stumpf István egy tanulmányában fel is vázolja, hogy itt egy új generáció jelenik meg, amely a korábbiakkal szemben áll (Stumpf 1990, Róna-Tas 1991). A korszakban egyébként is nagy a „generációs probléma”, s a Kádár-rendszer bukásának okát sokan abban vélik megtalálni, hogy az előregedett régi generáció mögött feltorlódtak, és nem jutottak szerephez az újak.

⁸ Az MDF 1994-ben nagy vereséget szenvedett a választáson és ugyanez történt koalíciós partnereivel is.

⁹ A másik feltétel belpolitikai volt: társadalmi beágyazódásának megteremtése (Tellér 1996).

KÖZELKÉP – Tanulmányok

A Fidesz népszerűségét mindenestre a kezdeti években generációs lendülete, nem pedig nyugatos elkötelezettsége vagy liberalizmusa adta. Elég pontos a korabeli Fidesz-tag és gazdaságpolitikai szakértő, Urbán László önmagukról írott jellemzése: „A Fidesz generációja nem igazán tud lelkesedni semmilyen politikai ideológiáért, sem a nemzet nagysága, sem magasztos liberális elvek nem számíthatnak kritikátlan azonosulásra és követőkészségre”. Bármennyire is az az uralkodó vélemény ekkor, hogy a Fidesz liberális párt, kapcsolata kezdettől nem felhőtlen a másik liberális párttal, az SZDSZ-szel. Laki Mihály (SZDSZ-körűli közgazdász) már 1991 februárjában írja: „a véleményformáló értelmiség jelentős csoportjai elfordultak az utóbbi hónapokban a párttól”. A Fideszről talán az első könyvet író Wéber Attila úgy véli: a párt 1992 végétől kezdődő népszerűségvesztésének oka, hogy szembekerült a status quo elitjének koalíciójával (Wéber 1996: 60).

Itt tehát korán szembe ütközünk egy, a későbbiek szempontjából meghatározó szociológiai problémával. Miközben Magyarországon jobboldali koalíció kormányoz, az ellenzéki térfélen – pártpolitikai értelemben – közeledni kezdenek egymáshoz azoknak az eliteknek utódai, amelyek a '80-as évek „diszkurzív diktatúrájának” képviselői voltak,¹⁰ s ebben a körben nincs benne a Fidesz. Innét indul a Fidesznek, mint alternatív elitnek az igazi története. 1994-ig ugyanis a Fidesz amolyan kiegészítő liberális párt, melynek megvan ugyan a saját véleménye, de az SZDSZ vezető körei részéről kezdettől fogva folyamatos kritikák érik. Bauer Tamás például már egy 1990-es írásában azt a megállapítást teszi, hogy a Fidesz programjában *kevés* (kiemelés az eredetiben) vannak kidolgozva a politikai rendszerre vonatkozó pontok. Ugyanebben az írásában azt is mondja Bauer, hogy az SZDSZ és a Fidesz kapcsolata nem természetes szövetségen alapul. Anélkül, hogy a két párt egymáshoz való viszonyának történetébe belemennénk, bizonyosnak látszik, hogy számos ok miatt a két liberális párt már az első ciklusban jelentősen eltávolodik egymástól. És ebben nagy szerepe van a generációs tényezőnek, illetve annak, amit a mintakövető és a mintaformáló Európa-kép közötti ellentétnek nevezek.

(A mintaformáló stratégia néhány eleme a pártprogramokban). A Fidesz egészen korai programjaiban (1988–89) is vannak már a másik liberális (és a szocialista) párttól eltérő elemek. A Fidesz még „legliberálisabb” korában (tehát alakulásakor) sem tesz például olyan kijelentéseket, hogy létezik „önkéntes szuverenitás korlátozás”. Igaz, nem is „teljes” szuverenitásról beszél, amikor kijelenti: „Állami külpolitikánk egyik célkitűzése kell legyen, hogy visszanyerjük szuverenitásunknak azt a mértékét, amely sokoldalú, kölcsönös függőségeken alapuló világban lehetővé teszi számunkra, hogy egyenrangú tagjaivá váljunk az európai népek közösségének”. Ekkor még a Fideszre is többé-kevésbé jellemző a mintakövetés. De 1994 és 1998 kö-

¹⁰ Ismételtlen visszautalok, hogy magam nevezem könyvemben diszkurzív diktatúrának az 1980-as évtizedet.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

zött a párt már másképpen teszi ki a hangsúlyokat. Ebben a korszakban kezdődik az alternatívakeresés a baloldali-liberális koalíció külpolitikájával és a mögötte meghúzódó Európa-felfogással szemben.

Az 1994-es *Úton Európába* című program például már nem egy stabil EU-ról ír. Ha pedig nem stabil, akkor a követés sem lehet szolgai, ezért az integrációra készülve alternatívákban kell gondolkodni. A hazai pártok mezőnyében egyedülálló módon a Fidesz konkrét reformjavaslatokkal él 1994-ben. Ilyen például az ENSZ reformja, az EU döntéshozatali rendszerének reformja, az Európai Parlament hatáskörének bővítése, a közösség ügyeinek nagyobb nyilvánossága vagy annak szorgalmazása, hogy a polgárokat illető döntések hozzájuk közel szülessenek meg.

Az 1996-os *A Polgári Magyarorszáért* című program újdonsága, hogy ebben a Fidesz már konfrontálódik a kormányoldal Nyugat-felfogásával. Hiszen „Európát, az európai mintákat, az állítólagos elvárásokat a kormánypolitika szinte minden helyzetben aduként igyekszik kijátszani. Érdekeinek megfelelően kiragad egy-egy intézményt, szabályozót, intézkedést, melyet egy-egy országban alkalmaztak, általános európai normának tüntetve fel azt”. Egyfelől a Fidesz a Nyugatot mint ezer éves keresztény szellemiségű kultúrát értelmezi, amelyre ráépültek az Európai Uniót alkotó országok.¹¹ Viszont az Európai Unió 1996-ban nem képes biztonságot garantálni tagjai számára, mégpedig azért, mert „az Európai Unió a maastrichti csúcsertekezlet óta belső válsággal küszködik, és egyre inkább nyilvánvaló, hogy amíg gondjain nem tud a maga számára megnyugtató módon úrrá lenni, a bővítés kérdését csak vonakodva kezeli, és ezt a folyamatot nem, vagy csak igen kismértékben igyekszik előmozdítani.” A program hangsúlyosan szól a „brüsszeli nyomásról”, és ennek tükrében azt is megfogalmazza, hogy „majdani tárgyalási magatartásunk tehát nem a mindenáron való alkalmazkodás, mindenfajta követelés és ajánlás elfogadása, hanem a különböző területeken jelentkező magyar érdekek következetes és változó körülményeknek megfelelő állandóan módosuló megfogalmazása és képviselése”. A program azzal fejeződik be, hogy „Magyarország nem jár el helyesen, ha a csatlakozást megelőzően túlzott lojalitástól vezetve szolgai módon lemásolja az EU szabályzatát.”

1996 és 2010 között még számos alkalommal fogalmazza meg a Fidesz a Nyugattal kapcsolatos kritikáját, illetve mond véleményt a hivatalban lévő baloldali liberális kormányok EU-politikájáról. A 2007-es *Jövőnk* című vitairatban már maga az *alkalmazkodás* fogalma is kritika tárgyává lesz, hiszen azt olvashatjuk, hogy az már szinte kényszerre vált, miközben az ország észre sem veszi, mihez alkalmazkodik. A Fidesz mindazonáltal nyugatos pártnak tekinti önmagát, s megállapítja: a polgárosodás nyugatról jön. De a vitairat szerzői megfogalmazzák kételyeiket is: „vajon nem délibábot kergetünk-e, nem arról van-e szó, hogy minél gyorsabban akarunk nyuga-

¹¹ Ehhez a korai megállapításhoz képest érdekes, hogy sokak számára húsz évvel később is meglepetést okoz a Fidesz keresztény alapállása.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

tívá válni, annál nagyobb lesz a lemaradás”. S azt is megállapítják, a lemaradás nem gazdasági okokból következett be: „Bármennyire is gazdasági kérdéstről van szó, a válasz a politikai körülményekben keresendő”. Ez pedig a „szocializmus csapdája”.

(*A miniszterelnöki szónoklatok Európa-képe*). 2007-ben, A *Jövőnk* program kiadásának évében, Tusnádfürdőn, Orbán Viktor beszédében még egyértelműbben kerül fókuszba az Európa-tematika, és ezzel az évvel kezdődik a nagyívű, Európa-centrikus beszédek sora. Ez az az év, amikor már az őszi beszéd után vagyunk, a kormánykoalíció „béna kacsá” állapotban van, és Orbán Viktor már ekkor jó eséllyel pályázhat arra, hogy a jövő vezető politikusává váljék. Az ettől az évtől induló beszédekben egy önbizalomtól duzzadó, kormányzásra és Európa átforgalmazására készülő politikus képe bukkan elő. Ez utóbbit talán a 2000-es évek közepe kapcsán talán még korai kijelenteni, de annyiban mégsem, hogy ettől kezdődően Orbán a magyar és az európai baloldal megítélését elválaszthatatlannak tartja egymástól. „Európában új politikai és szellemi mozgalom kezdődött” – mondja 2007-ben –, melynek lényege az elmúlt évtized nyomán kialakult politikai és gazdasági keretek újragondolása. A válságba kerülő korszakot az 1968-as „kulturális ellenforradalomtól” datálja, amely egyoldalúan felértékelte az egyéni szabadságot más szabadságok (például a közösségi szabadságok) rovására. Orbán egy több évtizedes korszakról is beszél, amelynek eredményeképpen lényegében mindent újra kell gondolni. Noha homályban hagyja az általa jelzett „új szellemi mozgalom” nemzetközi bizonyítékait, a pártpolitika világára egyértelmű kívánalmakat fogalmaz meg: az új helyzetben „új típusú pártokra van szükség”, s „egyetlen politikai párt sem maradhat többé olyan Európában, mint amilyen eddig volt”. A jobboldal – véli – e tekintetben jóval a baloldal előtt jár; a baloldal – legalábbis Magyarországon – „provinciális, kisszerű és dogmatikus”.

Innentől kezdve pedig Európa kapcsán évről évre újabb és újabb dimenziók kerülnek elő, és a Fidesz elnöke számára már nem az a kérdés, hogyan kövessük a Nyugatot, és hogyan alkalmazkodjunk hozzá, hanem az, hogy ha a Fidesz helyzetbe kerül, hogyan kell Európát *átalakítani*. 2008-ban – ugyancsak Tusnádfürdőn – Orbán Viktor a válság meglehetősen apokaliptikus olvasatát adja: „még nem értjük pontosan, hogy csak a Nyugat, a modern Nyugat korszakának végéhez érkeztünk-e, vagy az egész emberiség kerül egy új dimenzióba, egy új térfogatba”. 2009-es beszédében pedig azt mondja: megbukott a Nyugaton kitalált és eddig alkalmazott gazdasági és politikai „mitológia” (az általa korlátozatlannak vélt piac), s a feladat nem kisebb, mint hogy „az egész európai civilizációt kell megújítanunk”.

A 2008-ban nyitva hagyott kérdésére (a Nyugat vagy az egész emberiség van-e válságban?) 2010-ben Orbán Viktor, már újra miniszterelnökként azt mondja: „a nyugati típusú kapitalizmus” van válságban. S ez a válság „nem átmeneti pénzügyi zavar”, hanem azé a rendszeré, amelyben Európa az elmúlt száz-százötven évét élte. A 2011-es tusnádfürdői beszédben újra a korszakváltás fogalma áll a középpontban, de itt már „a régi világ helyén épülő új világról” esik szó. Vitatkozik azokkal, akik szerint a kapitalizmus egyszerű megújulásáról van szó: „nem új fejlődési szakaszba

KÖZELKÉP – Tanulmányok

lépünk, nem áttörünk valahonnan valahova, hanem összeomlás következik be és onnan indul meg egy újrakezdés”. Mivel pedig az „összeomlás” lényegében elkerülhetetlen, a Nyugattal kapcsolatos hagyományos mintakövetés is értelmét veszíti. „Ma az a helyzet, hogy akiket követhetnénk, azoknak a fáklyája kialudt”. Ezért aztán – s ez újabb következtetés – a létrejövő új gazdasági korszak súlypontja nem Nyugat, hanem Kelet-Közép-Európában lesz. 2012-es beszédében pedig mindehhez hozzáteszi: a mai nyugati válság oka, hogy Európa ma is a 2. világháború árnyékában él s fél azoktól az erőktől (nemzetektől), amelyek a második világháborút okozták. Mindenekelőtt az a probléma, hogy a Nyugat szerint a 20. század felelősei a kelet-közép-európai kis országok, amelyeket a Nyugat azóta is lenéz. A beszéd elkanyarodik még a mai európai „felelőtlenség” felé is, amelynek fő letéteményeseként a „személytelen” brüsszeli bürokráciát nevezi meg. Mindazonáltal Nyugat-Európát nem szabad megtagadni, mert Magyarország a Nyugat sikerében érdekelt. Ugyanakkor „semmi értelme a Nyugatot másolni, hanem a szabadság szellemének jegyében a saját gazdasági rendszerünket kell fölépíteni”.

A nélkül, hogy végigelemeznénk a 2013 utáni beszédeket, megállapíthatjuk: a miniszterelnök amolyan egyszemélyes Európakép-gyártóként, agytrösztöket és folyóirat-elemzéseket is helyettesítő módon foglalkozik Európa kérdéseivel és teszi egyértelművé: az ő Nyugat-felfogásában azért van szükség mintaformálásra, mert a minta nyugat-európai működtetői önmagukban nem boldogulnak a kihívásokkal.

Ugyanakkor meg is lepődhetünk, mert bizonyos értelemben visszajutottunk oda, amikor az MSZMP vezetése az 1970-es években a kapitalizmus „mélyülő válságáról” és a szocializmus „világméretű és szükségszerű győzelméről” beszélt. A miniszterelnöki beszédekben a frazeológia más, de a hasonló a logika: a mintakövetés azért nem megoldás, mert *nincs mit* követni.

Európa-értelmezések váltógazdasága –magyarázatok

A fentiekben – leíró szinten – láthattuk, hogy hogyan jött létre a mintakövető elit-felfogás, és mellette, vele rivalizálva hogyan jelent meg a Fidesz által képviselt mintaformáló attitűd. Most az lesz a feladat, hogy magyarázattal is szolgáljak erre a változásra. Először szeretném végig venni az ún. *objektív* tényezőket, értve ez alatt azokat a külső függőségi és geopolitikai viszonyokat, amelyek az 1980-as években hozzájárultak egy mintakövető, míg a Fidesz kormányzásai idején egy mintaformáló Európa-kép kiforrásához. Másodszor pedig áttekintem az ún. *szubjektív* feltételeket, legfőképpen a mintakövetőnél jóval kevésbé ismert mintaformáló motiváció történeti gyökereit.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

AZ OBJEKTÍV DIMENZIÓ: A KÜLSŐ FÜGGŐSÉG-FAKTOR ÉS A GEOPOLITIKA MINT A NYUGATOS ELIT-MAGATARTÁS MEGHATÁROZÓJA

(A késő Kádár korszak függőség-változásai és a geopolitika átmeneti vége). Nyilvánvaló, hogy a Kádár-rendszert nem kezelhetjük egységes egészként, hanem szakaszokra kell bontanunk. Utólag nézve könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy a rendszer belső fejlődése a Nyugat-elleneségtől a nyugatosság felé tart (Böröcz 1993). A rendszer működésének leghosszabb szakasza (1956 és 1977 között) a *szovjet függés* korszaka. Ebben a periódusban a külső erőteret a Szovjetunió jelenti, a gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés szovjet mintát követ, és a politikai vezetésnek (melynek más elitsoportok nem riválisai ebben az időszakban) ugyanaz a célja, mint más kelet-közép-európai országokban: Nyugat-Európa túlszárnyalása és a szocializmus magasabbrendűségének bizonyítása. Ebben a megközelítésben két különálló világrendszer (egy szocialista és egy kapitalista) létezik, és a korabeli magyar pártvezetők természetesen a szocialistát tartják a béke védelmezőjének a kapitalista országokkal szemben, melyek folyamatosan veszélyeztetik a békét. Fontos kiemelni, hogy mivel két egymástól hermetikusan elzárt világrendszerként képzelik el Nyugat- és Kelet egymás mellett élését, nem is nagyon használhatjuk itt sem a mintakövetés, sem a mintaformálás fogalmakat.

A második (1978 és 1988 között) *kettős függés* korszaka, amikor új konstelláció alakul ki a hatalom és a hatalmon kívüli tényezők szintjén. Először is fokozatosan módosul a Nyugat hivatalos megítélése: az MSZMP vezetőinek egy része és a körülötte lévő pártelit kezdi felülvizsgálni korábbi felfogását a két különálló világrendszerről, és számos olyan megnyilatkozás lát napvilágot, miszerint immár csak egyetlen világrendszer van, és ahhoz Magyarországnak kell alkalmazkodnia (nem az fog a szocialista világrendszerhez). Másodszor, maga a Nyugatról való gondolkodás új értelmet nyer az által, hogy a pártvezetésen és a párteliten túl egyéb elitcsoportok is megjelennek, amelyek néhány tekintetben „felcsatlakoznak” a hivatalos nézetekhez, de számos téren eltérő módon kezdik értelmezni Nyugat-Európát, illetve a Nyugat és Kelet kapcsolatát, megtörve az MSZMP addig töretlen Nyugat-értelmezési monopóliumát. Ehhez még az tartozik, hogy a világrendszerek közeledése korában nyer értelmet a mintaformálás is. A 70-es évek végén, a 80-as évek elején a hivatalos pártvezetés még megpróbálkozik azzal, hogy – a szocializmus fölényére hivatkozva – formálni próbálja a Nyugatot. Például a békeateremtésen keresztül.¹²

Végül a harmadik (a Kádár-rendszer utolsó éveiben) a *nyugati függés* korszaka, amikor a korábbi „vegyes függőségéből” megtörténik az átmenet az egyértelmű nyugatos rendszerváltásba. Ennek a szakasznak az a lényege, hogy a pártvezetés már

¹² Különösen érdekes ezt felidézni, hiszen napjainkban az 1945 utáni liberális világrendet szokás a béke garanciájaként emlegetni. A néhai pártvezetés dokumentumaiban számos megállapítással találkozhatunk a Nyugat átformálásával kapcsolatban.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

nem tud ellenállni a változásoknak, s a demokrácia megteremtése válik elsőrendű feladattá. Ez az a korszak, amikor az egyes hatalmon kívüli elitcsoportokból meg alakulnak a pártok, és kialakul a sztenderd Nyugat-kép, amely az átmenet éveiben és utána jó ideig irányadó. Megszületik a *mintakövető* nyugatosság, mely tehát a létező nyugat-európai minták mind teljesebb átültetését látja elsőrendű feladatának. Itt tehát a korai Kádár-korszak mintaformáló attitűdjét már nem érhetjük tetten.

Egyértelmű, hogy a kései Kádár-korszakban nincs alternatívája a mintakövetésnek, mert a Magyarországnak a szovjetrendszerből való kiszabadulását a fejlett nyugati országok segítségével sikerülhet csak elérni. Az átmenet előestéjén egyértelműnek látszik a képlet, amit Francis Fukuyama: *A történelem vége?* című híres tanulmányában *liberális világforradalomként* ír le (Fukuyama, 1990). Csakhogy érdemes Fukuyama tanulmányát egy kicsit mélyebben is megnéznünk. A magabiztos frazeológia mögött ugyanis a liberális világforradalom törekvése sejklik fel.

Az még magabiztos kijelentés, hogy „tökéletesen kimerült a nyugati liberális demokráciával szembeni összes alternatíva” (Fukuyama 1990: 16) és hogy véget ért a „világtörténelem”. De ha nincsenek is alternatívái a liberális demokráciának, mégis vannak országok, amelyek nem válnak mégsem liberálissá. Japánról, Kínáról és a Szovjetunióról (ekkor még ez utóbbi létezik) ír a szerző, s megállapítja róluk: befolyásuk jelentős, bár egyik sem képes/tud hatékony eszmei-gondolati alternatívát állítani a liberális demokrácia univerzális normájával szemben. Kínáról például ezt rögzíti: ma már nem lép fel „a földkerekség liberalizmusellenes erőinek zászlóvivőjeként” (Fukuyama 1990: 24). Nem azt mondja tehát, hogy akár Kína, akár a Szovjetunió átalakulása szükséges lenne a liberális világforradalom győzelméhez. Csupán annyi kell, hogy „az államok *feladják ideológiai igényeiket* (kiemelés – Cs. E.), miszerint az emberi társadalom fejlődésének más jellegű, magasabb rendű formáit képviselik” (Fukuyama 1990: 26). A Szovjetunió kapcsán pedig azt állapítja meg, hogy az sem nem liberális sem nem demokratikus ország. De „a történelem végén korántsem szükséges, hogy minden társadalom sikeresen átváltozzon liberális társadalommá; pusztán arról van szó, hogy az államok feladják ideológiai igényüket, miszerint az emberi társadalom fejlődésének más jellegű, magasabb rendű formáit képviselik” (Fukuyama 1990: 26). S tovább: „A jövőre vonatkozó tulajdonképpeni kérdés az, hogy *mennyire fogadják be a szovjet elitek*(kiemelés – Cs. E.) a homogén egyetemes állam tudatát, melyet a Hitler utáni Európa képvisel” (Fukuyama 1990:30). S ha az olvasó még ennél is egyértelműbb jelzést vár a szerzőtől, azt is megkapja, merthogy Fukuyama szerint a Gorbacsov mögötti elitek *eljutottak*(kiemelés – Cs. E.) a „történelem vége” állapot elfogadásáig (Fukuyama 1990).

Ezek a megfogalmazások egy bizonytalan kimenetelű, az ellenérdekelt felek mozgásától nagymértékben terhelt jövőről szólnak. Francis Fukuyama javára írható, hogy számol a liberális demokráciák ellenfeleivel, sőt határozottan elismeri a *nem* liberális demokráciák további jelenlétét, de nem tud válaszolni arra a kérdésre, hogy

KÖZELKÉP – Tanulmányok

mi van, ha a liberális demokráciák létrejöttét *pillanatnyilag* nem blokkoló rezsimiek később megváltoztatják álláspontjukat és határozottabb ellenállást tanúsítanak a liberális demokráciákkal szemben. Ezt a dilemmát nekünk most csak abból a szempontból kell felvetnünk, hogy lássuk: a mintakövető nyugatosság egy megfelelő és támogató külső klímában (a Szovjetunió passzív vereségének légkörében) jött létre, ám ebben a helyzetben kezdettől benne volt (mint azt Fukuyama sorai feltárják előttünk) a bármikori visszarendeződés veszélye.¹³ S valóban így is történik majd: nem csak a történelem, hanem a geopolitikai is visszatér majd a 2000-es években, s ennek, ha nem is közvetlenül, de áttételesen hatása lesz arra, hogy a rendszerváltáskor egyedülinek hitt nyugatos mintakövetés mellett megjelenhet egy másfajta (éppen a bizonytalanságból építkező) Európa-attitűd.

(Az 1989–90-ben létrejövő demokratikus rendszer belső szakaszolása és a változások hatása a mintakövető-mintaformáló vitára). Amint a Kádár-rendszert, úgy a demokrácia korát sem tekintem egységesnek, hanem szakaszokra bontom, két szempont mentén. Az egyik a külső függés intenzitása és iránya, a másik a demokrácia állapota. Az első szakaszban, az 1990 utáni években a legkisebb a külső függés érzete. A szovjet függés végérvényesen a múlté, és fel sem merül, hogy a nyugati függésnek negatív hatása lenne. Az ország természetes módon, a nemzeti függetlenség visszanyeréseként éli meg a demokratizálódást. Ez az az időszak, amikor a demokratikus elitek végérvényesen győzelmet aratnak a diktatúra erői felett, és létrejön a „tisza” demokrácia, amit a demokrácia „jóságába” vetett hit működtet. Ennek az időszaknak egy kiegyensúlyozott Európa-kép felel meg: Európa segített nekünk a diktatúra leépítésében. Ez nagyjából az a korszak, amikor létrejönnek a pártok, megtörténik az első választás és világossá válik, hogy a diktatúra nem tud feltámadni. A 90-es évek nagy része e tekintetben – mint már utaltam rá – egyértelmű: a geopolitika (úgy tűnik) megszűnik rendszerformáló tényező lenni. Korábbi kifejezéseinket használva: Magyarország nyugati függésben van. Ennek egyértelmű példája, hogy az ország 1999-ben csatlakozik a NATO-hoz és felkészül az európai unióba való belépésre. A politikában ez azt jelenti, hogy a külpolitika lényegében konszenzusos terület, habár sok ellenzéki bírálát éri az Antall-, majd a Horn-kormányt.¹⁴ De a mindent meghatározó fő tényező, hogy (a Fukuyama-tételnek megfelelően) az orosz elitek lojálisak a demokrácia és az Egyesült Államok ügyének. Hogy ez mennyire így van, s a Jelcin-féle orosz vezetés és az Egyesült Államok vezetése között milyen szívélyes a kapcsolat, arról nem más, mint Soros György tájékoztat minket.¹⁵

¹³ 2015-ös tanulmányában Levitsky és Way azt írja, hogy voltaképp nem is történt demokratizálódás Kelet-Közép-Európa nagy részében, hanem csak az autoriter államhatalom átmeneti elgyengülése (Levitsky – Way 2015).

¹⁴ Lásd a külpolitikai konszenzusláncról: Csizmadia 1997.

¹⁵ Soros György részletesen szól arról, hogy milyen szerepet játszott az orosz kormány politikájának alakításában.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

A második korszakban (az 1990-es évek közepétől) egyrészt a geopolitika újra kezd szerepet játszani, s éppen a Fukuyama által is jelzett kritikus pontokon. A Jelen-rendszernek vége lesz és a 2000-es évek elejétől a korai putyinizmus következik. Ekkor még nem változik meg alapjaiban a demokratizálás által kialakult szerkezet, de Fared Zakaria a 90-es évek második felében jelzi, hogy a liberális demokráciák világméretű győzelme nem sikerült, merthogy illiberális rendszerek is létrejöttek (Zakaria 1997). Magyarországon ez a korszakmég nem az illiberális, hanem a *liberális* demokrácia kialakulásának kora, hiszen – mint írtam – az átmenet első éveiben egy „tisztá” (jelzőnélküli) demokrácia jött létre. Ebben a korszakban a legerősebb az SZDSZ, amely az 54%-os MSZP-kormányban 18%-os arányban vesz részt. És ez a korszak, amikor megfogalmazódik a Fidesz kritikája a kormányzati elit Nyugat-felfogásával szemben.

Végül a harmadik nagy periódus, amikor Magyarországon „ismét” a hivatalos politika rangjára emelkedik a mintaformáló Nyugat-kép. A korábbiakban láttuk, hogy a néhai MSZMP az 1970-es években próbálkozott a mintaformálással, ám ezzel a 80-as évek elejétől felhagyott. Természetesen nem azt állítom, hogy a Fidesz az MSZMP e korai felfogásának örököse, azt azonban igen, hogy a geopolitikai körülmények változása ismét előidézi azt a helyzetet, amikor egy uralmi helyzetben lévő erő átértékeli az azt megelőző Európa-felfogást, és attól eltérő alapállásra helyezkedik. Ez már érlelődik a Fidesz első kormányzása (1998-2002) alatt, de teljes valójában 2010 után mutatkozik meg. Ekkor már a demokrácia értelmezésében is új szakasz kezdődik, hiszen a második periódusban meghonosodó liberális demokrácia-értelmezést az *illiberális* állam és demokrácia eszméje váltja fel.¹⁶ Mindehhez hozzá kell tenni még azt is, hogy a politika csúcsán bekövetkező változás támaszkodik arra a fordulatra, amely a rendszerváltás jelen-centrikus szemléletéhez képest is egy jóval történetibb nézőpontot rehabilitál. De amint az átmenetnek is volt politikatudományi alapozása (és ez a tranzitológia), úgy ebben az időszakban a politikában megjelenő történelmi látásmódnak is van politikatudományi megfelelője, s ez az új historicizmus.¹⁷ 2007-ben megjelenik Robert Kagannak a történelem visszatéréséről szóló könyve (Kagan 2007), amely pontosan ugyanúgy szimbolikusan is kifejez egy életérzés-változást, mint ahogy Fukuyama 1990-es cikke, majd könyve is (Fukuyama 1994). És ahogy a „történelem vége” teóriából Magyarországon a bal- és a liberális oldal profitált, úgy a „történelem visszatérésének” haszonélvezője a jobboldal lesz. Megállapíthatjuk tehát, hogy mind az 1980-as évek elitje, mind a Fidesz-elit egy-egy történelmi (objektív) változásnak köszönheti felemelkedését. Fontos azonban hangsúlyozni: ez nem direkt determináció. Ahogy a baloldali és liberális elit-formálódás-

¹⁶ A ritka írásos kifejtések közül lásd: Tellér 2014.

¹⁷ Grzegorz Ekiert az átmenet utáni politikatudomány három fontos irányzata egyikeként említi a „új historicizmust” (Ekiert 2015).

KÖZELKÉP – Tanulmányok

hoz is kellett az elitek elhatározása, előélete, kreativitása, úgy a magyar jobboldal is azért tudott felemelkedni, mert a szubjektív háttérrel is megteremtette ehhez.

SZUBJEKTÍV DIMENZIÓ: A MINTAFORMÁLÁS MINT A MAGYAR JOBBOLDAL LAPPANGÓ TÖRTÉNELMI ÖRÖKSÉGE

Az objektív tényezők mellett legalább ilyen fontosak a szubjektívek. Ezek sorában pedig azok, hogy *honnan merítik* értékeiket az elitek. Az 1980-as évek ellenzéki elitje bár nagyon jelen-centrikusan látta a világot, de nem mulasztotta el jelezni, kikre, milyen elődökre támaszkodik. Az, hogy az ellenzék erősen hangsúlyozta Jászi Oszkárhoz vagy Bibó Istvánhoz fűződő viszonyát, egyúttal azt is jelezte, hogy a liberális nyugatosság felépítésében fontos szerepet játszottak azok az elődök, akik a maguk korában szintén a mintakövető gondolkodás képviselői voltak.¹⁸

Sokkal kevesebbet (majdhogynem semmit) nem tudunk azonban a jobboldal elődvasztásairól. Alig valamit tudunk arról, hogy egy mai jobboldali számára mi és miért fontos a történelemből. Mivel írott programok nincsenek, csak a már említett miniszterelnöki beszédekre hagyatkozhatunk, ha meg akarjuk tudni, mit is jelent valójában a mintaformáló típusú Európa-attitűd. Így hát a Fidesz esetében részben közvetett eljáráshoz kell folyamodnunk, ha a történelmi elődökhöz való viszonyt akarjuk rekonstruálni.

(*A mintaformálás mint „rangrejtett” történelmi elit-attitűd*). A mintaformálás (mint láttuk) egészen más Európa-felfogás, mint a mintakövetés. A mintakövetés hívei meg vannak győződve arról, hogy Magyarország hátrább tart a fejlődésben, mint a fejlett országok és csökkenteni kívánja a távolságot. A mintaformáló attitűd hívei már a kiindulópontban sem értenek egyet, és azt mondják: Magyarország számos területen *nem rosszabb*, mint a fejlett országok. Ez az attitűd a Fidesz felnövekedésével párhuzamosan jött elő, de valójában a régebbi történelmi korok (elfelejtett) terméke. Ez utóbbi azonban nem ok arra, hogy ne vegyük észre: a mintaformálás mégiscsak része a magyar eszme- és gondolkodástörténetnek. Ennek igazolására elég elolvasnunk néhány alapvető munkát, amelynek szerzői erről beszélnek. Csak illusztrációként hadd hozzak három példát.

Az első Beksics Gusztáv, aki a dualizmus korának egyik vezető nemzeti liberális ideológusa. Egyik munkájában írja, hogy Európában a régi Magyarország volt az egyetlen, ahol az alkotmány a nemzetben gyökerezik, szemben minden más országgal, ahol a korona hatalmából. Ebből adódóan nálunk „a korona és a nemzet közjogi egysége” valósult meg évszázadokon át (Beksics 1903: 1–4). A második Bajcsy-Zsilinszky Endre, aki a két háború között írott könyvében azt írja: „a Nyugattal szemben a középkori alkotmányos magyar állam nem a királyság intézményéből nőtt ki,

¹⁸ Lásd például az ún. Kék Könyvet, az SZDSZ első programját (SZDSZ kiadványa 1989).

KÖZELKÉP – Tanulmányok

hanem a nemzeti öntudatból és az önkormányzó akaratból”. Majd még azt is hozzáteszi, hogy a középkori magyar alkotmányosság magasabb rendű, mint a nyugati, és „több eredeti lehetőséget” hordoz magában (Bajcsy 1931: 22–24). Végül szóba hozom Makkai Jánost, aki a két háború közötti kormányzó jobboldal egyik originális figurája és parlamenti képviselője. Számára állandó téma, hogy mi a Nyugat, és hogy hogyan kell viszonyulni hozzá. 1941-ben (a legnagyobb magyar születésének 150. évfordulóján) nyolc részes cikksorozatot ír *Széchenyi és a mai reformerek* címmel. Az egyik cikkben például ezt írja: nem csak a fejlett, hanem a fejletlen országokat is ismerni kell ahhoz, hogy reformálni tudjunk. „A forradalmárok legfőbb hibája ugyanis az – írja –, hogy csak a Nyugatot ismerik, csak a saját országukénál fejlettebb társadalmak életét tanulmányozzák, és aztán az idegenben látottak hatása alatt idehaza elvesztik a realitás iránti érzéküket”. És nem sokkal később: „Magyarországot sose csak a Nyugattal hasonlítsuk össze, hanem a minket környező népekkel is, mert csak akkor fogjuk látni európai szerepünket és népünk valódi rendeltetését.” S végül: „Míg a mai reformerek túlnyomórészt abba a hibába esnek, hogy csúcsteljesítmények utánzására akarnak rávenni bennünket, az igazi reformer az idegen országban a fejlődés reális magját veszi észre, s ahhoz hasonló tevékenység folytatását ajánlja a nemzetnek.” (Makkai 1941: n. a.)

Ezekből az idézetekből is kirajzolódik, hogy a magyar politikatörténet különböző korszakaiban mindig voltak elitek, amelyek nem tartották kielégítőnek a mintakövetést, s a mintakövetéssel éppen az volt a problémájuk, hogy egy ilyen stratégia nem számol a mintaadó országok és Magyarország fejlődésbeli különbségeivel. Hogy ez mennyire létező probléma Makkai kora után is, arra álljon itt a korábban említett Szűcs Jenő híres régióelmélete, amelyben a szerző szintén azzal foglalkozik, hogy a magyar fejlődés *nem olyan*, mint a nyugati. Szűcs persze nem használja az általam használt mintakövető vagy mintaformáló kategóriákat, s nem mond olyat, hogy a mintakövetéssel önmagában probléma lenne. Ugyanakkor rámutat: az itthon adaptált nyugati minta mindig a nyugatinál sokkal rövidebb idő alatt, sokkal sűrítettebben jelent meg. Nyugat-Európában, írja Szűcs, a fejlődés vívmányai „egy több fázisú, időben is mélyen tagolt fejlődésképletben, mintegy fél évezred alatt épültek organikusan egymásra [...] e keletibb sávban, Magyarországon is, tagadhatatlan összevontsággal, alig másfél évszázad folyamán és egymással párhuzamosan vázolódtak fel.” (Szűcs 1983: 60) Ez az értékelés eléggé egybeesik egy másik, Makkai korában élő szerzőével, Prohászka Lajoséval, aki azt állapítja meg, hogy a magyar nem ismeri az organikus fejlődést: „fejlődése mindig lökésszerűen, mondhatni erőszakosan, külső tényezők hatására jött létre.” (Prohászka 1936: 88) Külön téma lehetne annak elemzése, hogy a magyar társadalom egyszerre vágyik a „nyugalomra” és a „külső hatások” befogadására (Uo. 89). Mindezek arra utalnak, hogy a magyar társadalomnak a külső környezethez való viszonyában régóta jelen van – a mintakö-

KÖZELKÉP – Tanulmányok

vető mellett – egy másfajta Európa-szemlélet is, amely persze önmagában is ellentmondásos, ráadásul nehezen is megfogható.

(Elit és cselekvőképesség). Ahogyan a késő Kádár-korszak mintakövető elitje, úgy a mintaformáló elit is a rendszerváltás utáni történelem egy bizonyos pontján jut szerephez. A Fidesz-elit a korai időszakban (1988–1994) részben fiatal még, részben pedig nem tudja pontosan definiálni magát. Érthető, hogy ennek az időszaknak mások a főszereplői, azok, akik az 1980-as évek második felében inspirációt kaptak a tranzitológia elméletétől (Csizmadia 2016, 2017). A tranzitológia bizonyos értelemben *felszabadító* elmélet volt, hiszen kiutat mutatott a kettős világrendszer fogásából és megadta ehhez a cselekvés esélyét. A késő kádári elitek nem véletlenül voltak olyan termékenyek – egy egyértelműen előre haladó korban, a demokrácia világméretű győzelme és a kapitalizmus szocializmus feletti triumfálása határozta meg lépéseiket.

A 2000-es években egészen más a politikai klíma, és ebben az időszakban azért lesz főszereplő a jobboldali elitből, mert számára a cselekvés épp olyan felszabadító, mint azoké az elődeié, akik a 80-as évek végén és a 90-es évek első felében voltak cselekvő helyzetben. A Fidesz elitje *azért* bír nagy cselekvési potenciállal, mert az ő számára a demokrácia már a maga ellentmondásosságában jelentkezik, továbbá még egy új elemmel is bővül: nevezetesen az Európai Unióban játszott magyar szereppel. A mintaformálás azért lesz népszerű, és a választók többsége azért igazolja ezt vissza, mert a széleskörű társadalmi tapasztalat nem az, mint a 80-as években (hogy a külső erőter segít), hanem az, hogy a külső erőter nem tudta megteremteni azokat a vívmányokat, amelyek benne voltak a demokratizálás programjában. Az elmúlt évtizedek magyar politikájának viszonylagos sikertelensége ily módon előhívja azt az attitűdöt, amely a mindig is jelen volt a magyar politikatörténetben, amikor a magyar politikai elit nem a külső környezettől várta a megváltást. Ma a külső környezet az uralkodó elit számára nem a megoldást hozó képét mutatja, hanem azt, amely csökkenti a megoldás esélyét. A mintaformáló politikai ideológia ennek a percepciónak a következménye.

Összegzés

Ezt a tanulmányt azzal kezdtem, hogy vajon jogos-e manapság európaiság és Európa-ellenesség szembeállítás. A fentiekben a mellett érveltem, hogy inkább nem, mint igen. Úgy ítélt meg, hogy e dichotómia helyett inkább beszélhetünk az európaiság két válfajáról: mintakövetésről és mintaformálásról.

Fontosnak tekintettem bemutatni mindkettő keletkezéstörténetét, illetve kapcsolódását makro- és mikropolitikai motívumokhoz. Ennek keretében bemutattam, hogy miért volt adekvát az 1980-as években a mintakövető álláspont megjelenése.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

A dolgozat későbbi részében pedig elmondtam, miért jelent meg a mintakövető mellett, mintegy annak kihívójaként a mintaformáló Európa-attitűd a jobboldalon.

Az írás voltaképp azt szeretné nyomatékosítani, hogy a magyar politikatörténet adhat nekünk segítséget az elmúlt harminc évben bekövetkezett fordulat megértéséhez. Ezt még azoknak is érdemes megfontolniuk, akik a Fidesz Európa-politikáját (nevezzük azt mintaformálónak vagy akármi másnak) minden ízében elvetik. Én nem elvetem, hanem csak jobban akarom érteni, s úgy hiszem, talán jobban is értem. A magyar politikatörténetben mélyen benne rejlik az a réteg, amelyet az elmúlt évtizedben a Fidesz előhozott belőle. Ezzel a réteggel pedig akkor is számolnunk kell, ha taszítónak találjuk és elvetjük.

Jó lenne persze, ha elintézhetnénk a dolgot annyival, hogy a történelem „szokásos” menetéről van szó, amit Samuel Huntington demokratikus hullámok és visszafordulások váltakozásaként írt le (Huntington 1991, Lijphart 2000). Nyilván sokan vannak, akik a mintaformáló európaiságban nem látnak mást, mint egy újabb visszafordulást, amit bizonyára követni fog előbb-utóbb egy erőteljes redemokratizálódás. Meglehet, azoknak van igazuk, akik így látják. De csak ismételni tudom: a nyugatosságnak az a válfaja, amely az 1980-as évek közepétől egyre erőteljesebben kialakult, csak az *egyik* lehetséges opció. Ameddig ugyanis Magyarország külső mintához szabja a politikáját (és valószínűleg ez mindig így marad), addig újra és újra megjelenik majd a *másik* viszonyulásmód is, nevezzük azt mintaformálónak vagy éppen euroszeptikusnak. A mintához való viszony kialakítása ezért mindig kihívást jelent az eliteknek, s ezt a kihívást ők arra használják majd fel, hogy helyzetüket stabilizálják és ellenfeleiknél adekvátabb Nyugat-értelmezést adjanak. S éppen azért, mert a minta maga is változik, sosem számolhatunk azzal, hogy akár egyik, akár másik Európa-stratégia örökbérletet válthat magának.

Irodalom

- Ágh A. (1992): A pártok parlamentesedése Magyarországon (1989–1991). Politikatudományi Szemle, 1. 125–140.
- Ágh A. (2011): Anticipatory and Adaptive Europaization of Hungary. Kossuth Kiadó, Budapest
- Bajcsy-Zsilinszky E. (1931): Nemzeti radikalizmus. Stádium Kiadó, Budapest
- Bauer T. (1990): Elmélkedés egy vereségről. Beszélő, július 7., 2. évfolyam, 25. szám, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/elmelkedes-egy-veresegrol> (utolsó letöltés: 2019. 11. 19.)
- Beksics G. (1903): Közjogunk és nemzeti törekvésünk. Atheneum, Budapest
- Bozóki A. – Hegedűs D. (2017): A kívülről korlátozott hibrid rendszer. Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében. Politikatudományi Szemle, 2. 7–34.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

- Böröcz J. (1993): Kettős függőség és a külső kötődések informálissá válása: a magyar eset. *Eszmélet*, 18–19. szám, 74–88.
- Chou, M. (2011): When Democracies Fail. *Political Studies Review*, 3. 344–356.
- Csizmadia E. (1990): Milyen ellenzék legyen Magyarországon? I-II. *Kritika*, 3. 5–8. és *Kritika*, 4. 28–31.
- Csizmadia E. (1998): A magyar pártok Nyugat-Európa képe. *Politikatudományi Szemle*, 1. 99–118.
- Csizmadia E. (2001a): Diskurzus és diktatúra. A magyar értelmiség vitái Nyugat-Európáról a késő Kádár-rendszerben. Századvég Kiadó, Budapest
- Csizmadia E. (2001b): Ösztön és politika. Makkai János és a reformjobboldal a két háború között. Új Mandátum Kiadó, Budapest
- Csizmadia E. (2003): A pártok alkalmazkodóképessége és a pártverseny dinamikája. In: *A politika és az értelmiség*. Századvég Kiadó, Budapest, 99–122.
- Csizmadia E. (2016): A tranzitológiának vége, felejtjük el? Az átmenet tervezett intézményeitől a tervezetlen hibridizációig. *Politikatudományi Szemle*, 2. 135–153.
- Csizmadia E. (2017): A magyar politikai fejlődés logikája. Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, és ha igen, hogyan? Gondolat Kiadó, Budapest
- Ekiert, G. (2015): Three Generations of Research on Post Communist Politics –A Sketch. *East European Politics and Societies*. 2. 323–337.
- Fukuyama, F. (1990): A történelem vége? *Világosság*, 1–2. 1–25.
- Fukuyama, F. (1994): A történelem vége és az utolsó ember. Európa Kiadó, Budapest
- Greven, M. (1995): Demokratizáció és intézményépítés. *Politikatudományi Szemle*, 1. 9–20.
- Huntington, S. (1991): The Democray's Third Wave. *The Journal of Democracy*, Spring, 12–34.
- Kagan, R. (2008): *The Return of History and the End of Dreams*. Alfred A. Knopf, Publisher, New York
- Kagan, R. (2015): The Weight of Geopolitics. *Journal of Democracy*, January, 21–31.
- Kis J. (1989): Forr a világ. *Beszélő*, 1989/1., 26. szám, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/forr-a-vilag> (utolsó letöltés: 2019. 11. 19.)
- Kiss Zs. P. – Derényi A. (1993): Az utánzás régiója. *Világosság*, 7. 31–43.
- Kovács É. – Tóth I. J. (1992): Ki mit mondott 1990-ben? *Politikatudományi Szemle*, 1. 99–124.
- Krastev, I. (2007): Is East-Central Europe Backsliding? *The Strange Death of the Liberal Consensus*, October, 56–64.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

- Krastev, I. (2018): Eastern Europe's Illiberal Revolution. The Long Road to Democratic Decline. Foreign Affairs, May-June.
- Krekó P. – Enyedi Zs. (2018): Explaining Eastern Europe: Orbán's Laboratory of Illiberalism. Journal of Democracy, July, 39–51.
- Kulcsár K. (1984): A magyar szociológia történetiszemlélete. Gondolatok a külső minta jelentőségéről. Valóság, 5.
- Laki M. (1992): Körkérdések a Fideszről. In: Bozóki A. (szerk.): Tiszta Lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991. Fidesz Központi Hivatala. 734–737.
- Levitsky, S – Way, L. A. (2015): The Myth of Democratic Recession. The Journal of Democracy, January, 45–58.
- Lijphart, A. (2000): The Future of Democracy: Reasons for Pessimism, but Also Some Optimism. Scandinavian Political Studies, 3. 265–272.
- Makkai J. (1937): Széchenyi és a mai reformerek, II. rész. Esti Újság, szeptember 27.
- Mitrovits M. (2019): A lengyel hatás a demokratikus ellenzék tevékenységére, 1980–1981. Századok, 2. 403–428.
- Plattner, M. – Diamond, L. (2007): Is East-Central Europe Backsliding? The Journal of Democracy, October, 5–6.
- Prohászka L. (1936): A vándor és a bujdosó. Minerva, Budapest
- Róna-Tas Á. (1992): Fidesz – mit tesz? Nemzedékek és pártok. In: Bozóki András (szerk.): Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában. 1988–1991. Fidesz Központi Hivatala, 608–617.
- Soros Gy. (1999): A globális kapitalizmus válsága. Scolar Kiadó, Budapest
- Stepan, A. – Skach, C. (1993): Alkotmányos keretek és a demokrácia megszilárdulása. Politikatudományi Szemle, 4. 51–71.
- Stumpf I. (1992): Fidesz – új generáció és szellemiség a politikában. In: Bozóki A. (szerk.): Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában. 1988–1991. Fidesz Központi Hivatala. 595–607.
- Szűcs J. (1983): Vázlat Európa három régiójáról. Magvető Kiadó, Budapest
- Tellér Gy. (1996): A három részmagyarország. Századvég, 1. 52–66.
- Tellér Gy. (2014): Született-e Orbán-rendszer 2010 és 2014 között? Nagyvilág. Március, 346–367.
- Urbán L. (1992): A Fidesz gazdaságfilozófiája. In: Bozóki A. (szerk.): Tiszta Lappal. A Fidesz a magyar politikában. 1988–1991. Fidesz Központi Hivatala, 618–624.
- Wallerstein, I. (1992): The Concept of National Development, 1917–1989: Elegy and Requiem. American Behavioral Scientist. March, 517–529.
- Wéber A. (1996): A Fidesz-jelenség. Napvilág Kiadó, Budapest

KÖZELKÉP – Tanulmányok

Wilkin, P. (2018): The Rise of 'Illiberal' Democracy: The Orbánization of Hungarian Political Culture. *Journal of World-System Research*, Winter-Spring, 5–42.

Zakaria, F. (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, November–December. 22–43.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

A felsőoktatási továbbtanulás mint humántőke-befektetés

FÉNYES HAJNALKA¹ – MOHÁCSI MÁRTA²

ABSZTRAKT

Dolgozatunkban a felsőoktatási továbbtanulás motivációit vizsgáljuk a felsőoktatási hallgatók körében, illetve azt, hogy ezek milyen társadalmi és demográfiai háttérváltozókkal függenek össze. Kutatási módszerünk kvantitatív, egy, a partiumi térségben lekérdezett 2014-es hallgatói minta adatait használtuk fel ($N = 1792$). Kutatásunk elméleti háttérét az emberi tőke modell és a bourdieu-i tőkekonvertálási elmélet adja. Az empirikus részben a kérdőívben szereplő tíz továbbtanulási motiváció mentén klaszterelemzést végeztünk, és vizsgáltuk a klaszterek és a háttérváltozók kapcsolatát is. Eredményeink szerint a legfontosabb továbbtanulási motiváció a tudásgyarapítás volt, azaz az emberi tőke elméletben központi szerepet betöltő későbbi magasabb jövedelem szempontja háttérbe szorult. A hallgatók a tőkekonvertálási modellel összhangban inkább kulturális és kapcsolati tőkét akartak szerezni, amikor a továbbtanulásról döntöttek, ami később anyagi, vagy más formában megtérülhet nekik. Azonban a továbbtanulási motivációkat befolyásolta a diákok társadalmi háttere, de hipotézisünkkel szemben az anyagi szempontok nem voltak egyértelműen fontosabbak a rosszabb háttérű diákoknak, mint a jobb háttérűeknek.

KULCSSZAVAK: felsőoktatási továbbtanulási motivációk, emberi tőke modell, tőkekonvertálás, kvantitatív elemzés

ABSTRACT

Studying further in higher education as a human capital investment

In our paper, we examine the motives of further studies in higher education among higher education students, as well as how socio-demographic variables modify these motives. Our research method is quantitative. We used a research database gathered in the historical Partium region in 2014 ($N = 1792$). The theoretical backgrounds of our research are the human capital theory and Bourdieu's capital conversion model. Based on ten motives of further studies, we made a cluster analysis and examined the relationships of these clusters and the socio-demographic background variables. Our finding is that the most important motive of further studies among students was expanding knowledge. Therefore, the motive of getting higher wages in the future,

¹ Habilitált egyetemi docens. Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék

² Adjunktus. Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék

KÖZELKÉP – Tanulmányok

which is the central aspect in the human capital model, proved to be of minor importance. Based on the capital conversion theory students wanted to gain cultural and social capital when they decided to study further, as both can be profitable for them in the future. However, while the motives of further studies were affected by the social background of students, contrary to our hypothesis, financial motives were not more important for those students coming from disadvantage backgrounds than for other students.

KEYWORDS: *motives of higher education studies, human capital model, conversion of capital, quantitative method*

Bevezetés

Tanulmányunkban egy hallgatói adatbázis alapján vizsgáljuk a felsőoktatási továbbtanulási motivációkat, illetve azt, hogy ezeket milyen demográfiai és társadalmi háttértényezők befolyásolják. Kutatási kérdésünk, hogy a későbbi magasabb bér és jobb állás a továbbtanulás által mennyire befolyásolja a diákok továbbtanulás melletti döntését, azaz mennyiben tekinthető tudatos humán tőke befektetésnek. Az emberi tőke elmélet jóslatából következően a diákokat elsősorban a későbbi anyagi megtérülés motiválhatja, de nem elhanyagolható szempont a továbbtanulás során szerzett kapcsolati és kulturális tőke sem. A szerzett kapcsolati és kulturális tőkét később gazdasági tőkévé is konvertálhatják a diákok, azaz ezek is végső soron anyagilag térülhetnek meg számukra. Fontos megjegyezni azt is, hogy Engler (2011) a kismamák felsőoktatás melletti döntésénél megtérülési mezőkről beszél, ahol a továbbtanulás nem egyetlen célja a gazdasági tőke növelése. Például a felsőoktatásban tanuló nők számára a szerzett tudástőke családi kapcsolataikban (gyereknevelésben és a házastárral való viszonyban) is kamatozik, és a tanulás alatt szerzett kapcsolati tőke magánéleti vonatkozásban is megtérülhet.

Elméleti háttér és hipotézisek

Az emberi tőke elmélet szerint a felsőoktatási beruházás (a tanulással járó lemondások, költségek) megtérülése elsődlegesen a későbbi magasabb bér (Mincer 1958, Becker 1964, Schultz 1983).

Magyarországon a felsőoktatás expanziója hatással lehet a felsőoktatási beruházás megtérülésére. Galasi (2002b) szerint az expanzióval a munkaerőpiac kínálati oldalán több diplomás munkaerő jelenik meg, melynek hatása lehet rögzített kereslet mellett, hogy a felsőoktatás bértöbblete a középfokú végzettségűekkel szemben lecsökken. Emellett elképzelhető az is, hogy a fiatal diplomások keresete jelentősen elmarad az idősebb (korábban diplomát szerzett) egyének keresetétől is.

Azonban a felsőoktatás bértöbbletét számos magyarországi vizsgálat kimutatta, a felsőoktatási expanziót követően is, melynek oka, hogy a diplomások kínálatának

KÖZELKÉP – Tanulmányok

növekedése mellett a diplomások iránti kereslet is jelentősen nőtt ebben az időben, így a diploma bérelőnye nem csökkent jelentősen, és a fiatal diplomások sem keresnek sokkal kevesebbet, mint az idősebbek (Galasi 2002a, 2002b, Kertesi – Köllő 2006a, 2006b). Róbert (2018) hívja fel a figyelmet, hogy az emberi tőke elmélet empirikus alkalmazásai elsősorban a kínálati hatásokra összpontosítanak, de a befektetések megtérülésénél a keresleti oldal alakulásával és illeszkedésével is számolni kell. Magyarországon a munkaerőpiac gyakorlatilag felszívta a megnövekedett diplomás munkaerőt.

Kutatási kérdésünk, hogy a diákok körében vajon az anyagi megtérülés, a könnyebb munkához jutás és az elismert foglalkozás szerzése mennyire motivál a továbbtanulás során (ezzel csak azt tudjuk megvizsgálni, hogy az emberi tőke elmélet következtetését számításba veszik-e a diákok ezeknél a döntéseknél, és a tényleges megtérülést nem vizsgáljuk). Azonban dolgozatunkban vizsgálni fogjuk azt is, hogy a továbbtanulás motivációi (a motivációk típusai) milyen társadalmi háttértényezők-től függenek.

Dolgozatunkban az emberi tőke elmélet mellett Bourdieu (1998) tőkefajtákkal kapcsolatos elméletét vesszük alapul. A tőke fogalma a közgazdaságtanból ered, eszerint a tőkejavak megszerzése a fogyasztásról való ideiglenes lemondással jár együtt (be kell ruházni, hogy birtokolhassuk őket), valamint e javakkal való rendelkezéssel nő a későbbi termelékenység. A tőke két formáját különböztetik meg: a pénztőkét és a fizikai tőkét (épületek, gépek, berendezések stb.) (Samuelson – Nordhaus 2017). Bourdieu (1998) a gazdasági tőke mellett megkülönbözteti a kulturális és kapcsolati tőkét is, emellett ír a tőkefajták konvertálásáról is.

Bourdieu a francia oktatási rendszer tanulmányozása során figyelt fel arra, hogy a kulturális erőforrások is tőkeként funkcionálhatnak, e javak birtoklásával is nő a későbbi termelékenység. A kulturális tőke megszerzése is beruházással jár, amely részben az oktatásban való részvétellel, részben a családi szocializáció során történik. A beruházásból profit származik, azaz a kulturális tőke később pénzzé is konvertálható. A kulturális tőke három formája a bensővé tett, inkorporált tőke (pl. a tartós képességek), az objektivált (tárgyasult) kulturális tőke (festmények, könyvek, lexikonok stb.), illetve az intézményesült tőke, mint például az iskolai végzettség és a különböző titulusok. A kapcsolati vagy más néven társadalmi tőke alatt pedig Bourdieu azon aktuális és potenciális erőforrások összességét érti, melyek a kölcsönös ismeretségek révén állnak rendelkezésre az egyén számára. Eszerint tehát nemcsak a kapcsolatháló kiterjedtsége számít, hanem azon gazdasági, kulturális és kapcsolati erőforrások összessége is, amit az egyén a kapcsolatain keresztül mozgósítani tud. Emellett Bourdieu kiemeli a csoporthoz tartozáson alapuló társadalmi tőke szerepét is (Bourdieu 1998).

Bourdieu (1998) szerint a gazdasági tőke elsősorban pénzzé konvertálható, a kulturális és kapcsolati tőke is bizonyos feltételek mellett átalakítható gazdasági tő-

KÖZELKÉP – Tanulmányok

kévé. Emellett a gazdasági tőke a másik két tőkefajta alapja lehet. Azonban a kulturális és kapcsolati tőke nemcsak gazdasági tőkévé konvertálható, illetve önmagában a gazdasági tőke nem elegendő a kulturális és kapcsolati tőke megszerzéséhez.

A továbbtanulásra is jellemző lehet a tőkekonverztálás. Eszerint a továbbtanulás által szerzett kapcsolati és kulturális tőkét a diákok később egy jobb állás elnyerésével gazdasági tőkévé konvertálhatják. Pusztai (2004, 2009, 2011) munkáiban kiemeli a diákok kapcsolati erőforrásainak pozitív szerepét mind a tanulmányi előmenetelben, mind a későbbi álláskeresés során.

A dolgozatunk újszerűségét adja, hogy megvizsgáljuk a továbbtanulás motivációinak fontossági sorrendjét, és ebben a formában teszteljük, hogy mennyiben veszik figyelembe a diákok az emberi tőke modell jóslatát. Emellett a motivációk szerint csoportokat (klasztereket) is képzünk a diákok körében. A motivációk vizsgálata során, Bourdieu munkáira építve, vizsgáljuk a diákok tőkegyűjtési motivációit, és a lehetséges tőkekonverztálási esélyeit is.

Pires (2009) szerint a továbbtanulást belső és külső motivációk is vezérlik. Belső motiváció lehet a tudásba vetett hit, a társas kapcsolatok építése a továbbtanulás által, a tanulás öröme, és végül a szakmai motiváció (karrierépítés és kompetenciafejlesztés), mely utóbbi a dolgozatunkban kiemelt szerepet játszik. Külső motiváció lehet a gazdasági motiváció (protekció és munkaszerzés), illetve a kényszer és külső nyomás (család, barátok vagy a munkahely ösztönzése). Lehetnek emellett származékos motivációk is, például hogy még ne kelljen dolgozni vagy, hogy ne unatkozzon az egyén. Tóth (2018) faktorelemzésének eredményei szerint a két legfontosabb motivációs típus a kényszer hatására (a család, a barátok és a tanárok nyomására) való továbbtanulás és a szakmai motivációk (jól jövedelmező állás, vezető pozíció, elismert foglalkozás szerzése a továbbtanulás által). Kutatásunk kérdőívét a fent felsorolt motivációk mentén alakítottuk ki (a motivációk listáját lásd az első táblázatban).

Dolgozatunkban feltételezzük azt is, hogy a továbbtanulás motivációi függenek a diákok nemétől, korától és társadalmi háttérétől. Veroszta (2014) eredményei szerint az iskolázottabb szülőkkel bíró hallgatókat a felsőoktatási beruházás jövedelmi megtérülése kevésbé motiválta, mint az alacsony szülői kulturális tőkével bíró hallgatókat, és a családi szakmai kapcsolódás esetén szintén kisebb volt a hallgatók jövedelmi motivációja. Veroszta (2014) nyomán – hipotézisünk szerint is – a jobb gazdasági és kulturális társadalmi háttérű diákok kevésbé veszik figyelembe a továbbtanulás során az emberi tőke modell jóslatát, azaz kevésbé fontosabbak számukra az anyagi motivációk, mint rosszabb háttérű társaiknak. Életkor szerint pedig, feltételezésünk szerint, a továbbtanulási motivációk nem térnek el, viszont Fényes (2010) alapján feltételezzük, hogy a férfiak számára az anyagi megtérülés fontosabb, mint a nőknek.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

Adatok és módszerek

Kutatásunk kvantitatív, vizsgálati módszereink a kereszttábla-elemzés, a variancia-elemzés és a klaszterelemzés, melyeket az SPSS programcsomaggal végeztünk el. Adataink az IESA kutatásból³ származnak, ahol 1792 kérdőívet töltöttünk ki a történelmi partiumi régióban, 2014-ben másodéves nappali tagozatos BA és BSc hallgatókkal és elsőéves nappalis MA és MSc hallgatókkal. A vizsgálati régió három ország határvidéke (Magyarország keleti két megyéje, Románia nyugati határmenti része és Ukrajnából a kárpátaljai terület). A minta karonként reprezentatív, és karonként csoportos mintavétel keretében egyes véletlenszerűen kiválasztott szemináriumi csoportokat kérdeztünk le teljeskörűen, biztosítva a minta valószínűségi jellegét.

Eredmények

Elsőként a felsőoktatási továbbtanulási motivációk fontossági sorrendjét vizsgáljuk meg (1. táblázat).

1. táblázat. A továbbtanulási motivációk fontossági sorrendben
(hány % tartotta fontosnak)

Gyarapítsam tudásom	94,3%
Könnyebb legyen elhelyezkedni	83,8%
Elismert foglalkozásom legyen	80,0%
Jól jövedelmező állást találjak	76,4%
Sokféle kapcsolatot alakítsak ki	67,4%
Megfogadjam a szüleim, tanárain tanácsát	44,9%
Nagyobb esélyem legyen vezető pozíció elérésére	44,5%
Kövessem a családi példát	21,6%
Még ne kelljen dolgozni	20,6%
Kövessem barátaim példáját	12,9%

Forrás: IESA 2014

Az első táblázat szerint a továbbtanulás legfontosabb célja a diákok számára a tudagyapartítás (a kulturális tőke növelése), és csak ezt követi a könnyebb elhelyezkedés és az elismert foglalkozás szerzése (azaz a szakmai előmenetel). Csupán negyedik szempont a jó jövedelem, és az ötödik a kapcsolatépítés. A családi és baráti példakövetés, és hogy ne kelljen még dolgozni, az utolsó három helyen szerepel. Kö-

³ Institutional Effect on Students' Achievement in Higher Education kutatás a SZAKTÁRNET project (TÁMOP-4.1.2.B.2-13/1-2013-0009) keretében zajlott.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

zepes erősségű szempont a vezető állás reménye, és a szülői és tanári tanács megfogadása a továbbtanulásnál.

A továbbiakban a 10 motiváció alapján csoportokat (klasztereket) képeztünk a diákok körében. A képzett négy csoport létszáma 323 és 588 fő közé esett (2. táblázat).

2. táblázat: A továbbtanulási motivációkból képzett klaszterek
(a 0,5 feletti klaszter középpontokat szürkén jelöltük)⁴

	1	2	3	4
Jól jövedelmező állást találjak	0,94	0,85	0	1
Elismert foglalkozásom legyen	0,96	0,86	0,54	0,77
Nagyobb esélyem legyen vezető pozíció elérésére	0,97	0,6	0,07	0,15
Gyarapítsam tudásom	0,97	0,94	0,9	0,94
Könnyebb legyen elhelyezkedni	0,95	0,91	0,54	0,86
Még ne kelljen dolgozni	0,2	0,39	0,12	0,15
Sokféle kapcsolatot alakítsak ki	0,9	0,86	0,54	0,04
Kövessem a családi példát	0,01	0,94	0,08	0,04
Kövessem barátaim példáját	0,03	0,51	0,03	0,05
Megfogadjam a szüleim, tanárain tanácsát	0,53	0,91	0,24	0,19
N	588	342	323	512

Forrás: IESA 2014

A klaszterek elnevezése a következő:

- 1: tőkenövelők (gazdasági, kulturális és kapcsolati)
- 2: tőkenövelők családi nyomásra
- 3: elsődlegesen kulturális tőkenövelők
- 4: erős anyagi és szakmai célúak

Elsőként a klaszterek nemi megoszlását vizsgáltuk, de ebben nem volt szignifikáns eltérés, tehát a nem nem befolyásolta a továbbtanulási motivációkat. Érdekes eredmény, hogy a férfiakat és nőket hasonló arányban motiválják az anyagi célok, pedig itt a férfiak előnyére gyanakodhatnánk.

A következőkben a diákok 14 éves kori állandó lakhelyének településtípusát vizsgáltuk klaszterenként, és itt már szignifikáns különbségek voltak (3. táblázat).

⁴ K-means klaszterlemzés, az adathiányokat pairwise módszerrel kezeltük és az iterációk száma 100.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

3. táblázat. Az állandó lakóhely településének típusa 14 éves korban
a továbbtanulási motivációk szerint (%)

	Falu	Város	Összesen
Tőkenövelők	34,98%	65,02%	100%
Tőkenövelők családi nyomásra	38,68 %	61,32%	100%
Elsődlegesen kulturális tőkenövelők	44,9 %	55,1%	100%
Erős anyagi és szakmai célúak	34,34%	65,66%	100%
N	619	1037	1656

Forrás: IESA 2014

A khi-négyzet próba * szinten szignifikáns.⁵

A harmadik táblázat szerint a sima vagy családi nyomásra tőkenövelőknél több a városi származású diák, összhangban a várakozásokkal. De az erős anyagi és szakmai célok esetén is több a városi lakos (pedig a városiak elvileg jobban élnek, de ezek szerint fontosabb nekik a pénz, mint a falusiaknak). Az elsődlegesen tudásgyarápítók (kulturális tőkenövelők) körében pedig az átlagnál kevesebb a városi származású és több a falusi fiatal.

Ezután a diákok családjának anyagi helyzetét (a rendszeres anyagi gondok előfordulását) vizsgáltuk meg klaszterenként. (4. táblázat)

4. táblázat. Előfordulnak-e rendszeres anyagi gondok a családban (%)
a továbbtanulási motivációk szerint

	Nem	Igen	Összesen
Tőkenövelők	90,59%	9,41%	100%
Tőkenövelők családi nyomásra	92,9%	7,1%	100%
Elsődlegesen kulturális tőkenövelők	85,05%	14,95%	100%
Erős anyagi és szakmai célúak	86,79%	13,21%	100%
N	1420	178	1598

Forrás: IESA 2014

A khi-négyzet próba ** szinten szignifikáns.

A negyedik táblázat szerint a mindhárom (gazdasági, kulturális és kapcsolati) tőkefajta növelőknél kevesebb anyagi gond van a családban (az adj. rezid. érték szerint elsősorban a családi nyomásra tőkenövelőknél), az összefüggés szignifikáns és összhangban van a várakozásokkal. További eredmény, hogy az elsődlegesen tu-

⁵ Itt és a további táblázatoknál * jelöli a 0,01 és 0,05 közötti szignifikanciát, ** a 0,001 és 0,01 közötti, és *** ha a szignifikancia szint kisebb, mint 0,001. Az aláhúzott értékek pedig azt jelölik, hogy a cellába több eset került, mint az a véletlen elrendeződésből következne, azaz az adj. rezid. érték magasabb, mint 2.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

dásukat (kulturális tőkéjüket) gyarapítóknál viszont gyakoribbak az anyagi gondok (ennek a lehetséges okairól lásd az összegzést).

Az életkor, az anya és apa elvégzett osztályainak száma és az anyagi helyzet objektív (tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezésből képzett index 1–10) és szubjektív (1–10-ig rangsorolták a családot egy, az országban átlagos családhoz képest) mutatójának átlagait a továbbtanulási motivációk szerint az ötödik táblázatban láthatjuk (5. táblázat).

5. táblázat. Egyes demográfiai és társadalmi háttérmutatók átlagai a továbbtanulási motivációk szerint

		Kor	Apa elvégzett osztályai	Anya elvégzett osztályai	Objektív anyagi helyzet index	Szubjektív anyagi helyzet
Tőkenövelők	Átlag	21,31	12,29	12,76	5,84	5,16
	N	537	474	472	558	498
	Szórás	3,08	2,32	2,35	2,25	1,24
Tőkenövelők családi nyomásra	Átlag	21,15	13,38	13,62	5,80	5,32
	N	326	300	301	342	307
	Szórás	2,57	2,61	2,65	2,30	1,24
Elsődlegesen kulturális tőkenövelők	Átlag	21,34	12,62	12,97	5,52	5,05
	N	311	292	288	323	301
	Szórás	3,04	2,38	2,42	2,07	1,25
Erős anyagi és szakmai célúak	Átlag	21,13	12,59	12,88	5,65	4,97
	N	494	464	458	512	468
	Szórás	2,52	2,32	2,34	2,15	1,19
ANOVA		NS	***	***	NS	**

Forrás: IESA 2014

A diákok kora szerint nem tértek el a továbbtanulási motivációk, összhangban a várakozásokkal. Az apák és anyák elvégzett osztályainak száma viszont a családi nyomásra tőkenövelőknél a legmagasabb, összhangban a várakozásokkal (a többségében értelmiségi szülők erősen ösztönözték gyermekeiket a továbbtanulásra és a tőkenövelésre).

Szignifikáns eltérés volt még a szubjektív anyagi önbesorolásnál is (1–10 hová sorolja a családot). Az erős anyagi és szakmai célúaknál ez a besorolás a legalacsonyabb, azaz a rosszabb szubjektív anyagi helyzetű családok gyerekei jól akarnak ke-

KÖZELKÉP – Tanulmányok

resni, összhangban a várakozásokkal. A tőkenövelés családi nyomásra viszont a jobb anyagi helyzetűekre jellemzőbb.

Összegzés

A továbbtanulási motivációknál összességében csak a negyedik szempont volt a továbbtanulás által szerezhető magasabb jövedelem, és a szakmai célok is csak a második és harmadik helyen szerepeltek, azaz az emberi tőke modell jóslatát csak részben vették figyelembe a diákok. Legfontosabb továbbtanulási motiváció a tudásgyarapítás volt. A továbbtanulási motivációk alapján négy csoportot képeztünk. Legnagyobb csoport (588 fő) a *tőkenövelők* (gazdasági, kulturális és kapcsolati), második az *erős anyagi és szakmai célúak*, harmadik a *tőkenövelők családi nyomásra*, és a legkisebb pedig az *elsődlegesen kulturális tőkenövelők* csoportja (323 fő). Ezután megnéztük a motivációk társadalmi háttérváltozókkal való kapcsolatát.

Érdekes eredmény volt, hogy az elsődlegesen kulturális tőkenövelés a továbbtanulás által (ami lehetne egy tradicionális értelmiségi attitűd) nem a legmagasabban iskolázott és legjobb anyagi helyzetű szülők gyerekeire jellemző. A legjobb gazdasági és kulturális helyzetben, ahogy az várható volt, a családi nyomásra tőkenövelő csoport volt. Az erős anyagi és szakmai célok viszont – a várakozásokkal összhangban – inkább a rosszabb anyagi helyzetű családok gyermekeire voltak jellemzőek.

További fontos és rendhagyó eredményünk, hogy az elsődlegesen kulturális tőkenövelők (tudásgyarapítók) csoportja inkább a falusi, és inkább a rosszabb anyagi helyzetű családok gyerekeiből áll. Ezeknek a diákoknak, a várakozásokkal ellentétben nem voltak fontosak a továbbtanulás által elérhető anyagi és szakmai (karrierépítő) célok. Feltételezésünk szerint ez abból is eredhet, hogy a diákok nincsenek tudatában annak, hogy a továbbtanulás és a felsőfokú végzettség mekkora bérelőnyvel jár. Ezen diákok továbbtanulása tehát lehet, hogy nem racionális kalkuláción alapul, éppen hátrányosabb helyzetük következtében, melynek oka lehet, hogy a családi környezetben kevés példát látnak sikeres karriert befutó értelmiségiekre.

Fontos eredmény az is, hogy az erős anyagi és szakmai célok inkább a városiaknál fordultak elő, mint a falusiaknál, pedig a városokban elvileg jobban élnek az emberek. Ennek az lehet az oka, hogy a városiak jobban tudatában vannak a továbbtanulás által szerezhető magasabb jövedelemnek, és több pozitív példát látnak maguk előtt.

Nemenként a továbbtanulási motivációk nem tértek el, ami részben ellentmond az eddigi eredményeknek, miszerint az anyagi szempontok fontosabbak a férfiak, mint a nők számára.

Összességében a dolgozat elején megfogalmazott hipotézisünk csak részben teljesült, a tisztán anyagi megtérülés a továbbtanulást csak kevésbé motiválta, bár lehetséges, hogy ez csak látszólag van így, és a diákok normakövető válaszáda („nem divat” ma anyagiassá lenni) okozta ezt az eredményt. Emellett, eredményeink sze-

KÖZELKÉP – Tanulmányok

rint a diákokra inkább jellemző lehet a tőkekonvertálás, hiszen a továbbtanulásnál kulturális és a kapcsolati tőkét is akarnak gyűjteni (ez motiválja őket), és azt feltételezzük, hogy ez később anyagi formában (és esetleg magánéleti formában is) megterül nekik.

Fontos eredmény az is, hogy a hátrányos társadalmi helyzetű diákok esetén a továbbtanulási döntés elképzelhető, hogy nem tisztán racionális kalkuláción alapul, és lehet, hogy nincsenek tudatában a diploma piaci értékével. Mindezek miatt fontos lenne már a középiskolákban tudatosítani a hátrányos helyzetű tehetséges diákokban a felsőoktatási továbbtanulás fontosságát és a magasabb elérhető kereseteket, és ezzel – feltételezésünk szerint – nőne körükben a továbbtanulók aránya is (bár tudjuk, hogy sok esetben a továbbtanulás akadályai nem csak ez, hanem a család rossz anyagi helyzete és a hiányzó kulturális tőke, ami a jó háttérű diákoknál nem jelent akadályt).

Elemzésünk korlátja, hogy a továbbtanulás motivációit csak a demográfiai és társadalmi háttérváltozók mentén vizsgáltuk, és nem vizsgáltuk az országok közti, illetve a képzési terület, kar és képzési szint szerinti különbségeket. Emellett érdekes lenne megvizsgálni a továbbtanulás motivációt aszerint is, hogy hányadik helyen jutott be a diák az egyetemre, illetve vett-e részt más felsőfokú képzésben korábban. Erre majd egy újabb tanulmányban kerülhet sor. Fontos lenne a továbbtanulás tényleges megtérülését is vizsgálni a frissen végzettek és a pár éve végzettek körében többváltozós módszerekkel, de erre sajnos nem alkalmas adatbázisunk.

Elemzésünk módszertani korlátja, hogy a továbbtanulás motivációt klaszterelemzéssel vizsgáltuk meg, mivel a faktorelemzés nem hozott értékelhető eredményt. A klaszterelemzés előnye, hogy az emberekből képez csoportokat, és nem a motivációs változókból, mint a faktorelemzés, hátránya viszont, hogy a klaszterek összefüggését a háttérváltozókkal nem tudjuk többváltozós lineáris regresszióval vizsgálni, csak kétváltozós módszerekkel.

Irodalom

- Becker, G. (1964): Human Capital. National Bureau of Economic Research – Columbia University Press, New York
- Bourdieu, P. (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.) Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Aula, Budapest, 155–176.
- Engler Á. (2011): Kisgyerekes nők a felsőoktatásban. Gondolat, Budapest
- Fényes H. (2010): A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása? Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen

KÖZELKÉP – Tanulmányok

- Galasi P. (2002a): Fiatál diplomások életpálya vizsgálata. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi Riport 2002., TÁRKI, Budapest, 245–255.
- Galasi P. (2002b): Fiatál diplomások a munkaerőpiacon a tömegesedés időszakában. *Educatio* 2002/2., 227–236.
- Kertesi G. – Köllő J. (2006a): Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség” és a diplomák piaci értéke. *Közgazdasági Szemle*, 2006/március, 201–225.
- Kertesi G. – Köllő J. (2006b): Diplomások keresete 1992–2005. In: Fazekas K. – Kézdi G. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2006*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 80–87.
- Mincer, J. (1958): Investment in human capital and personal income distribution. *The Journal of Political Economy*, 66, 281–302.
- Pires, A. L. (2009). Higher education and adult motivation towards lifelong learning. An empirical analysis of university post-graduates perspectives. *European Journal of Vocational Training*, 46(1), 129–150.
- Pusztai G. (2004): *Iskola és közösség: Felekezeti középiskolások az ezredfordulón*. Gondolat, Budapest
- Pusztai G. (2009): A társadalmi tőke és az iskola: Kapcsolati erőforrások hatása az iskolai pályafutásra. *Új Mandátum*, Budapest
- Pusztai G. (2011): A láthatatlan kéztől a baráti kezekig: Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban. *Új Mandátum*, Budapest
- Róbert P. (2018): Társadalmi tőke, humán tőke, befektetés a jövő generációba. In: Bozóki A. és Füzer K. (szerk.): *Lépték és ironia. Szociológiai kalandozások*. L'Harmattan Kiadó – MTA TK, Budapest, 269–284.
- Samuelson P. A. – Nordhaus, W. D. (2017): *Közgazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Schultz, T. W. (1983): *Beruházás az emberi tőkébe*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Tóth D. A. (2018): Elbukni a rajt után – Továbbtanulás és lemorzsolódás a Debreceni Egyetemen a képzési területek tükrében. In: Pusztai G., Szigeti F. (szerk.): *Lemorzsolódás és perzisztencia a felsőoktatásban*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 225–238.
- Veroszta Zs. (2014): Hallgatók jövedelmi motivációi és várakozásai. *Felsőoktatási Műhely*, 8:1., 101–116.

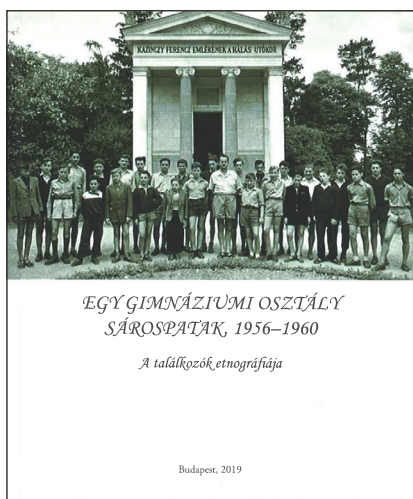

RECENZIO

Egy gimnáziumi osztály: Sárospatak, 1956–1960

A találkozók etnográfiaja¹

SZEKERES MELINDA²

Az iskolai évkönyvek, emlékkönyvek hagyománya a reformkorig vezethető vissza, bár a háború utáni évtizedekben ez megszakadt, vagy formálissá vált – néhány kivételtől eltekintve (pl. Ősi Diákvárosok Találkozóí). Ezek a könyvek az érintettek számára talán pusztá emlékei voltak iskolai éveiknek, az utókor azonban a társadalmi emlékezet részeként, társadalomtörténeti adalékként lapozza. A két pataki „öregdiák” könyve emellett – talán a szerzők tudományos munkássága miatt is – kapcsolódik a hazai szociográfia hagyományokhoz, mely véleményem szerint méltatlanul kis helyet kap a társadalomtudományos képzési programokban. A távolodó történelem mindennapjai segíthetnének megértetni

az újabb generációkkal is – átélhetővé tett életutak bemutatásával – a huszadik század második felének világát. Hogyan kapcsolódnak az egyéni történetek a „főáramba”, az életutak kényszerek hatására alakultak, hol lelhető fel az egyének felelőssége? Így segíthetik a mai olvasókat a Széchenyi István emlegette „önismerethez és körülményszerhez”.

Az 1956–60 között Sárospatakon tanult diákok emlékezései, a találkozók eredeti felvételei, szóbeli és írásos interjúk, illetve kérdőívek alapján szerkesztették ezt az érdekes kordokumentumot. Érthető – bár nekem hiányzott –, hogy a forradalom emlékezete nyilván szándékosan kisebb teret kapott. A baráti találkozók hangulatos leírása, a híres tanárookra és diákokra emlékezők az iskolai hagyományok ápolásának

¹ Hoppál Mihály – D. Molnár István (2019): Egy gimnáziumi osztály: Sárospatak 1956–1960. A találkozók etnográfiaja. Budapest, saját kiadás

² Egyetemi docens, Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, e-mail: szekeres.melinda@arts.unideb.hu

RECENZÍÓ

kiemelt jelentőségére hívják fel a figyelmet. Emlékezetes mondata: „Patak tanított meg, mit jelenet magyarnak lenni.”

Mit terveztek és mit valósítottak meg? Az iskolai találkozók örök kérdései. A valomásokat olvasva feltűnő az, hogy nem titkolják nehézségeiket, őszintén beszélnek, mintegy igazolva a diákevek világának jellemzőit, a „pataki szellem” néven emlegetett légkört.

A recensens olvasatában három fő történet olvasható ki a leírásokból. Egy városi, egy falusi és egy félresiklott zsákutcás. Természetesen leegyszerűsítve, de minden évfolyamban találunk olyan szereplőket, akik nem találták a helyüket, magánéleti vagy egyéb okok miatt, melynek általában szomorú végében szerepet játszik az alkohol is. Talán nem túlzás, hogy az ebben és a következő generációban számuk/arányuk magasabb. (Talán elég a kortárs írókra gondolni.) A városi történet középpontjában két, szakmájában elismert, nemzetközi téren is ismert, kitüntetett egykori Kossuth egyetemista áll. A többiek inkább kisvárosi-nagyvárosi értelmiségi pályájukat olykor pályakorrekcióval járták végig. A falusi történetet agrár-értelmiségiek mondták el, akik a TSz szervezések és átszervezések aktív résztvevői voltak. GMK és pálinkafőzés – adalékok a Kádár-korszakhoz.

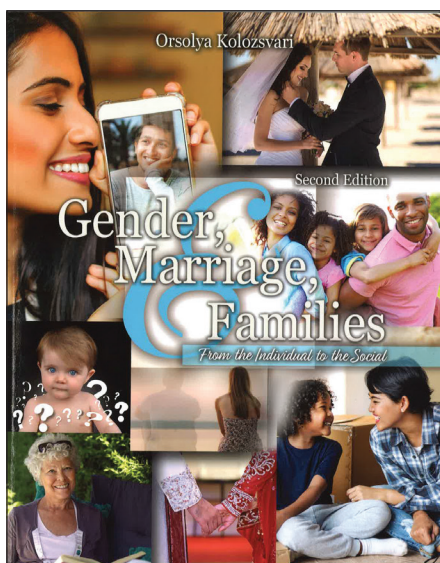
Köszönet illeti a szorgos szerkesztőket, akik kimentettek az emlékezet süllyesztőjéből egy évfolyamnyi fiatal életet.

RECENZIO

Változások a családban

Orsolya Kolozsvári (2019): *Gender, Marriage, Families – From the Individual to the Social*. Kendall Hunt Publishing Company, Dubuque, 372 p.

BÉRES ZSUZSA¹ – LADANCSIK TIBOR² – MASZLAG FANNI³ –
NEMES-ZÁMBÓ GABRIELLA⁴

Hogyan változnak a párkapcsolatok és a családok az Amerikai Egyesült Államokban és szerte a világban? Recenziómban egy jól felépített tankönyvről olvashatnak átfogó bemutatást, amely alapvetően a változásokra helyezi a hangsúlyt családon és párkapcsolaton belül. Ennek ellenére természetesen bizonyos frázisok állandóak maradtak a családszociológiában is.

A könyv tankönyvként nem egyetlen fő témát jár körbe, hanem családszociológiai és a társadalmi nemekre vonatkozó témákkal egyaránt foglalkozik, illetve akár a kulturális sokszínűséget oktató órákon is felhasználható. A szerző egyedi (önmaga által kitalált) esettanulmányokkal dolgozik, amelyeket rövid szociológiai elemzésekkel, elméletekkel, statisztikai összefüggésekkel

jelenít meg. Ez arra készíti a diákokat, hogy kapcsolatot találjanak 'egyéni' és 'társadalmi' között, és segítse őket a szociológiai perspektíva felismerésében. A könyv kiválóan támogatja az önálló tanulást is, minden fejezetet követően tartalmaz egy

¹ Doktorandusz, Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, e-mail: beres.zsuzsa@arts.unideb.hu

² Doktorandusz, Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, e-mail: ladancsik.tibor@arts.unideb.hu

³ Doktorandusz, Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, e-mail: maszlag.fanni@arts.unideb.hu

⁴ Doktorandusz, Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, e-mail: nemes.zambo.gabriella@arts.unideb.hu

RECENZIO

kérdéssort, amely segíti az elmélyülést, az elgondolkodtatást és az olvasottak megértését. A könyv alapvetően három nagy egységben, összesen 16 fejezetben íródott.

Az első rész 8 fejezetből áll, és a romantikus kapcsolatokkal, valamint a házassággal foglalkozik. Beszél többek között az online kapcsolatokról, az ingázó házasságokról, a különböző rasszok közötti kapcsolatokról, családon belüli erőszakról, gyermektelenségről, az egyedül életről mint családformáról, szakításokról és a különböző kultúrák különböző esküvői szokásairól. A második nagy egység négy fejezetben foglalkozik a családdal és a gyerekekkel a következő témákon keresztül: társadalmi nemek szerinti szocializáció, tini mamik, gyermekét egyedül nevelő szülő és a dolgozó anya.

A harmadik, egyben utolsó nagy egység a világszerte fellelhető más és más családtípusokról ír. Foglalkozik a transznacionális családokkal, a gyermekházassággal, a házassági hűtlenséggel, a poliamóriával és a poligámiával.

A történetekről...

A könyv első fejezete a párkapcsolati formákról és az eltérő családmodellekről szól. Olyan témákat ölel fel, mint például a nemzetileg vegyes párkapcsolatok, a távkapcsolatok, a szingli életstílus, vagy a családon belüli erőszak. Mindezek mellett a fejezet vitatott társadalmi témákat is feldolgoz.

A távkapcsolatok alfejezetben az eseteírás egy olyan fiatal házaspárról szól, akik egymástól távol élnek. A feleség, aki a történet narrátora is egyben, nem tudta befejezni az egyetemet, mivel tanulmányai közben rájött, hogy az egyetemet igazából a szülei miatt választotta. Munkába áll, megházasodik, közben pedig rájön, hogy csontkovács szeretne lenni, az ehhez szükséges diplomát azonban csak egy távoli városban tudja megszerezni. A saját szülei ellenzik a váltást, emellett anyósa sem örül a híreknek, férje és apósa viszont támogatja. Férje otthon marad saját munkája miatt, ő viszont albérletbe költözik. A fejezet a távkapcsolatok nehézségeit írja le. Anyagilag elég megterhelő a fiatal házaspárnak, mivel két háztartást kell fenntartaniuk, emellett a távollét is megterhelő mindkettőjük számára. Több távkapcsolattal is találkozhatunk a fejezet során, mivel csatlakozik egy távkapcsolatokat segítő csoportba. Itt láthatjuk, hogy a távkapcsolatok legfőbb kiváltó oka a munkavállalás, azonban nagyon eltérő társadalmi csoportokat is érinthet, olyannyira, hogy az egyes helyzetek szinte összehasonlíthatatlannak válnak.

Az egyedül élés terjedő jelenségével szintén egy alfejezet foglalkozik. A fejezetben különböző példákon keresztül mutatja be a szerző, hogy az egyes életszakaszokban milyen külső vagy esetleg belső kényszerek, motivációk miatt választja valaki az egyedül élést mint életformát. Az első történetben egy 29 éves lányt, Mackenzie-t ismerhetjük meg. Mackenzie egy 4 gyermekes, vidéken élő, alsó társadalmi osztályból jövő család harmadik gyermeke. Mióta csak az eszt tudta, mindig osztozkodnia

RECENZIO

kellett mindenben, a fürdőszobában, a szobáján és a ruháin is. Mikor felvették az egyetemre, kollégista lett, ami egyet jelentett azzal, hogy szobatársat kapott. Nem volt szerencsés helyzetben, mivel nem jöttek ki jól a szobatársával, ezért egy év után, mikor lehetősége nyílt, kiköltözött albérletbe. Az albérletben hárman voltak, azonban Mackenzie-nek végre saját szobája és fürdőszobája volt. Az egyetemi évei befejeztével munkát talált, egyedül bérelt ki egy lakást, majd három év kemény munka és spórolás után vett egy saját lakást. Az egyedül élésnek köszönhetően Mackenzie sokkal jobban megismerte önmagát. Mindaddig csak úgy ismerte magát, mint valakinek a lánya, testvére, szobatársa, barátnője, barátja, aki kapcsolatban áll valakivel. Mindig mások kívánságait, életét, preferenciáját helyezte a sajátja elé, nem volt lehetősége, hogy mélyebben megismerje magát, saját kívánságait. Most érezte legelőször magabiztosnak, harmonikusnak önmagát, ami által kiegyensúlyozottabb lehet a társadalmi élete is.

Janet egy 59 éves egy gyermekes pszichiáter, akit elhagyott a férje egy fiatalabb nőért, mikor lányuk 6 éves volt. Sokáig maga alatt, magányosan és megtörtten nevelte lányát, de igyekezett mind munkahelyén, mind anyaként helyt állni. Mikor lánya lediplomázott és elköltözött egy másik államba, akkor tudatosult benne, hogy mint anya, akire minden nap szüksége van a lányának, megszűnik. Hirtelen üresség támadt benne és valami új kihívás elé akarta állítani magát. Új életcélja lett, Ugandába ment, hogy segítsen a betegeken. Itt olyan új látásmódot kapott, amit hazatérte után beépített mindennapi életébe is. Úgy döntött, hogy eladja régi házát és elköltözik egy másik államba. Vett egy új házat, amit végre saját ízlésének megfelelően rendezhetett be, szép nagy kerttel. Szeretett otthon lenni egymaga, a kertjében tevékenykedni, azonban megismerkedett egy férfival, akibe beleszeretett. Évekig tartott a kapcsolatuk, mikor Clint megkérte Janet kezét, de Janet nem szeretne volna feladni ezt az új életformát, amiben most élt. Sokkal kiegyensúlyozottabbnak, nyugodtabbnak, élettel telibbnek, bölcsőbbnek érezte magát, mint valaha.

A szerző arra a megállapításra jutott, hogy az alapvető demográfiai irányzatok – a tartósan csökkenő, korösszetételében öregedő népesség, a születések és a házasságkötések számának hanyatlása, illetve alacsony szintje, a párkapcsolatok stabilitásának gyengülése – közvetett módon, de hatással vannak a családformákra. Megváltoztatták annak összetételét, típusait. Mindezen folyamatok eredményeit, illetve következményeit mintegy tükröként tárja a társadalom és így az olvasó elé is.

Azt gondolhatnánk, hogy ezek az új jelenségek mindig egy adott generációra jellemző trendek, ugyanakkor ez nem így van. Ha vesszük az egyedüllét fogalmát, leginkább az időskorúak körében jellemző problémaként észleljük, és ez alapvetően igaz is. A fiatalok körében azonban van ennek is egy terjedő változata, amit a tudatosan vagy az akaratlanul vállalt tartós párkapcsolat nélküli életforma és az ezzel együtt járó egyedüllét jellemez.

RECENZIO

A könyv *Családok gyermekekkel* címet viselő második fejezete négy altémával szólítja meg az olvasót. A történetek mindegyike aktuális társadalmi kérdésekkel foglalkozik, az esetek jórésze mégis sok évre, évtizedre visszavezethető, társadalmi, gazdasági és politikai kontextusba ágyazott normákat, értékeket, attitűdöket állít középpontba. A fejezet egyik legmeghatározóbb és összetettebb történetében a társadalmi nemi szocializáció témájával, az ahhoz kapcsolódó alapvető fogalmakkal, viszonyulásokkal és normákkal ismerkedhetünk meg.

Más, legalább ennyire hangsúlyos témákat is felvet a szerző a történeteken keresztül, többek között két eset erejéig a tinédzser terhességgel is foglalkozik. A két történet azonos jelenséget jár körül, de mégis két ellentétes pólust világít meg. Sier-rát megismerve betekintést nyerünk egy tini lány életébe, aki nem csak tini kismamává válik, hanem egyben feltételezett szexuális bántalmazás áldozata is lesz. Egy, a szülei elől elhallgatott középiskolai buliban összetalálkozik egy számára nagyon kedves fiúval. Az este egy bizonyos pontján azonban eszméletét veszti, az első alkoholfogyasztási élménye súlyos következményekkel jár. Néhány hétig nem érzelkülönösebb változást a testén és nem merül fel benne semmilyen kétely az estével kapcsolatban, hiszen míg magánál volt, nem történt semmi olyan, ami aggodalomra adott volna okot, majd mikor magához tért a házibuli egyik szobájában, egyedül, felöltözve ébredt. Miután azonban változásokat észlel a testében, gyanakodni kezd, hogy a szóban forgó este talán mégsem úgy zajlott, ahogyan azt ő képzelte. Terhességi tesztet vásárol, aminek eredménye megerősíti gyanúját, gyermeket vár. Az említett fiú számonkérése nem jár eredménnyel, a fiú tagadja a történeteket és nem mutat hajlandóságot arra, hogy segítsen feltárni az este valós történéseit. A történet további folytatását nem ismerjük meg, a könyv által alkalmazott történetmesélési technika eléri a kívánt célt: az olvasóban számos verzió megfogalmazódik a történet végének fejtegetése során. Mindez azonban nemcsak a történetvezetés szempontjából a könyv egyik fontos ismérve, hanem a történetek diverzitásának, az esetek komplexitásának érzékenyítő funkcióját is erősíti.

A témakörben ezen túl egyszülős családok mindennapjaiban felmerülő problémakörökkel, az egyszülős családok társadalmi megítélésével, valamint a dolgozó anyákkal szembeni előítéletekkel is találkozhatunk. A szerző ebben a fejezetben is kérdésekre ágyazva igyekszik szerepeltetni a témához kapcsolódó legfontosabb elméleti alapokat, amely hasonlóan hatékony technikának minősül, mint a fentebb említett befejezetlen történet technikája. Mindehhez az olvasó érdeklődését fokozva kutatói feladatokat javasol az adott témában.

A könyv harmadik nagy egysége a különböző, világszerte fellelhető családokról és családtípusokról ír, így többek között szót ejt a határokon átívelő családokról, a gyermekházaságról, de a monogámián túl a poliamóriáról és a poligámiáról is. A szerző a könyvet záró négy fejezetben – csakúgy, mint a könyv előző egységeiben – aktuális, gyermekeket és felnőtteket egyaránt érintő problémákat vet fel, amelyekhez hallgatóként többeknek lehet kapcsolódása. Ezen esetek egyike például a mexikói Rocio

RECENZÍÓ

története, aki az Amerikai Egyesült Államokban él és dolgozik, miközben a családja otthon van, Mexikóban. A megélhetés, a jobb életkörülmények megteremtése miatt mások gyermekeit neveli 0–24 órában, miközben őt is hazavárják a gyerekei és a férje, akikkel már évek óta nem találkozott. Rocio illegálisan került az USA-ba egy jobb élet megteremtésének reményében, akárcsak más dadus ismerősei, akik Európából érkeztek. Olyan családok gyerekeit nevelik olyan házakban és körülmények között, amilyenre ők is vágnak, amit a gyerekeiknek szeretnének. De hasonló helyzetben van az erdélyi Attila is, aki Németországban kénytelen dolgozni azért, hogy a gyermekeinek 21. századi életszínvonalat biztosíthasson. Négy hét külföldön, távol a családtól, három hét közösen, együtt eltöltött idő. Családok, akik a megélhetés miatt kényszerülnek földrajzi értelemben kettészakadni, gyerekek, anyák és apák, akik hazavárják szüleiket és társaikat. Állandó aggodalomban és félelemben élnek, hogy elveszíthetik szeretteiket, a távolság közéjük áll. De nincs más választásuk. Nincs?

Kolozsvári Orsolya tankönyvének második kiadása nagyon pontos egyéni életutakat és családrajzokat mutat be különböző elgondolkodtató történeteken keresztül, amelyek megalapozott szakirodalmakra és statisztikai adatokra épülnek. A világ különböző tájairól gyűjtött és írt történetek korhű ábrázolásai a 21. századi családnak, problémáival és nehézségeivel együtt. Az egyes fejezetek végét záró összegző kérdések pedig mindenki számára lehetővé teszik az olvasottakban való elmélyülést, továbbgondolást, amely a kényesebb témák érzékenyítésében alapvető lehet a tanórák folyamán is.

OLVASS FELESLEGESET!

– SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA –

Amióta a szakmában vagyok, harcolok a túlzásba vitt specializáció, a semmiről való mindentudás irányába mutató szakszerűség eluralkodása ellen. Természetesen a kudarc elkerülhetetlen, de kedvenc fegyverem ennek ellenére hasznossá válhat mások kezében is. Arról van szó, hogy világéletemben vigyáztam arra, hogy ha nyaralni mentem vagy feleslegesnek tűnő konferencián üldögéltem, akkor olyan tanulmányokat olvassak, amelyeknek semmi köze nem volt ahhoz, amivel akkor éppen foglalkoztam. Gondosan mindig valamilyen feleslegeset olvastam. Ezek között sok volt olyan, amibe beleszerettem, s félretettem, hogy valaha talán valakinek a kezébe adhatom, hogy foglalkozzon vele behatóbban, mert a mű valamilyen szempontból zseniális.

A mű, amelyet Debreceni Egyetem hallgatója bemutat¹, egy díjnyertes² disszertáció, amely esettanulmányok segítségével láttatja az afrikai migráció beágyazottságát egy olyan látszólag „meghaladott” intézményrendszerbe, mint a rokonság. S mutatja be, hogyan válik ez a hálózat a kényszerek hatására egy nagyon is mai (és „holnapi”) eszközévé a migránsnak.

¹ Andrikopoulos, A. (2017): Argonauts of West Africa: Migration, Citizenship and Kinship Dynamics in a Changing Europe. Doktori (PhD-) értekezés, Amsterdam, University of Amsterdam <https://dare.uva.nl/search?identifier=030d3583-4c19-43e4-8ace-67327920138d>

² <https://www.imiscoe.org/news/network-news/824-winner-of-the-imiscoe-maria-ioannis-baganha-dissertation-award-2018-dr-apostolos-andrikopoulos>

OLVASS FELESLEGESET!

Ki nyeri el az aranyszörű bárányt? avagy nyugat-afrikai migrációs életutak egy folyamatosan változó Európában¹

JÁNOSY ORSOLYA²

Apostolos Andrikopoulos disszertációjának már a címe is irodalmi igényességet sugall: „Nyugat-Afrika argonautái” (Andrikopoulos 2017). A görög mitológiában Argó hajósai, a legjobb ötven görög harcos, Iaszón vezetésével elindul Iolkhiszból a kis-ázsiai Kolkhiszba, hogy ott megszerezze a Poszeidon és Theophané nászából született aranyszörű kos lenyúzott bőrét, a várost védő aranygyapjút, amely hazájában trónra segítheti Iaszónt. A kalandos út során a harcosoknak számos próbát kell kiállniuk, veszélyes akadályt leküzdeniük, hogy életüket is kockáztatva végül eljussanak Kolkhiszba, ahol egy leküzdhetetlennek tűnő hatalmas sárkány őrzi az aranygyapjút. Végül, ahogyan az a mesékben lenni szokott, a kolkhiszi király szépséges és okos leánya Médeia beleszeret Iaszónba, varázstudományával elaltatja a sárkányt, így segítve győzelemre, és hazájában később trónra szerelmét (Szabó 1998).

Andrikopoulos nyugat-afrikai argonautái is keresik a maguk „aranyszörű bárányt”, azaz a boldogulást. Legfőbb motivációjuk, hogy vinni szeretnék valamire az életben, tisztességgel helyt akarnak állni és eltartani önmagukat és gyakran népes családjukat. A sors iróniája, hogy helytállásuk legtöbb esetben csak sajátos módszerekkel, az európai törvények kijátszásával, vagy megkerülésével lehetséges. Mint a jó regények esetében általában, az író pontosan láttatja főhősei motivációit, így az olvasó átérezheti helyzetüket, dilemmáikat, kudarcaikat, már-már azonosulhat a szereplőkkel és nagyon szorít a boldogulásukért. Talán pont ezen erőnyeiért nyerte el a mű 2018-ban a migráció, integráció és társadalmi kohézió területén folytatott kutatások legjobb disszertációjának járó Maria Ioannis Baganha-díjat.

A kutatás bemutatja, hogy a bizonytalan jogi státuszú, illetve jogszerűtlenül Hollandiában tartózkodó nyugat-afrikai, főként ghánai és nigériai bevándorlók hogyan épitik ki, és használják rokoni, ismerősi, avagy „sorstársi” kapcsolatrendszerüket,

¹ Andrikopoulos, A. (2017): Argonauts of West Africa: Migration, Citizenship and Kinship Dynamics in a Changing Europe. Doktori (PhD-) értekezés, Amsterdam, University of Amsterdam <https://dare.uva.nl/search?identifier=030d3583-4c19-43e4-8ace-67327920138d>

² Doktorandusz, Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program.

OLVASS FELESLEGESET!

hogy személyazonosító okmányokra, útlevelekre, vízumra, munkavállalási és tartózkodási engedélyre tegyenek szert és ezek birtokában hosszú távon munkát vállaljanak. A kutatás célja, hogy az interjúalanyok életútján keresztül megértsük az egymást kölcsönösen támogató „rokoni viszonyok rendszerét”, azaz a tradicionális társadalmakban fellelhető, az élet minden területét átszövő kapcsolati háló működését, a kölcsön-identitás, azaz a más nevén, más dokumentumaival való munkavállalás szerepét, az ezért kapott részesedés, az „abusa” jogát, és az érdek-, illetve kevert-státuszú házasságok működését. Megérthetjük, hogy ezen rokoni kapcsolati háló működése az elmúlt közel 20 évben miként alkalmazkodott a változó, egyre szigorodó európai jogi szabályozásokhoz, bevándorlási és munkavállalási törvényekhez, a bővülő Európai Unió által teremtett új lehetőségekhez. Feltételezhetnénk, hogy a modern, egyenjogúságra törekvő társadalmakban a rokoni szálak szerepe háttérbe szorul, de mint a tanulmány bizonyítja, ezen kapcsolati hálók működése a modern társadalom bevándorló- közösségeiben felerősödik, egymás kölcsönös segítése a túlélési-stratégiájuk elengedhetetlen feltételévé válik. Mint ahogyan Carsten rámutat, a rokoni kapcsolatok szerepe nem halványul el, csak folyamatosan a helyzetnek megfelelően változik, átalakul (Carsten 2004).

Mit is értünk jelen esetben rokoni kapcsolatok alatt? Nem feltétlenül szoros, vérségi kapcsolatot. A tanulmányból kiderül, hogy a nyugat-afrikai bevándorlók számára, mint a tradicionális társadalmakban, a rokonság fogalma, a mi modern, európai értelmezésünkhöz képest jóval tágabb, egyfajta testvériséget, atyafiságot, földiséget, sorsközösséget és akár kölcsönös, egymást segítő érdekszövetséget jelent. A vérségi rokonságon túl testvérként tekintenek az ugyanazon közösségből, városból, régióból származó társukra, vagy a gyülekezeti fivérükre, vagy egy barátira, akivel kölcsönösen támogatják egymást.

A marginális helyzetben lévő közösségekben a világ számos pontján megfigyelhető hasonló jellegű, egymást kölcsönösen támogató „rokoni” kapcsolatok rendszere. Carol Stack 1974-ben megjelent tanulmányában (Stack 1974) az amerikai nagyvárosok szegénységben élő afro-amerikai közösségeiben, míg Larissa Lomnitz a mexikói bádógvárosok lakóit vizsgálva jut hasonló megállapításokra (Lomnitz 1977).

A másik vizsgált téma az állampolgári jogok kérdése. A modern társadalmakban az állampolgárság minden állampolgár számára egyenlő jogokat biztosít, ugyanakkor, mint minden tagság, a nem tagokkal, azaz kívülállókkal szemben kirekesztő, és jelentős egyenlőtlenségeket generál. A „migráció korában” (Castles, De Haas, Miller 2014), vagy ahogyan Carling nevezi „az önkéntelen mozgásképtelenség korszakában” (Carling 2002) az állampolgári jogok kirekesztő mechanizmusainak társadalmi kapcsolatokra gyakorolt hatása felerősödik, és a rokoni kapcsolatrendszer működésében is dinamikus változásokat generál.

A kutatás kvalitatív módszeren, etnográfiai terepmunkán alapszik. Bár a szerző 2007 óta folyamatosan Amsterdamban él és dolgozik, így több szálon kötődik kutatása célcsoportjához, sokukkal baráti kapcsolatokat is ápol, a hivatalos, rögzített

OLVASS FELESLEGESET!

adatgyűjtés 2011 októbere és 2012 novembere között az élet három fő helyszínén zajlott: az interjúalanyok lakónegyedében, a többségében nyugat-afrikaiak által lakott Bijlmerben, ahol maga Andrikopoulos is él, munkahelyükön, egy bevándorlókat foglalkoztató gyorsétteremben, ahol a szerző évek óta részmunkaidőben dolgozik, illetve a főként afrikaiak által látogatott Pütkösdi gyülekezetben, ahová bibliaolvasó órára jár és önkéntes feladatokat végez. Bijlmer, Amsterdam főként bevándorlók által lakott negyede, ahol az Amsterdamban regisztrált ghánaiak 72%-a és a nigériaiak 51%-a él. A szerző a kutatás során összesen 36 személlyel rögzített 63 interjút, ezen felül még jelentős számú beszélgetést folytatott, főként jogszerűtlenül Amsterdamban élő bevándorlókkal, melyek a téma bizalmas jellege miatt, nem kerülhettek rögzítésre. Az interjúk angolul folytak, amely Ghánában és Nigériában is a hivatalos nyelv, valamint az Amsterdamban élő nyugat-afrikai közösség közös nyelve is.

Andrikopoulos a kutatás során együtt él interjúalanyaival, a Bijlmerben bérelt lakáson három nigériai férfival osztozik, közösen járnak bevásárolni, szórakozni, az ő kapcsolatrendszerükön keresztül sok nyugat-afrikai bevándorlóval ismerkedik meg, s a közösség tagjává válik.

A gyorsétteremben több mint 100 munkavállaló dolgozik, akik közül mindössze kettő holland származású, a többiek észak- és nyugat-afrikai, dél- és kelet-európai, dél-ázsiai, suriname-i és török bevándorlók. Kollégáinak 30%-a tartozik a kutatás célcsoportjához, vagy nyugat-afrikai származása miatt, vagy nyugat-afrikai párja révén.

A kutatás harmadik helyszíne a Pütkösdi Egyház gyülekezete. A pütkösdzizmus egyre nagyobb népszerűségnek örvend Nyugat-Afrikában, valamint az afrikai diaszpórákban. A gyülekezet már nem pusztán csak a vallás gyakorlásának helyszíne, hanem a társas kapcsolatoké is, ahová a hívők ismerkedni, beszélgetni, kikapcsolódni járnak. Fontos hangsúlyozni, hogy a kutatás során a szerző a közösség teljes jogú tagjává válik, a közösség tagjaival személyes kapcsolatokat alakít ki, amely megalapozza az ilyen érzékeny témát érintő interjúkhoz elengedhetetlen bizalmi légkör kialakulását. Amint az interjúknak a közösség belső csatornáin keresztül híre megy, egyre többen szeretnének részt venni a kutatásban, elmesélni személyes tapasztalataikat, utazásuk történetét, talán még egy kicsit büszkélkedni is az elért eredményekkel.

A kutatás elsődleges célcsoportját tehát az Amsterdamban élő nyugat-afrikai, főként ghánai és nigériai bevándorlók alkotják, másodlagos célcsoportként azonban megjelennek a nyugat-afrikaiakkal szoros kapcsolatot fenntartó és együttműködő bevándorlók csoportjai, pl. a korábbi holland gyarmatokról, a Karib-térségből, Surinamból, vagy Curacaoból származó afrikai leszármazottak csoportja, valamint kisebb vizsgálati csoportként a kelet-európaiak és fehér-bőrű hollandok is.

A hivatalos statisztikák alapján 2012-ben 11463 ghánai és 1712 nigériai bevándorló élt Amsterdamban, a jogszerűtlenül ott tartózkodó, vagy bizonytalan jogi státuszú bevándorlók számáról nincs hivatalos adat, számukról a szerző sem bo-

OLVASS FELESLEGESET!

csátkozik becslésekbe. Bizonytalan jogi státuszú bevándorlók alatt a szerző azokat érti, akik ugyan rendelkeznek saját dokumentumokkal és ideiglenes tartózkodási engedéllyel, de a hosszútávú tartózkodásuk bizonytalan, mivel tartózkodási engedélyük maximum 6 hónapig érvényes, míg a jogszerűtlenül az országban tartózkodók nem is rendelkeznek saját dokumentumokkal, Hollandiába hamis úti okmányokkal utaztak be. Paradox módon az ideiglenes tartózkodási engedéllyel rendelkező bevándorlók sok esetben jóval kiszolgáltatottabbnak érzik helyzetüket a jogszerűtlenül az országban tartózkodókhoz viszonyítva, hiszen ők bár 6 hónapig legálisan, de a hatóságok látókörében élnek, és ha nem sikerül meghosszabbítani a tartózkodási engedélyüket, el kell hagyniuk az országot. Ezzel szemben a dokumentumokkal nem rendelkező társaik éveken át egy hozzájuk külsőleg hasonló, legálisan az országban tartózkodó „rokon” neve alatt vállalnak munkát és nem feltétlenül jutnak a hatóságok tudomására.

A tanulmány középső három fejezete az interjúalanyok történeteinek révén három téma köré rendeződik, amelyek az Európába történő viszontagságos utazás, a kölcsön-identitások rendszerének a bemutatása, illetve a különböző területről érkező bevándorlók közötti házasságok története.

Jason történetén keresztül könnyen megérthetjük, miért is nevezi a szerző főhőseit „argonautáknak”. Jason 1970-ben született egy dél-ghánai kis faluban. Földműves apjának három feleségétől 22 gyermeke volt, a család nincstelenül, mély szegénységben élt. Jasont a legjobban az viselte meg, hogy a közösség a nincstelensége miatt megbélyegezte. Egyetlen célja az volt, hogy kitörjön reménytelen helyzetéből, váljon „valakivé” és tisztességesen eltartsa családját, támogassa rokonait, helytálljon az életben.

A 90-es évek elején elkezdett spórolni, úgy tervezte, hogy Angliában vállal munkát. Az évek során megtakarított pénze azonban nem volt elég ahhoz, hogy hivatalos okmányokkal Európába utazzon. Közben barátnője teherbe esett, így utazása sürgetővé vált, ezért úgy döntött, hogy mint ismerősei közül már sokan, ő is hamis papírokkal, vagy mások eredeti dokumentumait felhasználva próbál szerencsét.

Először Dél-Afrikába szeretett volna utazni, de oda saját útlevelel nem kapott vízumot, ezért először Zimbabwe-ba repült, ahová nem volt szüksége vízumra. Életében először hagyta el az országot. A repülőjegy árát saját megtakarításából és ismerőseitől kapott kölcsönből fedezte. Érkezéskor azonban a határőr nem akarta beléptetni, úgy vélte, hogy a Ghánában hivatalosan igényelt útlevele hamis. Hosszú vita és 50 \$ kenőpénz kifizetése után végül engedték beutazni az országba. Harareban 200 \$-ért vásárolt egy lopott malawi útlevelet, ezzel próbált több ghánai társával együtt átjutni a dél-afrikai határon, ahol az elektronikus határellenőrzési rendszer miatt nagy volt a lebukás kockázata, ezért inkább a zöld-határon át történő bejutás mellett döntöttek. Dél-Afrikában libériai menekültnek vallotta magát, így menekült-státuszhoz jutott és 6 hónapig álnéven utcai árusként dolgozott. Egy újabb malawi útlevelel megvásárlása után, vett egy londoni repülőjegyet, de már a gépre sem jutott

OLVASS FELESLEGESET!

fel. A kudarc után új stratégiát kellett kidolgoznia. Most észak-ghánai menekültnek vallotta magát, így újabb 6 hónapig maradhatott Dél-Afrikában, vett egy zimbabwei útlevelet, amellyel Kanadába készült beutazni. Hasonló helyzetben lévő társaitól úgy hallotta, hogy a Kanadába történő bejutás Ázsiából zökkenőmentesebb, ezért először Malajziába repült, de ott már nem tudott felszállni a torontói járatra. Malajziában 7 hónapon át egy ott élő nigériai ismerőse munkavállalási engedélyével egy építkezésen dolgozott, bankszámlát nyitott és már elég jól keresett ahhoz, hogy családját és közben megszületett gyermekét is támogatni tudja. Zimbabwei útlevelével többször utazott Thaiföldre, útlevelébe pecsétet gyűjtött, hogy az hitelesebbnek tűnjön, végül Tajvanon keresztül készült Kanadába utazni. A tajpeji repülőtéren nehézségek árán ugyan, de már beszállt a Vancouverbe induló járatra, de pár perccel a felszállás előtt a határőrök őrizetbe vették feltételezhetően hamis útlevele miatt. Nem volt más választása csak visszatérni Dél-Afrikába, ahol okirathamisításért 6 hónapra elítélték. Szabadulása után két évig egy hotelben dolgozott recepciósként Johannesburgban. Miután elég pénzt gyűjtött újra össze, egy dél-afrikai ismerőse nevében, aki már rég elhagyta az országot, csináltatott magának eredeti személyigazolványt, majd biometrikus útlevelet. Így már rendelkezett hiteles útiokmányokkal, és a bankszámláján elegendő összeggel, de a dél-afrikai nyelvjárások ismerete nélkül nagyon könnyen lebukhatott volna Dél-Afrikában, ezért úgy döntött, hogy Tanzániából repül Európába, Tanzániába pedig Szváziföldre, Mozambikon és Malawin keresztül buszon jutott el. 5 év 4 hónapnyi viszontagságok után 8 név használatával és 11 országon keresztül végre megérkezett Amsterdamba, ahonnan Londonba ment volna tovább, de mivel nem rendelkezett elegendő pénzzel a Nagy-Britanniába történő belépéshez, a határról visszafordították. Egy Dél-Afrikában megismert ghánai lakótársán keresztül jutott vissza Amsterdamba, ahol egy Bijlmerben élő ismerős papírjaival egy építkezésen talált munkát, majd később másik két ismerős papírjait is igénybe véve, további két munkahelyen dolgozott egyszerre. Az amsterdami évek alatt 3 használt autót vásárolt, melyeket hazaküldött Ghánába, támogatta a családját és megtakarított 9000 \$-t. 2005-ben egy munkaügyi ellenőrzés során az építkezésen elkapták, s a hatóságok elindították volna a kitoloncolását, de mivel nem rendelkezett saját dokumentumokkal, paradox módon ezt sem tudták egyszerűen kezdeményezni. Jason végül saját elhatározásából úgy döntött, hogy együttműködik a hatóságokkal és hazatér családjához. Míg az odaútja közel 5 évig tartott, a visszaútját 7 óra alatt teljesítette.

Ghánában a megtakarított pénzből és a hazaküldött autókból elindított egy kis használt-autó kereskedést, mely az évek során sikeres vállalkozássá nőtte ki magát, feleségül vette menyasszonyát és további 4 gyermekük született, folyamatosan segíti rokonait, barátait. Accrában egy 6 hálósobás házat épített családjának, s jelenleg unokaöccse orvosi tanulmányait finanszírozza. A közösség felnéz rá, s ő büszke lehet magára, mert beteljesítette az álmát, s vitte valamire az életben és most már saját nevét és dokumentumait használva akkor utazik Európába, amikor csak kedve tartja.

OLVASS FELESLEGESET!

A kölcsön-identitás, illetve az ebből származó jutalékok rendszerét talán Afua történetén keresztül érthetjük meg legjobban. Afua, a nigériai származású takarítónő 1997-ben férjét követve érkezett Amsterdamba. Kezdetben egy a gyülekezetben megismert ghánai nő, Barbara papírjaival vállalt munkát egy takarítócégnél. Abban állapodtak meg, hogy Barbara leveszi a keresete 25%-át, mint „abusat” és a fennmaradó 75%-ot minden hónapban személyesen odaadja Afuának. Az abusa a dokumentumok használatáért a tulajdonosnak járó jutalékot jelenti, mely általában a jövedelem 30%-át teszi ki, de bizonyos esetekben elérheti az 50%-ot is. A dokumentumok használatával a papírokkal nem rendelkező bevándorló keresethez jut, míg a tulajdonos duplán jól jár, hiszen nem csak a jutalékot kapja meg, de számos más előnyt is élvez, bevallott jövedelme alapján pl. magasabb nyugdíjra is számíthat. Barbara és Afua megállapodása révén tehát mindketten jól jártak, úgy érezték, hogy kölcsönösen segítik, támogatják egymást, egymás nővérei lettek és együttműködésük Afua tartózkodásának legalizálásáig, azaz 8 évig jól működött. Afua közben már magánháznaknál is elkezdett feketén, saját nevéen is takarítást vállalni, majd megkereste egy újabb gyülekezeti testvére, hogy dolgozhatna esténként a húga, Miriam papírjaival is egy ételcsomagoló üzemben. Afua hajnalban tehát Barbara néven cégnekél takarított, napközben saját nevéen magánházakhoz járt, míg esténként Miriamként szendvicseket csomagolt. Miriammal azonban már nem tudott olyan szoros kapcsolatot kialakítani, mint Barbarával, és a kapcsolatuk végét jelentette, amikor a gyülekezetben azt kezdték pletykálni Miriamról, hogy prostituált. Afua nem volt képes Miriam néven tovább dolgozni, hívőként elátkozottnak érezte magát attól, hogy azonosulni kényszerül egy prostituálttal. Az identitás-kölcsön nem csupán üzleti viszony tehát, sokkal több annál, egyfajta testvériség, amelyben mindkét fél egymás életének részévé válik, kölcsönös függőségi viszonyba kerül. Amikor 8 évvel később Afua megszerzi saját munkavállalási engedélyét, első dolga, hogy ingyen kölcsönadja azt a gyülekezetbe frissen érkezett nigériai lánynak, hogy segítse a beilleszkedését.

A harmadik vizsgált témakör a transznacionális házasságok szerepe. Az interjúkból kirajzolódik, hogy az Európai Unió bővülése, hogyan hatott a nyugat-afrikai bevándorlók párválasztására is.

Ahogy az James és Afua történetéből is látszik a '90-es években a nyugat-afrikai bevándorlók főként saját afrikai közösségüktől számíthattak támogatásra. Érdekes módon az afrikai közösség tagjainak számítottak a Karib-térségből, pl. Surinameból érkező afrikai származású bevándorlók is. Suriname, korábbi néven Holland Guyana, 1975-ben vált függetlené Hollandiától, az ország hivatalos nyelve jelenleg is a holland, állampolgárai jogosultak voltak a holland állampolgárságra, a Hollandiában történő letelepedésre. Az Amsterdamba érkező suriname-i bevándorlók is főként Bijlmerben telepedtek le.

A történelem során, a 18. és 19. században a kávé, kakaó, és cukornád termelés miatt, a holland ültetvényesek nagy számú, főként a mai Ghána területéről származó rabszolgát hurcoltak be suriname-i gyarmataikra és dolgoztattak birtokaikon.

OLVASS FELESLEGESET!

Leszármazottjaik megjelenésükben továbbra is hordozták afrikai származásukat, és 1975 után könnyen megszerezhettké a holland állampolgárságot, így a '90-es években Hollandiába érkező nyugat-afrikaiak, hasonló megjelenésük miatt, könnyen dolgozhattak az ő nevük alatt. Sokukban Bijlmerbe érkezve erősödött meg az afrikai-identitástudat, egyfajta nosztalgia az afrikai múlt iránt és szívesen jártak az afrikai közösségekbe, vallási gyülekezetekbe is.

Judith, a suriname-i származású Hollandiában nevelkedett nő, identitásválsága során kerül a Pünkösdi gyülekezetbe, ahol otthon érzi magát. A ghánai származású lelkész közvetítésével megismerkedik Jack-kel, a papírokkal nem rendelkező ghánai bevándorlóval, akivel pár hónapos ismeretség után összeházasodnak, hogy legalizálják Jack hollandiai tartózkodását. Jack és Judith házassága azóta is működik, két gyermekük született, és jelenleg azt tervezik, hogy Ghánába költöznek és ott indítanak el egy kisvállalkozást.

A karibi származású Kelly sorsa már nem alakult ilyen szerencsésen. Kisgyermek korában fogadta örökbe egy fehér holland család és egyetlen feketeként nevelkedett egy teljesen fehér közösségben. Első, suriname-i férjével kötött házassága hamar zátonyra fut, férje gyakran bántalmazza és prostitúcióra is kényszeríti, kapcsolatukból két gyermekük is születik. Válásuk után Kelly nem találja a helyét, kívülállónak érzi magát hazájában, Hollandiában. A Pünkösdi gyülekezetben talál megértő, befogadó közösségre, mely kialakítja és erősíti benne afrikai-identitását. Ebben az érzelmileg labilis helyzetben a Facebookon keresztül megismerkedik és beleszeret Sambe, egy Accrában élő ghánai férfiba. Sam kedves üzenetekkel halmozza el, gondoskodónak tűnik és minden vágya, hogy személyesen is megismerhesse Kelly-t. Kelly minden pénzét felhasználva Ghánába utazik, hogy összeházasodhasson Sammel és Hollandiában éljenek tovább. Két boldogságban eltöltött hét után egyszer megnézi Sam telefonját és rádöbben, hogy szerelme összesen 435 nővel vált szerelmes üzeneteket a világ számos pontján. Kapcsolatuk pár további hónap vajúdás után megszakad.

Az Európai Unió 2004-es és 2007-es bővítésével, a volt szocialista országok belépésével új trendek alakulnak ki a nyugat-afrikaiak párválasztásban. 1996 - 2000 között a nigériaiaiak 67%-a, míg a ghánaiaiak 26%-a holland, suriname-i vagy Karib-térségből származó párral kötött házasságot, ez az arány 2011-2015 között már 31%-ra esett vissza a nigériaiaiak, és 13%-ra a ghánaiaiak körében. Ezen időszakokban a „nyugatiakkal” kötött házasságok 13%-ról 36%-ra változtak a nigériaiaiak, míg 3%-ról 9%-ra a ghánaiaiak körében. Ezen besorolás szerint Görögország, Spanyolország, Közép- és Kelet-Európa is nyugatinak számít. A 2004-es törvényi szabályozás, a szabad mozgás és letelepedés joga ugyanis megkönnyítette az Európai Unió állampolgárainak 3. országból származó házastársai számára az Unión belüli mozgást és szabad letelepedést. Valójában egyszerűbb volt afrikaiként egy kelet-európai házastárs oldalán Hollandiában letelepedni, mint egy holland állampolgár házastársaként. A beszélgetésekből kiderül, hogy az afrikai férfiak sok esetben túl függetlennek, akaratosnak, problémásnak ítélték meg a demokratikus Európában nevelkedett partnereiket, ér-

OLVASS FELESLEGESET!

dekes módon még a suriname-i feleségeket is, akikkel nehezen tudták domináns pozíciójukat kialakítani, azonban az Európa periferiájáról származó nőkkel könnyebb helyzetük volt. Bár szükségük volt európai feleségükre a legális letelepedéshez, feleségeik hasonló szociális-gazdasági státusszal bírtak, mint ők maguk és még hálások is voltak férjüknek a jól működő nyugat-afrikai kapcsolati hálójukért, amely őket is segítette a munkavállalásban, lakhatásban. A tanulmányban több görög-nigériai és román-nigériai kapcsolatot mutat be a szerző.

A kutatás egyéni életutakon keresztül mutatja be a tradicionális társadalmakra jellemző, de bizonyítottan a modern társadalmak bevándorló közösségeiben is intenzíven működő, dinamikusan változó rokoni kapcsolatrendszer túlélési-stratégiákban betöltött szerepét. Bár a szerzőnek nem célja az interjúk alapján általánosítani, a kutatásból kirajzolódik egy egységes kép a nyugat-afrikai kapcsolati háló működéséről.

A folyamatosan változó túlélési-stratégiák alkalmazkodó készségét pedig jól szemlélteti a The New York Times cikke (Alderman 2019), amelyből kiderül, hogy a Wolt vagy az Uber Eats regisztrált ételfutárainak már nem éri meg kiszállításonként 3,5 euróért tekerni a biciklit Európa nagyvárosaiban, hanem „alvállalkozóként” alkalmaznak fiatal, jogszerűtlenül az országban tartózkodó bevándorlókat, akik a bevétel 50-70%-ért örömmel elvégzik a munkát helyettük. Franciaországban egy-egy hivatalos futár regisztrációján keresztül egyszerre akár 10-12 fiatal bevándorló is végezheti a kiszállításokat, és teheti ezt a biometrikus adatregisztrációkorában.

Irodalom

- Alderman, L. (2019): *Food-Delivery Couriers Exploit Desperate Migrants in France*. The New York Times, New York, <https://www.nytimes.com/2019/06/16/business/uber-eats-deliveroo-glovo-migrants.html> (utolsó letöltés: 2019. 10. 15.)
- Carling, J. (2002): *Migration in the Age of Involuntary Immobility. The Theoretical Reflections and Cape Verdean Experiences*. Journal of Ethic and Migration Studies 28 (1): 5–42.
- Carsten, J. (2004): *After Kinship*. Cambridge University Press, Cambridge
- Castles, S. – De Haas, H. – Miller, M. (2014): *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Palgrave Macmillan, New York
- Lomnitz, L. A. (1977): *Networks of Marginality: Life in a Mexican Shanty Town*. Academic Press, New York – San Francisco – London
- Stack, C. B. (1974): *All our Kin: Strategies for Survival in a Black Community*. New York, Harper and Row
- Szabó Gy. (1998): *Mitológiai kislexikon*. Könyvkuckó, Budapest

Abstracts

Mobilization incongruence in the Hungarian local elections

PÉTER BENCE STUMPF

In local elections, national voting patterns are often not repeated as results show significant incongruence in terms of turnout, party performance and seat shares. Political science explains these various differences with several distinct theoretical frameworks that approach this incongruence from the aspect of voter behavior. The aim of this study is not to provide an alternative for these conventional explanations but to complement them with the detailed analysis of mobilization in an attempt to clear up certain gaps in the models. My main proposition is that parties can mobilize their supporters for the local elections with differing effectiveness producing incongruence in voter turnout and seat shares. In the capital and in the larger cities there is a mobilization gap mainly affecting left-wing voters that causes lower turnout and weaker electoral performance by these parties. This gap can most probably be explained by a combination of social and institutional factors and has a profound effect on election outcomes.

KEYWORDS: local elections, second order elections, mobilization, turnout, voting behavior

The political representation of Hungary's ethnic minorities in the context of voter turnouts in the local self-governmental elections and in the parliamentary elections

ORSOLYA SZABÓ PALÓCZ

The political representation of minorities within a nation-state is a task that has always posed a great challenge to countries with substantial ethnic minorities, since both the hardships of establishing an adequate legislative environment, both the sensitivity of the subject make it exceedingly difficult for the legislator to develop a sufficient system. The issue of the proper representation of those 13 recognised minorities that are considered constituent components of the state were part of Hungary's political history since the regime change, and for a rather long period of time it seemed that the adequate solution for their political representation was the local governmental system of ethnic minorities. Since 2011 however, the electoral system makes it possible for ethnic minorities to be represented within the Hungarian Parliament as well, which raises the question of whether this will shift the attention of the affected minority groups from the local self-governments towards the parliamentary representation. In this paper, after reviewing the changes within the legislative environment and – in close connection with that – the problems surrounding the issue of political representation of ethnic minorities, I will attempt to answer this emerging question through a brief analyses based on the turnout-data regarding the 2014 and the 2019 elections local governmental elections.

KEYWORDS: local self-governments, ethnic minorities, minority-representation, parliamentary elections, voter turnout

Incumbency advantage of mayors in cities with county rights in Hungary

LÁSZLÓ PETROVSZKI

There are twenty-three cities with county rights in Hungary. These cities are playing extremely important role because of their location, population and their administrative duties. For these reasons they can fall prey to national parties and political actors even during local elections. The aim of this study is to analyze these settlements in regard to the incumbency of mayors. Incumbency means the holding of an office, and the incumbent politician is the current holder of a political office. My goal is to show – by quantitative comparison – that the so-called incumbent advantage is prevalent in these cities. I also examine whether the candidates of the winning parties at the first order general elections are faring better than their competitors.

KEYWORDS: *incumbency, local elections, mayors, electoral studies, second order elections, cities with county rights*

The 2019 local elections in Szeged

GYÖRGY FÁBIÁN

The 2019 local, municipal election outclasses the second-order elections in the given political constellation. This is especially true in the case of Szeged, where the opposition – unlike the situation at the national level – has the power for a long time. To change this situation, the governing parties, taking advantage of their dominant position – and using all means – conducted a very vigorous campaign, changing the city into a battlefield. According to the results, the government's attempt was not successful, it was rather contraproductive. The reigning mayor and city management won an unprecedented victory. The root cause of it is a special urban policy which extracted the local politics from the partyfights and overrode party interests, and which represented the interests of the city successfully and with credibility even against cross-wind. Based on the cooperation of the entire opposition the implemented urban policy is symbolized by and embodied in the person of the mayor in office since 2002.

KEYWORDS: *municipal election, Szeged, election campaign, mayor and representatives nominations, election result.*

2019 Nyíregyháza City Council election. The Rawlsian interpretation of the local electoral reform

LEVENTE NAGY

One of the main perspectives and urgent tasks of the newly formed government following the general elections of 2010 was to reform the local electoral system. It is true, that the number of seats of the local representative bodies were significantly decreased, but it begs the question whether this change can reasonably explain the fact that the government considered this step as one of the first and most significant measures of its governance. To raise this question is justified by the fact that the reform (Act No. L of 2010 on the election of local government representatives and mayors) was introduced on June 14, 2010, with only sixteen days after the new Parliament

approved and voted for the government's program, and elected Viktor Orbán as prime minister of Hungary. After a brief presentation of the institutional framework of the local electoral system, the aim of this paper is twofold: first, I would examine whether the local electoral reform of 2010 could be considered as a „fair” step, based on John Rawls' conception of „justice as fairness”; second, I would like to explain the actual process of transforming votes into local legislative seats in the case of the city of Nyíregyháza, in 2019.

KEYWORDS: local elections; electoral reform; justice as fairness

How should we think about Europe?

The model adaptation and model formation strategy of the Hungarian political elite

ERVIN CSIZMADIA

In the past decades, researchers in Hungary have looked at almost all segments of the behavior and organization of elites, nevertheless they have dealt surprisingly little with how external actors (Europe, the West) affect the actions and way of thinking of the elites. The lack of approaches from this perspective is so apparent because the European orientation of the elites has changed twice in the past thirty years. (In the 1980s and starting from the second half of the 1990s.) The essay focuses on presenting two concepts of Europe, of which one is based on model adaptation (the opposition represents this approach) the other on model formation (which is characteristic of the governing parties). The essay shows the origins of both, as well as their connections to macro and micro political motifs. Within the frameworks of this, the study touches upon why the appearance of the model adaptation perspective was adequate in the 1980s as well as to why the model forming approach to Europe appeared on the right in the middle of the 1990s as its challenger. The analysis does more than just dynamically present the past thirty years, it also aims to show that we have to integrate Hungarian political history in a broader sense into our studies if we want to understand the changes that have occurred in the past decades concerning the relationship of the elites to the West. The stratum which Fidesz has brought to surface lays deep in Hungarian political history. We have to take this stratum into consideration even if we find this perhaps unattractive and we reject it.

KEYWORDS: Elites, external examples, model adaptation, model transformation, complex political history

Studying further in higher education as a human capital investment

HAJNALKA FÉNYES – MÁRTA MOHÁCSI

In our paper, we examine the motives of further studies in higher education among higher education students, as well as how socio-demographic variables modify these motives. Our research method is quantitative. We used a research database gathered in the historical Partium region in 2014 (N = 1792). The theoretical backgrounds of our research are the human capital theory and Bourdieu's capital conversion model. Based on ten motives of further studies, we made a cluster analysis and examined the relationships of these clusters and the socio-demographic background variables. Our finding is that the most important motive of further studies among

students was expanding knowledge. Therefore, the motive of getting higher wages in the future, which is the central aspect in the human capital model, proved to be of minor importance. Based on the capital conversion theory students wanted to gain cultural and social capital when they decided to study further, as both can be profitable for them in the future. However, while the motives of further studies were affected by the social background of students, contrary to our hypothesis, financial motives were not more important for those students coming from disadvantage backgrounds than for other students.

KEYWORDS: *motives of higher education studies, human capital model, conversion of capital, quantitative method*